

**Miroslav Nemeč,
Peter Víttek (zost.)**

ZBOJNÍCTVO NA SLOVENSKU

Zborník z vedeckej konferencie

Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013

Zbojníctvo na Slovensku
Zborník z vedeckej konferencie
Liptovský Mikuláš 4. 11. 2013

Zostavili Miroslav Nemeč, Peter Vítek

Vydal
Spolok Slovákov v Poľsku
Towarzystwo Słowaków w Polsce
ul. św. Filipa 7, 31-150 Kraków
tel. 12 634-11-27, 12 632-66-04, 12 633-09-41
fax 12 632-20-80
e-mail: zg@tsp.org.pl www.tsp.org.pl

Prvé vydanie

© Iveta Floreková, Daniel Haas Kianička, Anton Hruboň, Juraj Krištofík,
Viera Kunová, Marián Liščák, Michal Mrekaj, Ivan Mrva, Miroslav
Nemeč, Peter Račko, Andrej Szeghy, Ferdinand Uličný, Peter Vítek

Recenzenti

doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD.
PhDr. Tünde Lengyelová, Csc.

Jazyková redaktorka / Viera Blašková
Summary / Martina Janičinová

Obraz na obálke: František Belopotocký:
Zbojnicky prepád (Slovenská národná galéria)

Grafické spracovanie a tlač
Spolok Slovákov v Poľsku
Printed in Poland

© Spolok Slovákov v Poľsku 2014
Všetky práva vyhradené

ISBN: 978-83-7490-893-1

Obsah

Na úvod.	5
---------------	---

ZBOJNÍCTVO A SPOLOČNOSŤ

Zbojníctvo ako trestný sociálny jav	9
<i>Ferdinand Uličný</i>	
Zbojníctvo v zrkadle uhorských zákonov a kráľovských nariadení . . .	19
<i>Ivan Mrva</i>	

ZBOJNÍCTVO V REGIÓNOCH

Počiatky a trvanie zbojníctva na Orave do konca 17. storočia	37
<i>Michal Mrekaj</i>	
Zbojníctvo v severnej časti Slanských vrchov v 2. polovici 17. – 1. polovici 18. storočia.	55
<i>Andrej Szeghy</i>	
Zbojníctvo v Kremnici a okolí v ranom novoveku.	63
<i>Daniel Haas Kianička</i>	
Organizácia a fungovanie zbojníckych bánd na území Liptova v 18. storočí.	73
<i>Miroslav Nemeč</i>	
Zbojnícke procesy v súdnej praxi Oravskej stolice	84
<i>Iveta Floreková</i>	
Zbojníctvo na Kysuciach v druhej polovici 18. storočia a prvej polovici 19. storočia	97
<i>Marián Liščák</i>	

ZBOJNÍCTVO VO VEDE A KULTÚRE

Zbojníctvo v slovenskej umeleckej literatúre 18. – 19. storočia.	113
<i>Peter Račko</i>	
Jánošík – pramene a literatúra.	138
<i>Peter Vitek</i>	
Medzi dobrým úmyslom a zneužitím: Jánošíkovská tradícia na Slovensku v rokoch 1938 – 1989	147
<i>Anton Hruboň – Juraj Krištofík</i>	
Zbojník Juro Jánošík očami Ing. Ivana Houdeka	160
<i>Viera Kunová</i>	
SUMMARY	170
AUTORI	171

Na úvod

Je nepopierateľné, že fenomén zbojníctva má svoje stále miesto v slovenskej kultúre. Pracovali a pracujú s ním umelci, vedci, politici. Musíme si však položiť dôležité otázky. Prečo sa aktivity zbojníkov, ktoré by sme aj v dnešnej dobe vnímali ako kriminálne, vyzdvihujú? Všetkým aj jedným z našich národných hrdinov je odsúdený a popravený zbojník Juraj Jánošík. Platilo jeho legendárne: „*Bohatým bral a chudobným dával*“? Boli skutočne zbojníci bojovníkmi proti sociálnej nespravodlivosti? A ako sa na ich činnosť pozerala veda, kultúra, či štátna moc v rôznych obdobiach našich dejín?

Na tieto, ale aj ďalšie otázky sa pokúsili nájsť odpoveď historici, archivári a iní vedeckí pracovníci, ktorí sa stretli na vedeckej konferencii *Zbojníctvo na Slovensku*. Podujatie sa uskutočnilo dňa 4. novembra 2013 v Liptovskom Mikuláši. Organizačne sa na ňom podieľali pracovníci Múzea Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši, Štátneho archívu v Bytči – pobočky Liptovský Mikuláš, mesta Liptovský Mikuláš a Historického ústavu SAV v Bratislave. Konferencia bola súčasťou série podujatí organizovaných pri príležitosti 300. výročia popravy Juraja Jánošíka.

Z príspevkov, ktoré na konferencii odzneli, sa 12 dostalo do publikácie, ktorú práve držíte v rukách. Rozdelili sme ich do troch tematických celkov. V časti *Zbojníctvo a spoločnosť* sa autori pozreli na zmeny, ktoré vyvolávala činnosť zbojníckych bánd v spoločnosti a legislatíve. Na aktivity zbojníckych skupín, v rôznych oblastiach Slovenska, sa zamerali autori v časti *Zbojníctvo v regiónoch* a na odraz zbojníctva vo vede a kultúre sa upriamili články v poslednej časti predkladanej publikácie.

Kniha *Zbojníctvo na Slovensku* si nekladie za cieľ zodpovedať všetky otázky týkajúce sa zvolenej témy. Jej autori sa však aspoň čiastočne pokúšajú čitateľom predstaviť, čo o tomto, v slovenskej kultúre nezanedbateľnom, fenoméne hovoria archívne pramene.

Za zostavovateľov
Miroslav Nemeč

**ZBOJNÍCTVO
A SPOLOČNOSŤ**

Zbojníctvo ako trestný sociálny jav

Ferdinand Uličný

Výskum, poznávanie a opisovanie zbojníctva na Slovensku, ako súčasť Uhorského kráľovstva v stredoveku a novoveku, je úplne závislé na vtedajších informačných zdrojoch. Hlavnými zdrojmi sú najmä, väčšinou latinské, úradné písomnosti, v menšej miere písomnosti napísané po slovensky. Doplňujúcimi prameňmi je ľudová slovesná tvorba, napokon aj dobové mučiarske zariadenia, napríklad škrepec, španielska čižma, dereš, šibenica, ale aj iné prostriedky mučenia, vypočúvania a trestania zbojníkov.

V jestvujúcich a dostupných latinských písomnostiach úradnej povahy bolo najprv potrebné zistiť použiteľné texty a v nich najmä tie latinské slová, ktorými v stredoveku a novoveku všeobecne pomenúvali zbojníkov a zbojstvá.

Treba upozorniť a zdôrazniť, že už v Druhom zákonníku kráľa Štefana I. (1000 – 1038), teda zakladateľa a prvého kráľa Uhorského kráľovstva, sa nachádza niekoľko ustanovení o trestaní neželateľných a škodlivých ľudských činov, akým boli napríklad krivoprisažníctvo, zabitie a vražda, únos neviest, čarodejníctvo a veštenie, násilné vtrhnutie do cudzieho domu.¹ Sú tam však aj ustanovenia o krádežiach spáchaných poddanými alebo slobodnými ľuďmi. Podstatné a dôležité je, že krádež uvádzali slovom *furtum* a zlodeja slovom *fur*. O krádeži poddaného bolo ustanovené: a/ ukradnutú vec má vrátiť okradnutému a dať mu aj päť juncov, ak to nie je schopný vykonať, nútene mu ostrihajú vlasy na hlave, čím podstúpi verejnú potupu; b/ ak sa zlodej pristihne pri tretej krádeži, bude potrestaný stratou života.²

¹ MÁRKUS, Dezső (ed.). *Corpus Juris Hungarici 1000-1526 (I.)*. Budapest : Franklin Társulat, 1899, s. 26. hl. 13; s. 28, hl. 15; s. 34, hl. 29, 32, 33.

² MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 38. hl. 39 „Siquis servorum semel

Také ustanovenia a tresty sú aj o krádežiach spáchaných ľuďmi zo sociálnej skupiny slobodných. Treba však pripomenúť, že v ustanoveniach nie sú uvedené kradnuté veci, teda ani ich peňažná hodnota. Až v Druhom zákonníku kráľ Ladislava I. (1077 – 1095) je ustanovenie o krádeži šľachticov, vrátane barónov, pričom trestom bolo kajanie, sociálna, stavovská degradácia, poprava a konfiškácia majetku usvedčeného zlodēja.³ V uvedenom zákonníku sú prvýkrát zapísané niektoré kradnuté veci, konkrétne časti odevu, dobytok, sliepky a husi.⁴ Spresnením bolo ustanovenie, že ak poddaný, či slobodný ukradne sliepku alebo hus, musí ukradnuté nielen vrátiť, ale trestá sa oslepením jedného oka.⁵ Novotou boli ustanovenia o možnosti stíhaných zlodějov nájsť azyl v kostole.⁶

Aj v Prvom zákonníku kráľa Kolomana (1095 – 1116) je niekoľko ustanovení o krádežiach a zlodějoch. Jedno ustanovenie určovalo, že lapačný zloděj má byť najprv tri dni zviazaný, avšak bez udierania po rukách, prípadne mučenia ohňom. Až na štvrtý deň má byť predvedený pred súd.⁷ Iné ustanovenia sa vzťahovali na krádeže koní, patriacich kráľovi, alebo obchodníkom. Krádež kráľových koní bola vyjadrená slovom *latrocinium*, neskôr zvyčajne v zmysle vražda.⁸

Keďže zloději páchali krádeže rozličných hnuiteľných vecí aj neskôr, kráľ, preláti a baróni považovali za užitočné zaoberať sa takými výčinmi na zasadnutiach snemu. Preto sa ustanovenia o chytaní a trestaní zlodějov pravidelne opakujú aj v zákonníkoch v 15.– 18. storočí. Kráľ Žigmund

furtum commiserit, reddat furtum et redimat nasum quinque juvenis, si potest; si autem non abscondatur“; s. 38, hl. 40 „Si tertio commiserit furtum, careat vita“. Pozri aj s. 38. hl. 41; s. 42, hl. 55.

³ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 66. hl. 1, § 1 „Qualiscunque proximus principum referitur in furti culpa ultra pretium gallinarum“.

⁴ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 66. hl. 1, § 1 „Qualiscunque proximus principum referitur in furti culpa ultra pretium gallinarum“.

⁵ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 72. hl. 12, § 4 „monoculus efficiatur“.

⁶ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 66. hl. 1, § 2; s. 70, hl. 12; s. 78, hl. 4; s. 84, hl. 17. Pozri aj s. 120, hl. 84.

⁷ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 110. hl. 51 „Fur captus per tridium ligatus, sine mannum secatione et ignis concrematione teneatur, quarta autem die ad iudicem ducatur“. Pozri aj s. 112. hl. 52-56, 60.

⁸ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 110. hl. 51 „Fur captus per tridium ligatus, sine mannum secatione et ignis concrematione teneatur, quarta autem die ad iudicem ducatur“. Pozri aj s. 112, hl. 52-56, 60.

v roku 1405 opätovne nariadil, že zlodějov, vrahov aj iných zločincov majú podľa dávnych obyčají súdiť palatín aj župani v jednotlivých stoliaciach. Kráľ vtedy všeobecne poskytol právo súdiť takých zločincov, ktorí prepadávali a okrádali meštianskych obchodníkov na krajinských cestách, richtárom a radám v mestách.⁹ Vtedy bolo zdôraznené, že nikto nesmie takých zločincov ukrývať. V zákonníku kráľa Žigmunda z roku 1435 to bolo zopakované so spresnením, že takých zločincov nesmú ukrývať ani preláti, ani baróni.¹⁰ Z tých ustanovení vyplýva poznatok, že do rozličných zločinov boli priamo, alebo nepriamo zapletení aj najvyšší cirkevní a štátni funkcionári.

Ustanovenia o chytaní, súdení a strestaní zlodějov a vrahov sporadicky upravovali, teda spresňovali aj na neskorších zasadnutiach uhorského snemu koncom 15. a začiatkom 16. storočia. Vtedy ich pravidelne pomenúvali tradičnými latinskými slovami *fur* a *latro*.¹¹

Od 15. storočia v Uhorskom kráľovstve, a teda aj na slovenskom území, zbojníkov, resp. všeobecnejšie zločincov, pochádzajúcich zo sociálne poddanského prostredia, často pomenúvali slovami *predones*, *spoliatores*, ale aj *malefactores* a *latrones*.

O skupine valašských, rusínskych zlodějov, vedených dvoma šoltýsmi, ktorí na pastvisku pod Vihorlatom pri Vyšných Remetách zajali čriedu oviec, ktoré prihnali až k dedine Pichne do severného Zemplína, je doklad z roku 1413.¹²

Skupina iných zločincov znepokojovala na jar 1483 bardejovských mešťanov, najmä obchodníkov, o čom informovali šľachtica Imricha Zápolského, župana Spišskej stolice so žiadosťou o pomoc.¹³ Podobná, oko-

⁹ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 112. čl. 5 „*fures, latrones, ac alios malefactores*“.

¹⁰ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 274. čl. 24.

¹¹ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 436. čl. 38; s. 441, čl. 48; s. 446, čl. 51 v roku 1486; s. 572, 574, čl. 19 z roku 1495; s. 768, čl. 35 z roku 1518.

¹² NAGY, Gyula (ed.). *A nagymihályi és sztáray grof Sztáray család oklevéltara II.* Budae, 1889, s. 125; ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplína*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 701, pozn. 88.

¹³ Štátny archív v Prešove – pobočka Bardejov (ďalej ŠA PO pob. BJ), fond (ďalej f.) Mag. Bardejov (ďalej MB), i. č. 2264 „*multos predones et latrones fuisse congregatos, qui nonnulla spolia committunt et latrocinia ... latrones et malefactores ... spoliaciones*“.

lo 15 až 30 členná skupina zbojníkov, vedená Fedorom Hlavatým v roku 1492, zbýjala na panstve patriacom Štefanovi z Rozhanoviec.¹⁴

Pozoruhodné je, že príslušníci uvedených zbojníckych skupín pochádzali zo sociálne valašského a národnostne rusínskeho prostredia.

Až od druhej štvrtiny 15. storočia v uhorskej snemovej právnej latinkej terminológii pomenúvali vraha slovom *homicida* a vraždu slovom *homicidium*.¹⁵ Na sneme v roku 1492 vyjadrili úkladnú vraždu po latinsky novým slovným spojením *homicidium voluntarium*.¹⁶ Na sneme v roku 1514 síce rokovali o špecifickom, jedinečnom mučení obvinených poddaných, avšak konkrétne nezapísali prvky takého mučenia.¹⁷

Napriek výskytu a narastaniu zbojstiev koncom 15. storočia, uhorskí šľachtici ani mešťania nenavrhlí na sneme zákonné nariadenia o konkrétnom trestaní vtedajších a budúcich zbojníkov. Z toho dôvodu vo vtedajších uhorských zákonoch niet ustanovenie o spôsoboch trestania zlodejov. Napokon, čo je ešte dôležitejšie, na sneme neprerokovali a v zákonoch neopísali pojmy krádež, zlodej ani zboj, zbojník. Tieto okolnosti doteraz spôsobujú historikom rozpaky pri interpretácii relevantných latinských slov, ako aj presné rozlíšenie krádeže od zbojstva a trestaní ich páchatel'ov.

Až v právnickom diele vzdelaného magistra Štefana Werbőciho (Verbőczy, Verbőci...), publikovaného od roku 1517, sa nachádza ustanovenie o rozličných zločincoch a ich trestaní. Vymenúva a ustanovuje, že pre zlodejov je trest obesenie na šibenici, lúpežníkov treba nastoknúť na koly alebo lámať kolesami, iným zločincom treba mečom odťat' hlavy.¹⁸

Treba upozorniť, že právnik a šľachtic Štefan Werbőci nevychádzal zo staršieho uhorského zákona, lebo zákony také ustanovenie neobsa-

¹⁴ ŠA PO pob. BJ, f. MB, i. č. 3031 „*Nomina predonum*“. Pozri aj i. č. 596. Iványi, č. 3027, 595; Podrobnejšie HÚŠČAVA, Alexander. O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. storočia. (Bardejovský výhražný list vo svetle histórie). In *Historické štúdie*, 1956, roč. II., s. 189 – 195. Presnejšie menoslov zbojníkov a ich činností na s. 212 – 215.

¹⁵ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 370. čl. 28 v roku 1471.

¹⁶ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 534. čl. 82.

¹⁷ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici I., ref. 1, s. 720. čl. 33 „*afflicto rusticano*“. Pozri aj s. 722, čl. 37; s. 728, čl. 52.

¹⁸ MÁRKUS, Dezső (ed.). *Werbőczy István Hármaskönyve*. Budapest : Franklin-társulat. Révai testvérek, 1897, s. 78. Titulus 15 „*sed tales, capitali duntaxat sententia, fures scilicet patibulo; praedones vero palo, vel rota, caeteri autem gladio*“.

vali. Uplatnil však sociálne stavovský, šľachtický, politicky motivovaný postoj, živý medzi šľachtou po vojenskej porážke vzbúrených poddaných vedených zemanom Jurajom Dóžom (Dózsza) v maďarskej časti Uhorska v roku 1514.

Vzhľadom na skutočnosť, že krádeže, zbojstvá aj vraždy sa v rozličnom počte vyskytovali aj v 16. až 18. storočí, účastníci uhorského snemu považovali za potrebné pri aktuálnych príležitostiach nielen opakovať platné ustanovenia o chytaní, súdení a trestaní zlodejov, zbojníkov a vrahov, ale aj dopĺňovať ich upresňujúcimi rozhodnutiami snemu. Na sneme v roku 1563 prerokovali a určili nové procesné postupy pri súdení vrahov a trestaní ich „ukryvačov“.¹⁹ Na sneme v roku 1625 stanovili chytať, súdiť a trestať vojenských zbehov, tulákov, ktorých latinsky pomenúvali slovom *vagabundus*, ako aj zbojníkov.²⁰ Na sneme v roku 1655 opätovne rokovali o zločincoch z radov poddaných.²¹ O takých a vojenských zbehoch opätovne v roku 1659.²² Napokon, ešte v roku 1715 o trestaní rozličných zločincov.²³

V písomnostiach napísaných v dobovej slovenčine sa slová zbojník, zbojstvo, lúpež vyskytujú od 15. storočia. Najstaršie zápisy sú v právnom poriadku mesta Žilina z roku 1473.²⁴

Treba však pripomenúť, že v zápisoch o súdnych rozhodnutiach žilinských richtárov od prelomu 14. a 15. storočia do roku 1561 sa nevyskytuje záznam o súdení zbojníka.

Mladšie zápisy o zbojníkoch, či zbojcoch a zbojstvách sú od polovice 16. storočia a pochádzajú z miest a dedín najmä stredného ale aj západ-

¹⁹ MÁRKUS, Dezső (ed.). *Corpus Juris Hungarici 1526-1608 (II.)*, Budapest : Franklin Társulat, 1899, s. 504. čl. 38, 39, 40.

²⁰ MÁRKUS, Dezső (ed.). *Corpus Juris Hungarici 1608-1657 (III.)*, Budapest : Franklin Társulat, 1900, s. 244. čl. 13; s. 246, čl. 16.

²¹ MÁRKUS, *Corpus Juris Hungarici III.*, ref. 20, s. 589. čl. 26.

²² MÁRKUS, Dezső (ed.). *Corpus Juris Hungarici 1657-1740 (IV.)*, Budapest : Franklin Társulat, 1900, s. 148. čl. 16, 17.

²³ MÁRKUS, *Corpus Juris Hungarici IV.*, ref. 22, s. 478. čl. 48.

²⁴ *Historický slovník slovenského jazyka VII.* Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008, s. 238. Heslo: zbojstvo „Zbožij pobral, jest zvoystwim czoz by hrdlem propadl“. Presný prepis zápisu. Porovnaj CHALOUPECKÝ, Václav (ed.). *Kniha žilinská*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1934, s. 49. § 205; s. 61 § 273 „Který noci lúpi, mají na nem popraviti, jako na lúpežníka sluší“; s. 64, § 292 „muž na jednoho zloděje a neb lúpežníka žalovati“; s. 75 § 352 „jako zloděje, lúpežníci“.

ného Slovenska.²⁵ Aj tieto zápisy sa vzťahovali k vykonaným zbojstvám. Dosvedčujú tiež, že lapených a odsúdených zbojníkov trestali smrťou.

Zlodeji páchali krádeže a zbojníci zbojstvá v rozličnej miere na celom území Slovenska.²⁶

Je všeobecne známe, že najznámejším slovenským zbojníkom bol terchovský rodák Juraj Jánošík. Podľa obžaloby a súdu predstavenstva Liptovskej stolice v Liptovskom Svätom Mikuláši v dňoch 16. a 17. marca 1713 Juraj Jánošík s niekoľkými spoločníkmi zbíjal v rokoch 1711 až 1713 v Trenčianskej, Nitrianskej, Turčianskej, Liptovskej, Oravskej stolici aj v Sliezske a strelou smrteľne zranil farára v Domaniži. V úvodnej, latinskej časti zápisnice je obžalovaný Juraj Jánošík charakterizovaný ako zlodej, či zločinec a jeho činy ako lotrovtvá.²⁷

Také stanovisko a vnímanie obžalovaného je nižšie vyjadrené aj v dobovej slovenčine, aby obvineniu porozumel aj obžalovaný.²⁸

Obžaloba obvineného Juraja Jánošíka bola opretá o uhorské právo, konkrétne článok 13 zákona z roku 1625, čl. 26 z roku 1655, tiež Tripartitum I. časť čl. 15, ale aj na kresťanské princípy, avšak konkrétne nevyňmenované. Vzhľadom na druhy zločinov obžalovaného, bolo použiteľné Desatoro, konkrétne piate prikázanie Nezabiješ a siedme Nepokradneš.

Právnik Štefan Werbőci v diele Tripartitum okolo roku 1515 navrhol, že zločinci majú byť smrteľne trestaní, menovite a individuálne zlodeji

²⁵ Historický slovník... VII., ref. 24, s. 237-238. Heslá: zbojec, zbojník, zbojstvo. 1551, Mošovce „*ten zloczinec ... vczinil ... zboystwo*“. 1564, Bardejov „*gest gisti lotr a zbogecz ... krad y zlodegstwem y zbojcamy se spravowal*“. 1568, Žabokreky „*neiaky zboy ... bil vlapen kteremusto zbogy ... bilo na sedem leth*“. 1584, Trenčín „*na Brezoweg gsu cztyre zbognyczy*“. 1591, Likava „*drabj hledagicy zbojnikou po horach*“. 1610, Žilina „*za kary, na kterych wíwezł mistr poprawny zboynyka Jwana na poprawne mijsto d. 12*“. 1649, Skalica „*sedlak newigyel, že su oni zboyniczí*“. 1670, Banská Štiavnica „*na zbojstvi na slobodnej ceste a mordarstvi netoliko zakon Boži, jakož z tohto mesta prava meske pokutu smrti priznavajú*“. 1683, Krupina „*mordarstwo a zbogstwy zgewnw smrtou magj se wynahrazowaty a odpłacaty*“.

²⁶ O ich výčinoch v určitých častiach Slovenska sú príspevky aj v tomto zborníku.

²⁷ Štátny archív Bytča (ďalej ŠA BY), fond (ďalej f.) Liptovská župa (ďalej LŽ), Kongregačná zápisnica 1710-1717, s. 563. „*providum Georgium Janossik publicum predonem seu malefactorem ... ratione ... facinorum et latrociniorum eiusdem*“.

²⁸ ŠA BY, f. LŽ, Kongregačná zápisnica 1710-1717. „*zavrhnuwsse gak prikazany boske, taktess y zemskeho prawa zakazy a pokuty, zbognyczkim wudczem stawsse se ... lydem gak kupeckym, tak y ... zbigat ... ranyt a mordowat ... pana plebana tak smrtelne ranyl ... y umryet musel*“.

obesením na šibenicí, zbojníci napichnutím na kôl alebo lámaním kolesom, iní majú byť mečom s'atí.²⁹

Článok 13 zákona z roku 1625 všeobecne nariad'oval chytat', vyšetřovat' zločincov.³⁰

Treba upozorniť a zdôrazniť, že ani právnik Štefan Werbóci ani uhorské zákony necharakterizovali, neopísali obsah pojmov zlodej, zbojník, zločinec. Doboví prokurátori, sudcovia aj obhajcovia mohli, ba museli v jednotlivých obvineniach a procesoch uplatniť iba domnelé, všeobecné, či osobné, avšak nedefinované predstavy o zbojníkoch a zbojstvách. Preto sudcovia pri procesoch uplatňovali osobnú svojvôľu, lebo chýbali zákonné normy o zbojníkoch a zbojstvách.

Možno predpokladať, že už počas zbojníckych rokov Juraja Jánošíka vznikli medzi poddanským dedinským ľudom na strednom Slovensku prvé, najstaršie rozprávania, pravdivé aj zveličené, o obdivovaných zbojníckych činoch Juraja Jánošíka. Pravdivé, ale najmä vybájené chýry pribúdali a šírili sa po dedinách po obesení zbojníka. Vtedy a tak vznikali ľudové predstavy o Jánošíkovi v piesňach a rozprávkach. Nepresné poznatky o skutočnostiach sa opúšťali a strácali, pribúdali predstavy ľudovej fantázie. Sformovala sa obsahovo pestrá ľudová tradícia o obdivovanom Jurajovi Jánošíkovi, v ktorej prevládala ľubivá, hoci nepravdivá predstava, že bohatým bral a chudobným dával.³¹

Od konca 18. do druhej tretiny 20. storočia napísali slovenskí básnici, spisovatelia, dramatici aj filmári, ale aj maliari a hudobný skladatelia početné umelecké diela na tému Juraja Jánošíka ako zbojníka a dobrodruha. Avšak ani v jednom umeleckom diele nebol predstavený ako triedny bojovník, revolucionár.³²

²⁹ MÁRKUS, Werbőczy István, ref. 18, s. 78. čl. 15 „*sed tales, capitali dumtaxat sententia, fures scilicet patibulo; praedones vero palo, vel rota, caeteri autem gladio*“.

³⁰ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici III., ref. 20, s. 244. č. 13 „*Praedones autem, et latrones passim grassabundos, sicuti et alios omnis generis publicos malefactores ... torturae subjiciunt*“ . Porovnaj s. 598, čl. 26.

³¹ MELICHERČÍK, Andrej. *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Nakladateľstvo SAVU, 1952, s. 71 a n. Napísal, že jánošíkovská tradícia v ľudovej slovesnosti vznikala od prvej polovice 18. storočia, čo je nepresné. Starostlivo však zhromaždil početnú slovenskú folklórnu tvorbu; Pozri aj: *Dejiny Slovenska II. (1526-1848)*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1987, s. 440. Text Viliama Čičaja o zbojníckej poézii v ľudovej slovesnosti, ako protifeudálnej jánošíkovskej tradícii slovenského poddanského ľudu.

³² MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 31, s. 93-165. Uviedol a kome-

Začiatkom druhej polovice 20. storočia do vnímania a hodnotenie jánošíkovskej tradície na Slovensku vstúpili viac či menej marxisticky orientovaní profesionálni bádatelia. Už v roku 1952 národopisec Andrej Melicherčík publikoval monografiu o jánošíkovskej tradícii. Ideologicky vychádzal z boľševických stanovísk V. I. Lenina, V. M. Molotova, K. Gotwalda aj V. Širokého, aby marxisticky prehodnotil dovtedajšiu buržoázu tradíciu dobrodružného hrdinu Juraja Jánošíka. Andrej Melicherčík sa domnieval, že podľa ľudovej tradície bol Juraj Jánošík ľudový revolučný hrdina, bojovník proti feudalizmu. Autor sa podujal vrátiť čitateľom „čistý, nefalšovaný revolučný bojový odkaz nášho ľudu v jánošíkovskej tradícii“.³³ Vtedy vznikla predstava o Jurajovi Jánošíkovi ako ľudovom revolucionárovi.

V roku 1956 Alexander Húščava, pozitivistický historik stredovekých dejín Slovenska, uverejnil vedeckú štúdiu o činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci 15. storočia. Autor na základe podrobného štúdia dobových písomností poskytol čitateľom objektívny obraz o zlodejstvách vtedajších zbojníkov.³⁴

Historik Emilián Stavrovský, ktorý sa snažil marxisticky vnímať dejinný vývoj, v rokoch 1961 a 1965 zverejnil štúdie o triednom boji poddaných na severovýchodnom Slovensku v 17. a 18. storočí.³⁵ V štúdiách zväčša teoretizoval o formách triedneho boja, a len okrajovo skúmal a opísal zjavy a zbojníkov na základe jestvujúcich dobových informácií.

V socialistickej encyklopédii Slovenska zo 70.-80. rokov 20. storočia, teda z obdobia tzv. normalizácie, bol Juraj Jánošík opísaný ako ľu-

toval diela spisovateľov z 19. do polovice 20. storočia. Všetkých kritizoval, že nepochopili a neopísali Juraja Jánošíka ako ľudového revolučného hrdinu. Porovnaj text Vladimíra Matulu v *Dejiny Slovenska II.* (s. 770) o literárnych dielach z obdobia romantizmu.

³³ MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 31, s. 5-7, 13, 166-167. Už skladba knihy dosvedčuje, že autor mal najprv svoju predstavu a až následne opisoval činnosť J. Jánošíka.

³⁴ HÚŠČAVA, O činnosti zbojníckych družín, ref. 14, s. 181-245.

³⁵ STAVROVSKÝ, Emilián. K triednemu boju poddaných na severovýchodnom poľskouhorskom pohraničí v druhej polovici 17. a v prvej polovici 18. storočia. In *Sborník prací FF brněnské university*. 1961, roč. X., s. 296-312.; STAVROVSKÝ, Emilián. K niektorým otázkam triedneho boja poddaných na severovýchodnom poľsko-slovenskom pohraničí v období pozdneho feudalizmu. In *Historické štúdie*. 1965, roč. X., s. 88-109 (najmä s. 95).

dový hrdina, ako ochranca práv poddanského ľudu, ktorý sa postavil na odpor feudálnej vrchnosti. Zbojníctvo bolo vnímané ako forma protifeudálneho boja poddaných a jánošíkovská tradícia ako ľudová revolučná tradícia.³⁶

Umiernený marxistický historik Anton Špiesz, jeden z autorov rozsiahleho syntetického diela *Dejiny Slovenska*, písal aj o prejavoch triedneho boja v 18. storočí, teda aj o zbojníctvach proti feudálnym vykorisťovateľom, konkrétne kupcom, mešťanom (pozabudol, že aj proti šľachticom). Juraja Jánošíka vnímal a opísal ako najznámejšieho zbojníka.³⁷ Skrátka zbojník, nie triedny, revolučný bojovník.

Keď sme programovo úsporne preskúmali a stručne opísali vývoj vzťahov uhorských spoločenských elít, kráľov, prelátov, barónov, mešťanov aj poddaných do polovice 19. storočia, tiež slovenskej inteligencie, napokon historikov do konca 20. storočia o zbojníctve na Slovensku v novoveku, možno získané poznatky aj názory zhrnúť do nasledujúcej podoby.

Hlavným znakom zbojníctva bola programovaná, organizovaná krádež hnuiteľných vecí ich vtedajším vlastníkom. Sprievodnou, občasnou, náhodnou súčasťou zbojstiev bolo zabitie či vražda okrádaných osôb. Zbojstvá páchali jednotlivci, častejšie však skupiny spoločníkov. Z hľadiska sociálneho boli zbojníkmi takmer výlučne len poddaní. Organizovaná činnosť zbojníckych skupín sa udiala na severovýchodnom Slovensku už v tretej tretine 15. storočia. Najaktívnejšou a najznámejšou bola však zbojnícka skupina vedená Jurajom Jánošíkom v rokoch 1711 – 1713, ktorá zbýjala najmä v severnej časti stredného Slovenska. Historici skúmajú, poznávajú a opisujú zbojníctva na základe dobových písomných informácií, ktoré dopĺňajú ľudové a umelecké diela, aj jedinečné muzeálne predmety, napríklad mučiace nástroje, šibenica a iné.

Aj pre územie Slovenska v stredoveku od 11. do začiatku 14. storočia jestvujú nepriame, ale aj priame vtedajšie úradné písomné doklady o krádežiach hnuiteľných vecí a zlodejoch, zbojstvách a zbojníkoch z roľníckych, poddanských aj šľachtických vrstiev. Odvtedy vznikali zákonné ustanovenia o zbojstvách a zbojníkoch. Jediným jestvujúcim a uplatňovaným ustanovením bolo siedme prikázanie v Desatore: Nepokradneš! Treba

³⁶ *Encyklopédia Slovenska II*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1978, s. 479. Heslo: Jánošík, Juraj. Pozri aj: *Encyklopédia Slovenska VI*, Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1982, s. 539. Heslo: zbojníctvo.

³⁷ *Dejiny Slovenska II.*, ref. 31, s. 394.

predpokladať, že jednotlivci z chudobných a sociálne najnižších vrstiev, teda roľnícki poddaní, okrádali obchodujúcich mešťanov, alebo cestujúcich šľachticov o žetateľné hnuiteľné veci už od 11. storočia. V tretej tretine 15. storočia sa v okolí mesta Bardejov tak rozšírilo skupinové zbojníctvo, že bardejovský magistrát dal chytat' zbojníkov a usvedčených jednotlivcov trestal obesením na šibenici.

Poddanský ľud v slovenských dedinách už od začiatku 18. storočia, najmä po poprave Jura Jánošíka, obdivoval jeho činy a jeho aj iných známych zbojníkov v rozprávaniach i spevoch vnímal a ospevoval ako hrdinov.

Aj slovenskí vzdelanci v 19. a 20. storočí v umeleckých dielach (próza, básne, hudba, sochy, obrazy) sa v rozličnej miere zhodovali v názore, že Juro Jánošík aj iní zbojníci boli slovenskými ľudovými hrdinami.

Avšak iba ortodoxná časť marxistických bádateľov v druhej polovici 20. storočia vo svojich odborných dielach predpojato tvrdila, že Juraj Jánošík, najznámejší slovenský zbojník, bol ľudovým revolučným hrdinom. Najmä jednostranné hľadisko o triednom boji v dejinách ich priviedlo k takému krajnému, extrémnemu chápaniu dávneho zbojníctva.

V súčasnej slovenskej politicky otvorenej, demokratickej občianskej spoločnosti sa všeobecne pripúšťa rozmanitosť vedeckých stanovísk a názorov. Avšak nádej na aspoň dočasnú väčšinovú zhodu a trvanlivosť poznatkov i názorov majú len publikované poznatky plynúce z vedeckých programov a výskumov, ktoré sú overiteľné. Ani tradičné ľudomilstvo väčšiny slovenskej inteligencie nás nesmie zvädzať k romantickým predstavám o slovenských zbojníkoch. Zbojníci boli zločincami a zbojstvá zločinmi.

Pravda, treba uznať a pripustiť, že aj v 19. a 20. storočí sa občas vyskytli okolnosti, keď si jednotlivec zanôtil, prípadne hlasno zaspieval: „Ej, ja musím byť zbojník, bo krivda veliká. Nepravosť u pánov, pravda u zbojníka“. Taký spev iste zaznie aj v 21. storočí.

Zbojníctvo v zrkadle uhorských zákonov a kráľovských nariadení

Ivan Mrva

Zbojníctvo alebo lúpežníctvo sprevádza ľudstvo od úsvitu civilizácie až do dnešných dní. Je súčasťou života tak ako mnohé iné nekalé činnosti človeka. Násilím alebo pod hrozbou jeho použitia si už praveký človek dokázal vynútiť od iného koristiť, v neskorších dobách to boli hnutel'né, najmä cennejšie veci a napokon sa hlavným cieľom zbojníkov stalo získanie peňazí. Na úsvite kresťanstva jestvovala nádej, že zbojníctvo a vôbec všetky násilné činy sa z ľudskej spoločnosti navždy vytratia, ak sa celé národy stotožnia s Kristovým učením. Plinius starší, ešte ako zástupca správcu rímskej provincie Pont, podával v roku 104 správu cisárovi Trajánovi o kresťanoch a ich zvykoch. Osobitne zdôraznil, že sa zdržujú všetkých zločinov a v úsilí neporušiť princípy svojej viery obzvlášť dbajú na to, aby sa nedopustili krádeže, zbojstva a zneuctenia...¹ Hoci kresťanstvo sa napokon presadilo, zbojníctvo a ani ďalšie zločiny nevymizli, no spoločnosť sa proti nim bránila prostredníctvom trestov a zákonných noriem. To však neplatilo a ani dnes neplatí všeobecne. Pápežské privilégia umožňovali johanitom prepadať všetky lode, ktoré sa neplavili pod kresťanskou vlajkou, a tak sa na ostrove Rodos od 14. storočia usadení rytieri tohto rádu stali legálnymi pirátmi, teda morskými lúpežníkmi, ale len s presne definovaným objektom koristi. Podobné praktiky poznáme aj z iných krajín, nevynímajúc ani naše Slovensko.

Klasický typ zbojníka predstavuje istým spôsobom kladného hrdinu, lebo berie tým, čo niečo majú, teda bohatším, peniaze, cennosti, prípadne hnutel'nosti, a tak svojou protizákonnou činnosťou vyrovnáva sociálne

¹ FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus. I.* Budae : TYPOGR. REGIAE VNIVERSITATIS VNGARICAE, 1829, s. 14.

rozdiely v spoločnosti. Za to je prenasledovaný vrchnosťou. Úspešne alebo i nie s ňu zvädza boj, v ktorom ide o život. V minulosti sa v širších spoločenských vrstvách vrchnosť netešila veľkej obľube a ani dnes tomu inak nie je. Aj preto sa zbojníci stali ľudovými hrdinami, ústrednými postavami povestí, legend i piesní. Či už to boli Angličania Robin Hood alebo jeho krajan John Shepard, taliansky cestný zbojník Fra Diavolo, Francúz Louis Cartouche, Čech Babinský, Rakúšan Grasel, Rusín Nikola Šuhaj, Ukrajinec Olexa Dovbuš, Rumun Grigore Pinteá, Maďar Šándor Róža, prípadne Bonie a Clayd a ich krajanovia, bratia Daltonovci. K nim patrí aj náš Juraj Jánošík spolu so Surovcom, Ordášom, Hrajnohom, Michalom Vdovcom a ďalšími. O spopularizovanie zbojníkov sa už od 18. storočia zaslúžila biografická aj románová literatúra,² divadlo, ba aj žurnalistika.³ V priebehu 19. storočia vzrástol všeobecný záujem o zbojníctvo, dobové periodiká často prinášali pohotové články na túto tému. Neuplynuli ani dva týždne od popravy Michala Vdovčika (28.12. 1832) a týždenník Posol z Uhorska (Bote von Ungern) pod titulom „Zbojník Dovec (Der Räuber Dowetz)“ už v januári 1833 publikoval rozsiahly príspevok o jeho životných osudoch.⁴ O stálej popularite zbojníkov – lúpežníkov v širších vrstvách nášho ľudu svedčí aj prípad „šútovského Jánošíka“ Michala Juračku. Pôvodne lúpil len ovce na salašoch Malej Fatry, no po konflikte s vrchnosťou ho začali naháňať žandári aj s vojenskou asistenciou. Juračka odstrelil žandára a bývalého šútovského richtára a ďalších žandárov zranil, až ho napokon 1. septembra 1833 vlákali v rodnom Šútove do pasce, kde si vpálil guľku do srdca. Keď niekoľko týždňov úspešne vzdoroval pátracím akciám, získal si značné sympatie. Po jeho smrti museli štátne orgány zvažovať, akou vhodnou formou je treba informovať obyvateľstvo, že Juračka nebol hŕnym chlapcom, a teda kladným hrdinom ako Jánošík, ale obyčajným lúpežníkom a vra-

² V roku 1763 vyšla v Lipsku kniha so životopismi angického zbojníka Shepparda a francúzskeho Cartoucha. Biografie boli preložené z angličtiny a francúzštiny pre nemeckého čitateľa, čo potvrdzuje popularitu takéhoto žánru: *Geschichte zweyer berühmte Strassenräuber Johann Sheppard eines engländers und Ludwig Dominicus Cartouche eines Franzosen*.

³ „Staré noviny literárního umění“ vo svojom májovom čísle z roku 1785 publikovali článok „Znamenitá kázen jedného kazatele za dnu hlavního zbojníka Jánošíka“, je to najstaršia dopsialá známa tlačená zmienka o Jurajovi Jánošíkovi, ktorý už v tomto období mal mimoriadnu povesť.

⁴ Der Räuber Dowetz. In *Bote von Ungern*, 1833, Jan 11., s. 5-6.

hom, ktorý napokon neušiel spravodlivému trestu.⁵ V súvislosti s vrcholiacou hospodárskou krízou a množstvom exekúcií, pri ktorých žandári pravidelne asistovali, boli sympatie obyvateľstva na strane Juračku celkom pochopiteľné.

Pravdepodobne prvé písomné správy o zbojníkoch na našom území pochádzajú ešte z 11. storočia. Najstaršia uhorská legenda »Život svätých pustovníkov Svorada a Benedikta«, napísaná niekedy v rokoch 1064 – 1070 päťkostolským biskupom Maurom, obsahuje hneď dve pozoruhodné zmienky o zbojníkoch. Prvá opisuje, ako zbojníci spôsobili smrť sv. Benediktovi, žiakovi sv. Svorada - Ondreja, keďže predpokladali, že nazhromaždil veľké bohatstvo. Druhá je ešte zaujímavejšia, zmieňuje sa o zbojníckych tľupách, ktoré sa obvykle zdržiavajú na pustých miestach, tam medzi sebou aj zápasia, v rámci akejsi prípravy. Práve pri takomto zápase došlo vraj k ťažkému zraneniu jedného z nich. Zbojník na jeho následky zomrel, a tak ho druhovia uložili v cele sv. Svorada – Ondreja, kde práve pričinením svätca opäť ožil.⁶

Napriek relatívne pozitívnemu rozprávaniu o zbojníkoch v závere Maurovej legendy, v Uhorsku podobne ako tomu bolo v iných krajinách, sa zbojníctvo nekompromisne trestalo. Staršie uhorské zákonodárstvo, teda predovšetkým súbory zákonov kráľov Štefana I., Ladislava I. a Kolomana však neužívajú výraz zbojníci (latrones, praedones), ale zlodeji (fures). Je zrejmé, že týmto pojmom označovali aj lúpežníkov, no vtedajšia legislatívna prax ešte detailne nerozlišovala, či páchatel' si cudziu vec prisvojil krádežou alebo lúpežou.⁷ Dekréty kráľa Štefana obsahujú celkovo 14 noriem ohľadom zlodejov (fures), v druhom dekréte Ladislava z roku 1092 z osemnástich noriem sa spolu dvanásť venuje tomuto kriminálnemu činu a u Kolomana z 99 zákonov 28 určuje, akým spôsobom týchto zločincov potlačiť. V nasledujúcich dobách sa legislatíva v tomto smere spresňuje a v zákonných normách sa už stretávame aj s pojmom zbojník, či lupič pod latinským označením »praedo« alebo »latro«. V mnohých zákonných opatreniach sú tieto dve skupiny pôvodcov kriminálnych činov

⁵ Koniec vraha Juračku. In Slovenský denník, 1933, roč. XVI., číslo 198 (2. sept.), s. 1.

⁶ PRAŽÁK, Richard (zost.). *Legendy a kroniky koruny Uherské*. Praha : Vyšehrad, 1988, s. 67-68. ISBN 33-795-88.

⁷ Zbojníctvo, lúpežníctvo a krádež splyývajú v zákonných normách aj v nasledujúcich storočiach a tento stav právnej terminológie a praxi zostáva v podstate nezmenejný až do 19. storočia.

sprevádzané ďalšími kategóriami ťažkých zločincov ako boli zlodeji, vrahovia, podpaľáči, falšovatelia peňazí a listín a dostali spoločné označenie verejní zločinci (*publici malefactores*). Vyše šesťdesiat zákonov prijatých na snemoch od začiatku 15. do začiatku 19. storočia sa čiastočne alebo úplne venuje problematike verejných zločincov. Za celé 17. storočie snemy odhlasovali spolu 8 zákonných opatrení nariaďujúcich akým spôsobom majú byť osoby páchajúce verejné zločiny potrestané. Vzhľadom na stav v akom sa Uhorsko v tomto období nachádzalo, prevažná väčšina verejných zločincov sa previnila zbojníctvom.⁸

Už Zlatá bula Ondreja II. z roku 1222 nariadila, aby zbojníkov a zlodejov súdili kráľovskí sudcovia (*bilochi*) pred stolicou patričného hradského župana. Aj zbierka uhorského súkromného práva, *Verbociho Tripartitum*, spája krádež, zbojníctvo, lúpežníctvo do jedného okruhu závažných trestných činov, nazvaných spoločne plienenie a určuje, že zlodeji (*fures*) majú byť potrestaní šibenicou, zbojníci kolom alebo kolesom a ostatní mečom podľa závažnosti ich previnenia. Tento trest sa vzťahoval aj na šľachticov, keďže v ďalšej časti sa uvádzajú všetky možnosti ako naložiť s majetkovými právami popravených delikventov.⁹ Zbojníkom teda hrozili najprísnejšie tresty, no napriek tomu, mnohých nedokázali odradiť. Zbojníctvu sa dарило predovšetkým v dobách, keď sa oslabili verejno-bezpečnostné pomery, najmä počas vnútorných konfliktov a dlhotrvajúcich vojen. Vo vrcholnom stredoveku to bolo obdobie zápasu Belu IV. so synom kráľovičom Štefanom na začiatku šesťdesiatych rokov 13. storočia, aj začiatok 14. storočia, keď vymreli Arpádovci a nastalo oslabenie ústrednej moci. Mimoriadny vzrast zbojníctva pozorujeme po predčasnej smrti Albrechta Habsurského roku 1439, keď došlo k boju o nástupníctvo medzi prívržencami Ladislava Pohrobka a Vladislava I. Jagelovského. Činnosť odštiepených bratrických skupín a lúpežných šľachticov, disponujúcich stovkami bojovníkov, paralyzovala celé kraje a až desaťročie po nástupe Mateja Korvína nastali pokojnejšie časy. Nie však nadhlo, Matej I. sa zaplietol do dlhotrvajúcej vojny s cisárom Fridrichom III., čo zapríčinilo anarchiu v krajine a bolo

⁸ Znenie všetkých zákonných opatrení a ďalšie legislatívne zdroje vrátane *Tripartita* sú čerpané z: *Corpus iuris Hungarici seu decretum generale... Tomus primus*. Budae, 1827.; *Corpus iuris Hungarici seu decretum generale... Tomus secundus*. Budae, 1844; *Index personarum, locorum, rerum in corpus iuris Hungarici*. Budae, 1846.

⁹ *Corpus iuris Hungarici... Tomus primus*, ref. 8, s. 13. *Tripartitum*, Pars I. titulus 15.

živnou pôdou pre vzostup zbojníctva. Dlhá neprítomnosť panovníka, keď len Viedeň obliehal pol roka, nepriamo zapríčinila vzrast zločinnosti. Toto konštatuje aj úvod k šiestemu súboru zákonov, nazývanému aj *Decretum majus* – Väčší dekrét, prijatých na Rákošskom poli v roku 1486: »*Počas našej dlhej neprítomnosti a zaujlosti (vojnou) povstalo v tomo kráľovstve množstvo vrážd, zlodejstvá, zbojníctvo lúpeže, falšovanie, podpaľačstvo a podobné ohavnosti, takže nielen povesť, ale i brat pred bratom a hosť pred hosťiteľom sa nemôžu cítiť bezpečne*«. Niektoré zo 78 zákonov prijatých na tomto sneme riešia otázku verejnej bezpečnosti aj nápravu predchádzajúcich krívd a zločinov. Zákonná norma 38/1486 naznačuje, že nie vždy sa proti zbojníctvu postupovalo nekompromisne a na výnosoch z tejto nekalej činnosti sa prižívovali aj príslušníci feudálnej spoločenskej elity. Chytení zbojníci vo viacerých prípadoch neboli potresaní, ale ich prepustili. Aj preto zákon nariadil trestať každého, kto zbojníka prepustil, ale len finančnou pokutou - županovi mal zaplatiť zbojníckove homagium a obetiam nahradiť škodu peniazmi.¹⁰ Dôvodom prepustenia takého zločincina nepochybne musela byť odmena od zločincina, prípadne dohoda o podiele z budúcej koristi, teritoriálne usmernenie zbojníka a jeho druhov. Podobné praktiky naznačuje aj iný zákon, takisto prijatý snemom roku 1486. Županom a ich ozbrojenej asistencii umožňoval prenasledovať, zadržávať, chytiť, prípadne zneškodniť verejných zločincov na ktoromkoľvek šľachtickom majetku. Zákon zároveň nariadil konfiškáciu majetku šľachtica, ktorý bude pri chytení zločincov prekážať, alebo sám sa postaví na odpor, prípadne vyzve k tomu svojich poddaných. Viaceré paragrafy celého zákonného nariadenia naznačujú, že feudálni páni kryli takýchto zločincov a úzko s nimi spolupracovali.¹¹ Tento, v Uhorsku rozšírený, no trvalo udomácnený neuduh neraz siahal až k najvyšším funkcionárom na úrovni stolíc. Zákonná norma prijatá za panovania Vladislava II. prijatá na sneme roku 1492 nariaďuje, potrestať hlavných županov, ktorí zadržali zbojníkov a vôbec všetkých verejných zločincov, ale ich bez potrestania prepustili. Trestom bolo takisto zaplatenie homagia prepusteného zločincina.¹² Nepo-

¹⁰ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 245. Art. 38/ 1486.

¹¹ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 247, 274. Art. 48/1486. Túto zákonnú normu opakuje aj zákon 81/1492.

¹² Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 274. Art. 80/1492. Homagium – v tomto prípade cena života, cena človeka. Homagium príslušníka poddanského stavu bola stanovená na 40 zlatých, šľachtica na 200 zlatých.

chybne podporovateľmi, ba priam organizátormi zbojníctva boli feudálni páni a nezriedka ho vykonávali vo vlastnej réžii. Ako základne a oporné body im slúžili rôzne opevnené tábory, tvrdze a bez najvyššieho povolenia – teda načierno – postavené hrady, či skôr malé pevnosti. Zákonné normy nariaďujúce ich demoláciu sa príliš často opakujú, v 15. a 16. storočí spolu až 18 krát. Len v rokoch 1543 – 1563 sa táto legislatívna norma obnovila osemkrát.

Zvláštnu snahu predchádzať rozšíreniu zbojníctva nižších spoločenských vrstiev naznačuje aj zákon 18/1504, ktorý zakazuje loviť zver a vtáctvo poddaným. V krátkom odôvodnení sa prekvapujúco konštatuje, že mnohí poddaní úplne zanechali poľnohospodárstvo a zamestnávajú sa výlučne poľovaním a chytaním vtákov a poľujú už nielen vo všedné dni, ale po nedeliach a počas sviatkov, čím sa zároveň prehrešujú proti Bohu. Zároveň zmenšovaním svojich príjmov z poľnohospodárstva klamú svojich zemských pánov. Keďže sa naplno venujú poľovaniu, väčšinou prichádzajú na zobrácku palicu a keď sa im potraviny a šatstvo minú, sú nutení kradnúť a lupiť, a tak sa ich život končí na šibenici. Aj keď zdôvodnenie zákona je účelové, obsahuje racionálne jadro. Produktívne poľnohospodárstvo, prevádzané poddanými, upadalo najmä v dôsledku zvýšeného tlaku zo strany zemepánov a často sa stalo nevýnosné. To poddaného nútilo zabezpečiť si obživu aj poľovaním a keďže sa to ukázalo výnosnejšie, poľnohospodárstvo šlo bokom. Je neodškriepiteľné, že od poľovania ku zbojníctvu bol iba krôčik.¹³ Na podhubí prudkého zhoršenia sociálnych pomerov umocneného následkami sedliackej vojny pod vedením Dóžu (Dózsa) roku 1514, ďalej vojnou o uhorskú korunu a osmanskou inváziou sa násilie neobyčajne rozšírilo. V tomto komplikovanom období nastáva vrcholné obdobie karpatského zbojníctva a trvalo zhruba do polovice 18. storočia. V cestopisno – biografickom diele, zachytávajúcom príhody sliezkeho študenta počas dlhého pobytu na Slovensku v polovici 17. storočia, sa viackrát stretávame so zbojníckou problematikou. Ťažiskom diela je podrobné opísanie stretnutia hlavného hrdinu s početnou zbojníckou skupinou na spišsko-šarišskom pomedzí. Autor uvádza aj mená hlavných zbojníckych kapitánov - Janko Pacholek, Havran a Bajúz a ich neskoršie smutné osudy. Dielo predstavuje v literárnom žánri prvý súvislý opis zbojníctva u nás a vcelku rea-

¹³ ACSÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*, Bratislava : SAV, 1955, s. 137-139.; Pozri aj: Art. 18 /1504.

listicky odzrkadľuje uhorské verejno-bezpečnostné pomery v tejto dobe.¹⁴ Následkom eskalácie už spomínaného domáceho konfliktu po moháčskej bitke a nasledujúcom osmanskom výboji sa pomery v krajine zhoršili do takej miery, že vstup do niektorej zbojníckej skupiny predstavoval najjednoduchší spôsob ako si zabezpečiť primeranú i keď veľmi neistú existenciu. Levočský kronikár Konrad Sperfogel bol svedkom ako početná zbojnícka skupina vedená Petrom Čitneckým v roku 1539 vylúpila Smolník. Zbojníci z mestečka odviekli aj zvony. Onedlho 500 členný oddiel stoličných vojakov zbojnícku bandu rozprášil. 35 zajatých zbojníkov dopravili do Levoče a tam ich všetkých v jeden deň sťali. Bola to azda najväčšia hromadná poprava zbojníkov u nás. Stojí za zmienku, že ich náčelníka Petra Čitneckého taký osud neposihoľ. Uväznili ho na Spišskom hrade odkiaľ sa mu poarilo ujsť ale opäť ho chytili a uväznili na lepšie stráženom Šariši.¹⁵ Jeho ďalšie osudy nie sú známe, no zrejme feudálna justícia používala dvojaký meter. Zemana zbojníka nebolo možné tak rýchlo odpraviť ako lupiča plebejského pôvodu. Aj prípad Čitneckého, či skôr Štítnického potvrdzuje, že hlavnými organizátormi zbojníctva v dobe zápasu Ferdinanda Habsburského s Jánom Zápoľským, respektíve s jeho synom Jánom Žigmundom, boli smutne preslávení lúpežní šľachtici. Do svojich služieb najímali v bojoch skúsené živly a z nich vytvorili početné a dobre organizované skupiny, v prameňoch nazývané »latrones«, čo môžeme preložiť aj ako lotri, lupiči alebo zbojníci. Pôvodne sa týmto latinským výrazom označovali najatí vojaci, žoldnieri.¹⁶ Je pochopiteľné, že vojaci nedostávajúci žold sa často zmenili na lúpežníkov a tak aj ich označenie postupne nadobudlo iný význam. Rôznym skupinám ozbrojencov zemskí páni nie v jednom prípade poskytli svoje hrady ako základňu. Obširná zákonná norma č. 49 z roku 1548 tvrdí, že viacerí šľachtici na hradoch prechovávali zbojníkov, odtiaľ ich posielajú na lúpeže a delia sa s nimi o korisť. Zákon preto nariaďuje vojenským veliteľom tieto zbojnícke hniezda dobyť a ich majiteľov potrestať smrťou. Je pozoruhodné, že v samotnom zákone je použité nezvyklé latinsko-slo-

¹⁴ SPEER, Daniel. *Uhorský Simplicissimus*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 227.

¹⁵ HAIN, Gáspár. *Löcsei krónikája*, Löcse : Reiss Józ. T. könyvnyomó intézete, 1910, s. 83.

¹⁶ KOLLÁR, Ján. *Rozprawy o gmenách počátkách i starožitnostech národu Slávského a geho kmenu*. Budín : W KRÁL UNIVERSICKÉ TISKÁRNĚ, 1830, s. 82. „Mercenarii milites olim a Latinis dicti fuerunt latrones...”

venské slovné spojenie »*satelites praedones (seu) zaskodnikos (spojeneckí zbojníci alebo záškodníci)*«¹⁷. Termínom záškodníci sa v tej dobe nepochybne označovali ozbrojené skupiny, ktoré mali páchať škody na majetkoch protivníka. Boli to stúpenci oboch Zápoľskovcov, teda Jána I. a po roku 1540 jeho syna Jána Žigmunda, ktorí sa snažili spôsobiť citeľné škody prívržencom habsburskej strany.

Najznámejšími z lúpežných šľachticov prvej polovice 16. storočia boli nepochybne Ján a Rafael Podmanickí, vnuci obávaného lupiča Blažej Podmanického. Príslušníci ich ozbrojených skupín sa regrutovali z troch slovanských národov – Slovákov, Poliakov a Moravanov a z najnižších spoločenských vrstiev. Využívali aj revolučné heslá a hrozili rozpútaním sociálnej alebo bratríckej vojny.¹⁸ Pri podrobnejšej analýze ich činnosti by sme našli viacero spoločných znakov s našim najslávnejším zbojníkom Jurajom Jánošíkom, ktorý rovnako ako oni a prevažná časť ich ozbrojeného kontingentu, bol rodákom z Trenčianskej stolice. Osudy Podmanických nie je možné na tomto mieste podrobnejšie rozobrať, no za zmienku stojí, že obaja lúpežníci proscribovaní snemovými zákonmi (1542/44 a 1545/47) boli nakoniec omilostení a v bojoch s Turkami preukázali panovníkovi cenné služby. Keď Ján zomrel, Rafael z vlastných prostriedkov financoval protitureckú obranu. Nechal opraviť hrad Palota v Zadunajskej a udržiaval na ňom početnú posádku.¹⁹ V roku 1557 žiadal od kráľoviča Maximiliána kompenzáciu svojich nákladov vo výške 20-tisíc zlatých, a tak dostal do správy novomestskú a trenčiansku tridsiatkovú stanicu a bol poverený výberom kráľovských daní na území Nitrianskej a Trenčianskej stolice. Bývalý lupič sa stal správcom krá-

¹⁷ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 425. Vo viacerých starších vydaniach Corpus iuris Hungarici je termín záškodníci skomolený na „*zaskornikos*“. Táto chyba vznikla pravdepodobne pri prepise písomnej formy zákona.

¹⁸ V októbri 1536 Alex Turzo písal kráľovi Ferdinandovi, že nemá dost' vojenských síl na Podmanického a dodáva veľmi zaujímavú informáciu: „*Confluit autem turba latronum undique ex vicinis regnis ad ipsum Podmanicky et proclamat bellum sociale, vel ut ipsi dicunt Bohemi, fraternale!*“ LUKINIĽ, Imre. *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára II.* Budapešť : KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. 1940, s. 570.

¹⁹ Pešiáci na hrade Palota boli Slováci pochádzajúci najmä z Trenčianskej a Nitrianskej stolice, ako potvrdzuje ich menný zoznam vyhotovený roku 1559. *Urbaria et conscriptiones*, UC 23 : 7 (Palota), s. 97-101. Dostupné na internete: www.arcanum.hu.archivum (1. 12. 2014).

ľovského tridsiatku a výbercom dane.²⁰ Iný preslávený zbojník tej doby, Matej Bašo, podnikajúci z hradu Muráň na čele trojtisícového zboru výpady až do Sedmohradska, také šťastie nemal a po dobytí jeho zbojníckeho hniezda prišiel o hlavu. Osudy ďalších lúpežných šľachticov tejto i neskoršej doby (Melchior Balaša, Juraj Bebek, Michal Telekeši, Daniel Turóci) nie je možné podrobnejšie predstaviť, no nepochybne majú značný podiel na veľkom vzraste zbojníctva aj nižších spoločenských vrstiev v 16. storočí.

Katastrofálnou bezpečnostnou situáciou sa musel zaoberať snem zasadajúci v Banskej Bystrici roku 1542. Zákon požadoval skončenie násilia, lúpeží, plienenia, útlaku a týrania voči všetkým osobám bez ohľadu na ich spoločenské postavenie, teda šľachty i poddaných. V úvode, k pomerne rozsiahlej právnej norme, sa konštatuje, že mnoho skutkov násilia zostalo nepotrepaných, keďže zákony sa v predchádzajúcich rokoch nedodržiavali. Poriadok mali zabezpečiť župani, podžupani a celé šľachtické spoločenstvo na území stolice. Zároveň sa však konštatuje, že ak ich sily a schopnosti budú nedostatočné, majú to vykonať vojenský velitelia. Vzhľadom na situáciu v Uhorsku v nasledujúcich rokoch aj tento zákon zostal len na papieri.²¹

Značnú iniciatívu v otázke zlepšenia bezpečnostných pomerov vyvinuli stavy aj panovník na bratislavskom sneme roku 1548. Bol prijatý celý rad zákonov na elimináciu zbojníctva a zlepšenia právnych pomerov. Najvyšší krajinskí kapitáni, v prípade Slovenska to bol hornouhorský sídliači v Košiciach a banský, ktorého sídlo bolo v Leviciach, Nitre, Šuranoch a napokon v Nových Zámkoch, dostali plnú moc chytať a trestať zbojníkov aj zlodejov. Rovnako touto úlohou boli poverení hlavní župani a podžupani. Mali sa postarať predovšetkým o bezpečnosť ciest.²² Lúpežiam sa malo zamedziť aj vyrúbaním lesov v horských oblastiach na vzdialenosť dvesto laktov po oboch stranách cesty. Túto úlohu mali plniť predovšetkým sedliaci príslušnej stolice. Bol to však skôr akt zúfalstva, ako účinné opatrenie.²³ Ďalším spôsobom eliminácie zbojníctva mala byť iná zákonná

²⁰ LUKINCH, Imre. *A Podmanini Podmaniczky család oklevéltára V.* Budapešť : KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, 1943, s. 66.

²¹ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 374-375. Art. 21/1542. Zákon má spolu osem paragrafov, čo je prinajmenšom dvojnásobok v porovnaní s ostatnými zákonnými nariadeniami tej doby.

²² Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 423. Art. 48/1548.

²³ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 425. Art. 49/1548 § 4.

norma, ktorá županom, podžupanom a slúžnym nariadila štyrikrát do roka preskúmať činnosť zemských pánov, šľachticov aj nešľachticov na území stolice, či nepáchali tento zločin alebo, či nemajú nejaké spojenie so zbojníkmi. Zároveň boli touto úlohou poverení aj osobitní sudcovia spomedzi šľachty, poverení vykonávať súdnu právomoc nad migrujúcimi sedliakmi.²⁴

Zbojníci sa mali trestať popravou priamo pri ceste, kde lúpili a na výstrahu ich mali nechať visieť dlhú dobu (1546/ 51, 1548/ 48, 1622/64). Viaceré normy zo začiatku 17. storočia nariaďujú kruté tresty, spôsob popravy sa však nešpecifikuje (1618/3, 1622/64, 1625/13). Zákon 38 z roku 1655 zakazuje lapeného zbojníka omilostiť aj keby bol šľachticom. V jeho znení je zmienka o chudobných príslušníkoch šľachtického stavu, ktorí okrem svojho obydlia iný majetok nemajú a pridali sa k zbojníkom. Pauperizovaná šľachta pôsobiaca v zbojníckych skupinách predstavovala značný právny problém, ako to vyplýva aj z iných zákonných noriem 17. storočia, keďže ohľady príslušných stoličných alebo panských súdov vo výlučnej kompetencii šľachty k „urodzeným pánom bratom“ často zapríčinili, že šľachtický lúpežník vyviazol bez trestu. Svedectvom mimoriadnej zložitosti problematiky zbojníctva v Uhorsku v období ranného novoveku je zákon 2 z roku 1608. Popri zbojníkoch (*praedatores*) nariaďuje na mieste sťať aj inú kategóriu zločincov označených ako „*excursores*“. Boli to ozbrojenci podnikajúci výpady na Turkami okupované územia, ich činnosť totiž ohrozovala pred nedávnom (1606) uzavretý Žitavský mier. Znenie jednotlivých paragrafov tejto zákonnej normy naznačuje, že nepravidelné ozbrojené oddiely pôvodne sformované na boj s Turkami a vykonávanie strážnej služby v pohraničí sa zmenili na lupičské bandy. Často pozostávali aj z niekoľko sto chlapov a bez ohľadu, či je obyvateľstvo pod zvrchovanosťou Habsburgovcov alebo tureckého sultána, sužovali celé kraje. Začiatkom novembra 1622 veľká zbojnícka skupina prepadla mestečko Lučenec a povraždila 130 obyvateľov. Hrozným mučením ďalších si vynútili 3000 zlatých výpalného. Azda tento iste nie ojedinelý prípad viedol k tomu, že na sneme roku 1625 bola prijatá rozsiahla zákonná norma s cieľom eliminovať zbojníctvo. V tomto prípade bol zákon namierený nielen proti klasickým zbojníkom – lúpežníkom (*praedones*), ale aj proti tulákovi (*vagabundi*).²⁵ Toto spojenie na-

²⁴ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 425. Art. 50/1548.

²⁵ Corpus iuris Hungarici... Tomus primus, ref. 8, s. 733. Art 13/1625. „*De coercendis vagabundis et praedonibus, modoque contra tale procedendi.*“

značuje, že v praxi bolo ťažko oddeliť tuláka od lúpežníka. Mimoriadne komplikované spoločensko-politické pomery, v akých sa krajina v tej dobe nachádzala, lákali rôzne živly pochádzajúce zo všetkých sociálnych vrstiev viesť túlavý život a príležitostne aj lupiť. Deväť bodov zákona zväčša len obnovuje staršie právne normy proti verejným zločincovi, zbojníkovi a ich pomáhačovi. Zároveň sa v paragrafovom znení zdôrazňuje, že pri ich potláčaní sa nesmie brať ohľad na základné privilégium šľachty, ktorým bola nedotknuteľnosť osoby. Zákon poddaným dovolil zadržať a odovzdať spravodlivosti aj túlavých šľachticov, ktorí nemali pevné sídlo ani majetok. Výhradné právo šľachty byť riadnou cestou predvolaný na súd, sa v týchto prípadoch neuplatňovalo. Z inej časti zákonnej normy vyplýva, že šľachtici, ktorí sa už dopustili násilných činov, najčastejšie to bola lúpež, opustili svoje domovy a majetky, aby sa vyhli súdnemu predvolaniu a túlili sa po krajine. Krátka preambula zákona potvrdzuje neobyčajné rozšírenie lupičstva i tuláctva a hodnotí ich ako závažný spoločensko-politický problém. V Uhorsku tieto negatívne trendy tak zmohutneli, hovorí sa v úvode zákonnej normy, že zbojníci podnikajú lúpežné prepady nielen v pohraničí, ale v celej krajine, ba často podnikajú nájazdy aj na turecké územia a do susedných provincií, a tak ohrozujú mier. Napriek už prijatému zákonu v roku 1608, sa v ťažko kontrolovateľných pohraničných územiach ozbrojené živly nedarilo držať na uzde. Zločinom podobného druhu mal zabrániť zákon číslo 15 z roku 1659, ktorý opakuje staršie právne normy určené na potlačenie viacerých zločinov. Pozoruhodné na tejto norme je, že v prvom rade hovorí o vojakoch z pohraničných posádok, utláčajúcich úbohý ľud páchaním zlodejstiev a zbojstva. Toto vojsko navyše bezohľadne zháňalo ľudí bez rozdielu stavu na dovoz svojich potrieb, zbraní a munície. V ďalšom slede zákon spomína zemepanských služobníkov, verejných zločincov, tulákov, zbojníkov a iné živly potulujúce sa sem i tam, ktorí prichádzajú do dedín vybavení rôznymi písomnými príkazmi alebo aj bez nich, vynucujú si potraviny a úbohému ľudu zlodejsky berú dobytok a násilím odháňajú stáda. Navyše Srbov, kresťanov, Uhrov i obyvateľstvo poddané Turkom bez rozdielu unášajú a uväznia a rovnako ako Turci si vynucujú za nich výkupné. V turbulentných dobách osmanskej okupácie sa z príslušníkov pohraničných posádok najmä domáceho pôvodu nezriedka stali lúpežníkmi, navyše vynikli neobyčajnou krutosťou. V mnohých prípadoch nebolo možné dosť dobre rozlíšiť, či ide o rebelov, hajdúchov, demoralizo-

vané pohraničné vojsko alebo Turkov.²⁶ Zbojníctvo bolo rozšírené nielen v širokom nárazníkovom priestore na hraniciach s Osmanskou ríšou, ale aj v hornatom pohraničí s Poľskom i Moravou. Rozptýlené osídlenie v oblasti Bielych Karpát a Javorníkov poskytovalo zbojníckym tlupám, grupujúcich sa z oboch strán hranice, potrebnú základňu. Bratislavský snem roku 1618 riešil otázku hraníc s Moravou a aj záležitosť obce Nová Brezová, ktorá vznikla na hraniciach a jej obyvatelia lúpežnými prepadmi spôsobovali svojim susedom mnoho škôd. Ani krajinské cesty neboli pred nimi bezpečné, takmer denne ozbíjali pocestných a veľa kupcov pripravili o tovar. Osobitná snemová komisia mala určiť, či sa má toto zbojnícke hniezdo demolovať.²⁷ Zbojníctvo v Podjavorinskom kraji však nebolo možné potlačiť a udržiavalo sa až do druhej polovice 19. storočia. Dopisovateľ Štúrových Slovenských národných novín, skrytý radšej pod pseudonymom »Podjavorinskí«, obširne opisuje praktiky početnej a nebezpečnej moravsko – uhorskej zbojníckej bandy, »ktorá najme pod Javorinskými jeseňníkmi a zimnými mrákavami z Moravi do Uhár a z Uhár do Moravi preletujúc v známich nám hňejzdach sa schádza, nalúpenú korisť uhorskú do Moravi a moravskú do Uhár zanáša a jako pri nočných, tak denných hodoch bez strachu požíva, ano pri gajduvaňi a pelešení strašnuo – Nestarajťe sa! vispevuje!«²⁸

Podobná situácia panovala aj na Kysuciach, odkiaľ ako vieme, sa regrutovala podstatná časť Jánošíkovej družiny. Ešte v rukopise Notícií Trenčianskej stolice, ktorý zostavoval Matej Bel roku 1740, sa o Vysokej nad Kysucou hovorí, ako o nebezpečnom zbojníckom hniezde a o jej obyvateľoch autor tvrdí, že sa prevažne živia zbojníctvom. Ani eliminácia

²⁶ Koncom novembra 1672 sa vzbúril veliteľ v pevnosti Ónód aj s časťou posádky, vrhol do mestečka. Jeho vojaci s krikom »Allah, Allah« sa vrhli na nič netušiacich občanov a vyrabovali 50 domov. Pobrali dobytok, kone, vozy a cennosti a mnohých ukrutným spôsobom mučili: Do očí im kladli žeravé uhľiky, zabalili ich do slamy a podpálili ju, niektrých pichali kopijami do obnažených častí tela tak, aby podľa ich predstáv poskakovali, ďalších zahnali do rieky Tisy, kde sa utopili. Svedectvo o lúpení v Ónode podal Štefan Mérey, pisár Jágerského biskupa, v liste vacovskému biskupovi napísanom v Košiciach 3. decembra 1672. Haus-Hof und Staatsarchiv Wien, fond Acta Hungarica, fasc. 177, nr. 34.

²⁷ Otázku Novej Brezovej rieši jeden paragraf zákona číslo 12 snemu z roku 1618. Ako komisia rozhodla nevedno, ale Brezová (dnes Březová) stojí dodnes.

²⁸ Od Javorini. In *Slovenskije národnje novini*, 1846, č. 144 (15. prosinca), s. 576, a č. 145 (18. prosinca), s. 580-581.

Turkov na sklonku 17. storočia nepriniesla pokles tohto druhu zločinnosti. Zbojníci sa zhromažďovali nielen v horských a lesnatých oblastiach severného Slovenska, ale rozšírili sa aj v južnejších krajoch. Z mandátu Leopolda I. Bratislavskej stolici z júla roku 1699 sa dozvedáme niekoľko zaujímavých faktov o príčinách rozšírenia zbojníctva na jej území. Panovník získal dôveryhodné informácie, že zbojníci už nelúpia len na cestách a neprepadávajú odľahlé domy a mlyny ako v minulosti, ale odvažujú sa priamo do dedín i mestečiek a ani mestá Pezinok a Svätý Jur nie sú pred zbojníkmi bezpečné. Dokonca sa odvážili lúpiť priamo pred bránami mesta Bratislavy, ba vylúpili viacero domov a v nich olúpili počas zimných mesiacov tu ubytovaných kráľovských vojakov. Panovník vyčítal stoličným úradníkom, že doposiaľ proti zbojníkom riadne nezakročili, nestíhali ich, ba zbojnícke prepady ani riadne nevyšetřili.²⁹ Nevedno, či striktné nariadenie, aby stolica zbojníkov prenasledovala, chytala a trestala, bolo účinné. Opak bol skôr pravdou, keďže sa z neskoršieho listu panovníka dozvedáme, že niektorí šľachtici z Bratislavskej stolice s právom meča chytili zbojníkov, ktorí mali byť odsúdení na smrť. V rozpore so zákonom ich však bez potrestania prepustili na slobodu. O trvalej skorumpovanosti šľachticov, keďže podobné prípady už riešili aj staršie zákonné predlohy, svedčí aj prísny zákaz Leopolda I., aby boli zbojníci za peniaze, alebo iné dary pustení na slobodu.³⁰ Brachiálne metódy neboli účinné a prečesávanie hlavných zbojníckych skrýš vojskom namáhavé, nákladné a ich výsledok neistý. Preto sa menila taktika boja so zbojníkmi a začali sa používať skôr spravodajské metódy. Z tohto hľadiska je zaujímavé odporúčanie panovníka prostredníctvom mandátu uhorskej kráľovskej kancelárie stoliciam, aby do oblasti pôsobenia zbojníckych skupín vyslali agentov, ktorí sa majú pridať ku zbojníkom a nejakú dobu medzi nimi pôsobiť, aby zistili všetky okolnosti ich činnosti, spoznali skrýše, ich pomocníkov a spojenia.³¹ Až po dôkladnom získaní všetkých informácií mala vrchnosť zakročiť. Legenda o zradcovi Gajdošíkovi, ktorá sa viaže k pôsobeniu Jánošíka, tak nadobúda konkrétnu podobu. Osem rokov trvajúca kurucká vojna v réžii Františka II. Rákociho (Rákóczi) spôsobila nárast zbojníctva do nebývalých rozmerov. Do stoličných regimentov zmobilizovaní poddaní v mnohých prípadoch sa

²⁹ Štátny archív Bratislava (ďalej ŠAB), fond (ďalej f.) Bratislavská stolica (ďalej BS), *Kongregačné spisy, r. 1699, fasc. 6, nr. 3.*

³⁰ ŠAB, f. BS, *Kongregačné spisy, r. 1700, fasc. 1, nr. 2.*

³¹ ŠAB, f. BS, *Kongregačné protokoly, č. 4, (1699-1715), s. 46.*

už počas povstania odtrhli od svojich jednotiek a začali lúpiť. Takým bol pravdepodobne aj Tomáš Uhorčík, ktorý nahovoril Jánošíka na zboj. Podľa záznamov z vyšetrovania, lúpil asi od roku 1704.

Nasledujúce desaťročie po potlačení Rákociho odboja bolo v znamení postupného utlmenia zbojníctva pomocou drastických trestov, ale aj za prispenia stabilizácie pomerov a zlepšovania hospodárskej situácie. Snem v roku 1715 ešte raz obnovil niektoré ustanovenia o trestaní tých, čo prepustili verejných zločincov,³² ale v nasledujúcom období podobné zákony vzťahujúce sa aj na zbojníctvo miznú zo snemovej agendy. Systemizácia justície za vlády Karola III. ju prenecháva stoliciam a ďalším kompetentným orgánom. Otázka verejnej bezpečnosti v 18. storočí už nebol taká naliehavá ako v predchádzajúcej dobe, keď sa musela riešiť neustálymi novelizáciami zákonov na celoštátnej úrovni. Posledná zákonná norma súvisiaca so zbojníctvom, lúpežou a verejným zločinom bola prijatá snemom v roku 1808, súvisela však so snahou upevniť disciplínu v insurekčných oddieloch uhorskej šľachty.³³

Za vlády Karola III., Márie Terézie i Jozefa II. bolo však publikovaných viacero najvyšších nariadení súvisiacich s elimináciou latentného zbojníctva. V októbri 1726 vydal Karol III. mandát nariaďujúci prenasledovanie a chytanie zbojníkov poriadkovými silami stolice, no v náročnejších prípadoch aj s vojenskou asistenciou. V decembri toho istého roka nariadil, aby do potlačania zbojníctva boli zapojení aj miestni obyvatelia. Mandátom z júna 1735 prikázal stoliciam bdieť nad miestami, kde sa zhromažďujú zbojníci, ale aj rôzne túlavé živly a tí, ktorých sa podarí dolapit', treba v rýchlom súdnom procese prísne potrestať. S nástupom osvietenstva sa však začínajú množiť nielen represívne, ale aj preventívne normy. V septembri 1768 vydala Mária Terézia rozsiahlu inštrukciu, ako sa má zamedziť vzrastajúce zbojníctvo, lúpeže a krádeže. Predovšetkým sa mal sprísniť postup proti potulným živlom a neznámym osobám bez potrebných dokladov. Na miestach, kde sa častejšie vyskytovali lupiči, odporučila zosilniť strážnu službu pod osobitnou kontrolou slúžneho. Krčmári

³² Corpus iuris Hungarici... Tomus secundus, ref. 8, s. 92. Art. 48/1715. „O treste pre tých, čo prepustili verejných zločincov. Spod trestu smrti oslobodzujú len kráľovská výsosť“.

³³ Corpus iuris Hungarici... Tomus secundus, ref. 8, s. 274-275. Art. 11/1808. „Disciplinárne zásady s trestnoprávnymi dôsledkami a spôsob ich dodržiavania insurrekcionalistami“.

v odľahlejších hostincoch boli poučení, že ak sa objaví neznáma alebo podozrivá osoba, sú povinní pomocou ostatných ju zadržať a oznámiť to slúžnemu pod hrozbou trestu napomáhania zločincovi.³⁴ Na konci svojej vlády Mária Terézia vydala nariadenie, akým spôsobom sa má postupovať proti zbojníkom v pohraničných oblastiach s Osmanskou ríšou, keďže pri ich prenasledovaní boli často narušené hranice, z čoho hrozili diplomatické roztržky a odvetné opatrenia.³⁵ Ešte s väčšou intenzitou sa do boja proti zbojníctvu a iným deliktom pustil Jozef II. V priebehu šiestich rokov vydal 9 patentov zameraných na jeho elimináciu. 2. júla 1786 cisár nariadil všetkým stoliciam, aby zbojníkovi, ktorý sa vzdá úradom a udá svojich druhov, sa vyplatila príslušná odmena a nemá byť potrestaný. Na druhej strane sa panovník usiloval posilňovaním vzdelanosti upevniť morálku a tým aj zamedziť alebo aspoň zmenšiť počet kriminálnych činov. Mandát vydaný v máji 1784 v tejto súvislosti nariaďuje rozširovanie triviálneho školstva, aby sa surový ľud vzdelával, a tak sa zbojníctvo vykorenilo.³⁶ Napriek najlepším úmyslom zostalo súčasťou života našej civilizácie až do dnešných dní. V posledných dvoch storočiach však radikálne menilo svoje metódy, prispôbovalo sa spoločenským, technickým a kultúrnym zmenám ľudskej spoločnosti. Jeho základný prejav zostal nezmenený, zbojníci, pravda dnes už častejšie pod rozličnými označeniami, aj naďalej násilím alebo pomocou hrozby oberajú svoje obete.

³⁴ KASSICS, Ignác (zost.). *Enchiridion seu Extractus benignarum normalium ordinationum regiarum... I.* Pešť : Trattner, 1825, s. 256.

³⁵ KASSICS, ref. 34, s. 256-257.

³⁶ KASSICS, Ignác (zost.). *Enchiridion seu Extractus benignarum normalium ordinationum regiarum... II.* Pešť : Trattner, 1825, s. 134-135.

ZBOJNÍCTVO V REGIÓNOCH

Počiatky a trvanie zbojníctva na Orave do konca 17. storočia

Michal Mrekaj

Téma zbojníctva na Slovensku od stredoveku až po novodobé podoby lúpežníctva a pašeráctva do polovice 20. storočia nie je v slovenskej historiografii komplexnejšie spracovaná, hoci sa o tejto problematike zachovali mnohé pramenné materiály v našich archívoch, ba mnohé historiky a legendárne príbehy dodnes kolujú v ústnom podaní. Výnimkou, ktorá potvrdzuje pravidlo, je snáď len legenda o Jurovi Jánošíkovi, ktorá sa teší najväčšej pozornosti slovenských historikov.

Zbojníctvom na Orave sa v minulosti historici zaoberali len okrajovo. Väčšinou svoju pozornosť upriamovali na dvoch zbojníckych kapitánov pôsobiacich na tomto území a to Mateja Klinovského a Jakuba Surovca. Ako prvý sa M. Klinovským zaoberal Matúš Pajdušák. Na základe archívnych materiálov napísal obsiahlejšiu štúdiu *Nákres k reformácii na Orave*, kde nám poskytuje kompletnejšie informácie o tomto azda najznámejšom oravskom zbojníkovi.¹ Zmieňuje sa o ňom aj Andrej Kavuljak v knihe *Hrad Orava*.² V nedávnom období sa osobe M. Klinovského venoval najmä A. Maťovčík.³ Zbojníkom Jakubom Surovcem a jeho družinou sa zaoberal

¹ PAJDUŠÁK, Matúš. *Nákres k reformácii v Orave; Odtlačok z Kultúry*. Trnava : b. v., 1931, 20 s.

² KAVULJAK, Andrej. *Hrad Orava*. Martin : b. v., 1927, 258 s.

³ MAŤOVČÍK, Augustín. Zbojníci lúpili aj knihy. In *Knižnica*, 2006, roč. 7., č. 5, s. 21 – 26; MAŤOVČÍK, Augustín. Oravský zbojník Matej Klinovský. In *Mýty a skutočnosť zbojníctva na poľsko-slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre; materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Krakov, Bukowina Tatrzańska, 18.-22. október 2006*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2007, s. 66 – 73.

Emil Kufčák⁴ ako aj Vincent Sedlák, ktorý spracoval niektoré dokumenty týkajúce sa tohto zbojníka uložené v Krajinskom archíve v Budapešti.⁵ Na základe štúdia sedriálneho protokolu Oravskej župy niektoré prípady zbojníkov pôsobiacich na Orave ozrejmla Iveta Floreková.⁶ Z významnejších bádateľov v tejto oblasti treba osobitne spomenúť aj dvoch poľských historikov: Władysława Semkowicza⁷ a Władysława Ochmańskiego⁸ Komplexnejšie sme sa snažili spracovať predkladanú tému v našej diplomovej práci *Zbojníctvo na Orave*, kde sa venujeme príčinám vzniku a trvaniu zbojníctva v tomto regióne a v jeho blízkom okolí od jeho počiatkov až do polovice 19. storočia.⁹ Predkladaný príspevok je vlastne jej prvá časť, ktorú sme doplnili o nové poznatky.

Zbojníci a zbojníčenie majú v oravských horách už dávnu minulosť. Prečo sa im v tomto regióne obzvlášť dobre darilo, malo viacero príčin: rozsiahle lesné porasty, relatívne riedke osídlenie, stará obchodná cesta vedúca z nitrianskej oblasti údolím Oravy až k Baltu, to všetko vytváralo ideálne podmienky pre rozvoj zbojníctva v tomto regióne. Pôsobenie početných zbojníckych skupín uľahčoval i členitý horský reliéf Oravy, ktorý ju robil ťažko dostupným miestom. Tunajšie cesty mali charakter horských

⁴ KUFČÁK, Emil. Zbojník Jakub Surovec a jeho družina. In *Historický sborník kraja*, Banská Bystrica, roč. 2, 1965, s. 117 – 128.

⁵ SEDLÁK, Vincent. Historické pramene o zbojníkovi Jakubovi Surovcovi. In *Slovenský národopis*, roč. V., 1957, s. 628 – 635.

⁶ FLOREKOVÁ, Iveta. Sedriálny protokol Oravskej stolice z rokov 1688 – 1735; Z hľadiska diplomatického a historického rozboru. In *Zborník Oravského múzea*, 1996, roč. XIII., s. 9 – 24. Tiež FLOREKOVÁ, Iveta. Sedriálny protokol Oravskej stolice z rokov 1688 až 1735. In *Mýty a skutočnosť zbojníctva na poľsko-slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre; materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Krakov, Bukovina Tatrzanska, 18.-22. október 2006*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyzsza Szkoła Zawodowa, 2007, s. 74 – 79.

⁷ SEMKOWICZ, Władysław. Z dziejów zbójnictwa na Orawie. In *Ziemia*, 1931, tom. 16, č. 8 – 10, s. 180 – 181.

⁸ OCHMAŃSKI, Władysław. *Zbójnictwo góralskie, z dziejów walki klasowej na wsi góralskiej*. Warszawa : LSW, 1950, 251 s.

⁹ MREKAJ, Michal. *Zbojníctvo na Orave (Diplomová práca)*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2009, 79 s. Pozri tiež: MREKAJ, Michal. Počiatky a trvanie zbojníctva na Orave do konca 17. storočia. In *Studia Historica Tyrnaviensia IX – X*, Krakov, 2010, s. 143 – 159; MREKAJ, Michal. Zbojníctvo na Orave v 18. storočí. In *Zborník Oravského múzea*, 2009, roč. XXVI., s. 28 – 50; MREKAJ, Michal. Zo života zbojníka. In *Život – Miesiecnik spoločno-kulturalny*, č. 5, 2010, s. 16 – 18.

prechodov a prevažne len kopírovali úzke doliny a priesmyky. Už Matej Bel vo svojich Notíciach o niektorých z nich píše, že sa v minulosti preslávili zvýšenou zbojníckou aktivitou.¹⁰ Ďalej je potrebné spomenúť fakt, že zbojníci vyhľadávali pre svoju činnosť práve pohraničné územia, aby v prípade potreby mohli utiecť za hranice, a tak sa aspoň dočasne ukryť pred rukou zákona tej ktorej krajiny.

Okrem geografickej dispozície k rozširovaniu zbojníctva prispievalo aj neľahké hospodárske a sociálne postavenie obyvateľstva. V dôsledku rozširovania a rozvoja režijného hospodárenia šľachty sa výška robôt, ktoré boli poddaní nútení vykonávať v priebehu 17. storočia, stále stupňovala. Situáciu zhoršoval aj vtedajší urbár, kde sa presnejšie neurčovalo, koľko robotných povinností má poddaný voči svojmu zemepánovi. To sa často zneužívalo a bežný človek bol zaťažovaný do takej miery, že to bolo až neúnosné. V susednom Poľsku bola situácia ešte horšia. V priebehu 17. storočia v okolí Živca a Nového Targu vznikli až tri ozbrojené povstania voči vrchnosti, ktoré boli vyvolané úbytkom práv poddaných a zvyšovaním ich povinností ako aj zlým zaobchádzaním s nimi.¹¹ Hlavne z toho pramenila nenávisť poddaných k vlastným pánom a z času na čas od nich preto i utekali.¹² Aj na území Oravy existovali hospodárstva pánov vo vlastnej réžii. V rokoch 1619 – 1665 tu fungovali tri hospodárske dvory – majery a to Podzámocký majer, majer v Ratibori a majer v Malej Lehote.¹³

¹⁰ O ceste zo Zázrivej do Párnice píše: „Cesta, po ktorej sa prevádzajú Trenčania cez zrúzy lesnatých hôr, lebo leží v ich pohraničí, bola kedysi zlovestná zbojníkmi (latrones).“ V podobnom duchu opisuje aj prechod z Ružomberka do Kubína: „...cesta z Kubína k Ružomberčanom, teraz istotne bezpečnejšia, než bola kedysi, keď ju obsadili zbojníci.“ BEL, Matej. *Oravská stolica*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2001, s. 119 – 120.

¹¹ OCHMAŇSKI, Zbojnictwo góralskie, ref. 8, s. 35 – 53.

¹² Ako príklad možno uviesť útek poddaných z Lomnej a Krušetnice z roku 1618, ktorí sa bez vedomia a súhlasu zemepána, rozhodli utiecť zo svojich usadlostí. Keď sa to dozvedel richtár, zalarmoval ostatných obyvateľov a čoskoro ich niekde v beskydských horách dobehli. Tu ich najprv prehovárali k návratu. To však odmietli, tak ich násilne, zviazaných, priviedli späť, pričom niekoľkých aj zabili. SEMKOWICZ, Władisław. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa górnej Orawy II*. Zakopane : W. L. Anczyca i Spółki w Krakowie, 1932, 1939, s. 34 – 35. Tiež KAVULJAK, Andrej. *Historický miestopis Oravy*. Bratislava : SAV, 1955, s. 160.

¹³ FEDOROVÁ, Iveta. *Oravský komposesorát z urbárov 17. storočia (diplomová práca)*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2000, s. 42 – 43.

Orava bola známa tiež svojimi nehostinnými podmienkami. Drsné klimatické podnebie a chudobná, neúrodná zem, nevhodná na pestovanie plodín, sú prívlastky, ktoré i v dnešnej dobe patria k tomuto regiónu. Aj preto hlavným zamestnaním oravského ľudu bolo v minulosti hospodárstvo a dobytkárstvo. Choval sa prevažne rožný dobytok, ovce a kozy. Podľa urbárskeho súpisu z roku 1715 mala Orava 4797 gazdov, čo odpovedalo asi 29 000 obyvateľom. Tí boli z väčšej časti prevažne chudobní roľníci – želiari.¹⁴

Drsné klimatické podmienky prevládajúce v tejto oblasti si môžeme predstaviť aj na základe správ z neskoršieho obdobia. Tak napr. katastrofálne následky mala pre obyvateľov Oravy neúroda, ktorá ich postihla v rokoch 1715 až 1716. Oba tieto roky sú v starých kronikách označované ako zamrznuté roky (*anni congelationis*). O ich následkoch sme pomerne dobre informovaní zo správy zvláštnej komisie, ktorá bola v roku 1716 vyslaná odhadnúť škody. Podľa tejto správy celé leto bolo chladné a aj v júli boli mrazy. Navyše v septembri roku 1716 zničil ľadovec na poli celú nedozretú úrodu. V celej župe sa takmer nič neurodilo, takže ľudia prišli do veľkej biedy. Roľníci následkom neúrody doslova mreli hladom a aj dobytok bez paše vychudol a z veľkej časti vyhynul.¹⁵ Tieto katastrofické roky a za nimi nasledujúca bieda donútili odsťahovať sa z Oravy veľké množstvo ľudí. Vysťahovalci odchádzali nielen jednotlivito, ale i v celých húfch. V novom bydlisku sa usadili buď natrvalo, alebo sa túlili krajinou živiac sa žobraním. V dôsledku tejto biedy úšlo z Oravy okolo roku 1716 spolu 1476 poddanských rodín.¹⁶

¹⁴ KAVULJAK, Historický miestopis, ref. 12, s. 37.

¹⁵ Komisia vo svojej správe podala aj obraz hladu v jednotlivých obciach. Napr. v Zázrivej, kde bola celá úroda zničená, obyvateľstvo si pripravovalo chlieb zo zomletej sečky, ktorý sa vôbec nedal jesť. Podobal sa skôr zapáchajúcej mrve ako chlebu a okrem toho vôbec nebol slaný, pretože obyvateľstvo nemalo peniaze ani na soľ. Aj v dedinách Ťapešovo, Vasil'ov a Lokca bolo všetko na poli zničené a obyvateľstvo to, čo ostalo zo zničenej úrody, mleli spolu so slamou, miešali do nej ľanové hlávky a z tejto zmesi piekli chlieb. Podobné to bolo aj v ostatných oravských dedinách. O Oravskom Veselom členovia komisie poznamenali, že denne tu od hladu umierajú priemerne dvaja ľudia. HORVÁTH, Pavel. *Poddanský ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia*. Bratislava : SAV, 1963, s. 231 – 232.

¹⁶ Bližšie pozri HORVÁTH, Pavel. Úteky poddaných z Oravy v prvej polovici 18. storočia. In *Historický časopis*, 1955, č. 3, s. 191 – 204; Tiež KAVULJAK, Historický miestopis, ref. 12, s. 37 – 38.

V tejto súvislosti musíme poznamenať, že najväčší rozmach zbojníctva nielen na Orave, ale na území celého Slovenska zaznamenávame práve v 17. a začiatkom 18. storočia, čo je obdobie častých vojenských nepokojov. Aj keď bola Oravská župa najsevernejšia časť vtedajšieho Uhorska, všetky tieto nesváry (stavovské povstania, vojna s Turkami, náboženské nezhody) zasiahli, či už priamo alebo nepriamo, aj jej územie a pôsobili na jej obyvateľstvo veľmi deštruktívne. Azda najviac sa to prejavilo pri známom potlačení povstania Gašpara Piku v roku 1672. O jedenásť rokov na to (1683) Oravu postihla ďalšia veľká katastrofa. V tomto čase Imrich Tököli (Thököly), ktorý sa spojil s Turkami, ovládal takmer celé Slovensko. Cisár Leopold I. stiahol vojská z Oravy na obranu Viedne, takže tunajšie obyvateľstvo ostalo bez ochrany. Na pomoc Habsburgovcom sa ponáhlal aj poľský kráľ Ján Sobieski. Zadné voje jeho armády pod vedením litovského kapitána Kazimíra Sapiehu sa za ním veľmi neponáhľali. Po vyčíňaní v Poľsku prišli na Oravu, dobyli Oravský hrad, vyhnali z neho kurucov, ktorým postínali hlavy a okolo hradu ich ponapichovali na koly. Pri prechode cez Oravu vypálili takmer tridsať tunajších dedín a mestečiek, pričom zhorel aj župný archív vo Veličnej. Situácia sa čiastočne konsolidovala až v 18. storočí a to najmä v jeho druhej polovici.¹⁷ Z uvedeného vyplýva, že na vznik a rozšírenie zbojníctva mali veľký vplyv aj neustále vojny, presuny armád medzi krajinami, ničenie majetku dedinčanov a ich násilné odvody do armády. Vojny totiž vytvárali priaznivé podmienky pre zbojníčenie aj preto, že uľahčovali vyhnutie sa zodpovednosti za lúpežné a zločinné skutky. Nesmieme zabudnúť ani na náboženský aspekt. Násilné šírenie reformácie a rekatolizácie sa nezriedka prejavovalo páchaním nespravodlivosti a neprávosti na obyčajnom človeku.

Ako jednu z príčin prekvitania zbojníctva na tomto území možno pokladať tiež osídľovanie na valašskom práve. Orava bola do polovice 16. storočia len riedko osídlená a prevažnú časť jej územia tvorili husté nepreniknuteľné pralesy. Keďže išlo o pohraničné pásmo, bolo potrebné zabezpečiť tento úsek zeme aj proti prenikaniu cudzieho, v našom prípade najmä poľského, etnika do Uhorska. Hrad Orava a menšie hrádky na tomto území už od stredoveku plnili túto ochrannú funkciu. No keďže zaberanie územia skrz Poliakov pretrvávalo aj naďalej,¹⁸ bolo potrebné doosíd-

¹⁷ KURJAKOVÁ, Eva. *Zubrohlava*. Námestovo : Kubík, 1988, s. 33.

¹⁸ Napr. uhorský snem v r. 1486 vydal nariadenie: „*Pretože sa Poliaci všetkými spôsobmi pokúšali a vždy sa ešte pokúšajú dostať sa na územia a panstva svätej ko-*

liť Oravu v záujme jej ochrany a obrany. Podľa predošlých skúseností sa v pohraničných pásmach usadzovali takí ľudia, ktorí mohli stáť na stráži krajinských hraníc ako spoľahlivý živel proti prenikaniu cudzieho vplyvu. V tomto čase bol už dobre známy hospodársky i vojenský význam valašského obyvateľstva, ktoré sa od začiatku 14. storočia začalo usadzovať na území východného Slovenska. Okolo polovice 15. storočia prenikalo aj na Oravu¹⁹ a stalo sa tým hospodársko-vojenským elementom, ktorý bol pre túto oblasť zvlášť potrebný. Valasi boli poslovenčení pastieri zo severovýchodných Karpát, miešanina rozličných nárečí a ľudových typov. Bývali v kolibách a na salašoch, mali svojrázny spôsob chovu dobytku, najmä oviec a kôz. Títo pastieri veľmi dobre poznali hory, odkiaľ pochádza aj myšlienka využiť ich na obranu hraníc, ciest a pocestných.²⁰

Ďalší rozvoj osídľovania Oravy na valašskom práve nastal od polovice 16. storočia, keď Ferdinand I. dedične daroval hradné panstvo Františkovi Turzovi (Thurzo). I keď už predtým museli byť v oravských lesoch početné salaše, na ktorých žilo aj niekoľko rodín valašských gazdov, explózia zakladania nových osád na valašskom práve nastala hlavne za Františkovo syna Juraja Turzu. Výsledkom tejto kolonizačnej aktivity Turzovcov bol vznik takmer polovice dnešných oravských obcí. Zakladaním nových osád Turzovci poverovali najbohatších miestnych valašských gazdov, ktorí sa za výsady poskytované valašským právom stali ich šoltýsmi.²¹

Bez ohľadu na pôvod prisťahovalcov sa v celkovom pohraničnom pásme Oravy osídľovanie formovalo prostredníctvom valašského práva

rune a zabrat' ich, niektoré územia už aj uchwátili, nariaďuje sa pod trestom, aby sa nijaký obyvateľ kráľovstva neopovážil hocikomu z nich predávať, prepisovať, zastaviť, poručiť, darovať alebo iným spôsobom odovzdať hrady, pevnosti, obce, mestá, majetky, pozemkové alebo iné nehnuteľnosti. " Toto nariadenie zrejme súviselo aj s pokusom poľského kráľoviča Kazimíra Jagelovského, ktorý sa v r. 1471 s pomocou časti domácej šľachty chcel zmocniť uhorského trónu. Týmto útokom okrem iných severných oblastí severného Slovenska veľmi utrpela aj Orava. BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 69. Tiež KAVULJAK, Historický miestopis, ref. 12, s. 13.

¹⁹ Ako prvým na území Oravy boli udelené práva a povinnosti valachov obyvateľom Kňažej, Medzibrodia a Valaskej Dubovej už v roku 1474. *Slovenský letopis*, roč. 1881, s. 219 – 220; GEBURA, Jozef. *Listiny k dejinám oravských obcí II*. 1938 rkp., s. 1 – 3.

²⁰ Porovnaj KAVULJAK, Andrej. Valasi na Slovensku, Historicko-etnografická štúdia. In *Sborník J. Škultétyho*. 1933, s. 336 – 374.

²¹ BEŇKO, Osídlenie severného, ref. 18, s. 73.

ius valachale. Už v stredoveku mali svoje vlastné privilégia a povinnosti, medzi ktoré patrilo aj oslobodenie od daní a robôt, za čo mal každý so zbraňou, zvlášť kušou (od 16. storočia s puškami) strážiť cesty proti zlodejom, zbojníkom, lúpežníkom a iným zločincom. Podľa nariadenia kastelána mali pocestným zabezpečiť sprievod a ak by bolo treba, mali poslať ozbrojenú mládež aj na niekoľko dní na miesto, ktoré určil kastelán. Keby sa niekto vzpíeral nosiť zbraň, má za napomenutie dať kastelánovi ako pokutu šesť oviec. To sa mohlo trikrát opakovať a ak aj tak neposlúchol, mal mu byť odobratý celý majetok.²²

Medzi najvýznamnejšie povinnosti valachov patrila vojenská služba, čiže ochrana majetku ich zemepánov, ochrana hradných hraníc a obrana štátnych hraníc na pohraničí Oravy aj v novoveku. Dokazuje to aj písomná správa z roku 1576 pochádzajúca od Kataríny Zrínskej cisárovi Maximiliánovi. V správe sa medziiným uvádzajú aj povinnosti valachov: „*Vo vlastnom záujme a aj podľa svojich starých privilégií, sú povinní byť pripravení vždy na strážu zo zbraňami vždy dobre vystrojenými, kedykoľvek by to bolo potrebné, a to na strážu nie len hradu, ale aj pohraničia voči Poľsku, aby susední Poliaci na pohraničí nemohli z týchto oblastí nič tajne a skryte odcudziť.*“²³

Veľkou výsadou valachov bolo teda aj vlastníť zbrane, s ktorými mali povinnosť strážiť horské cesty a chodníky pred rôznymi zbojníkmi a lúpežníkmi. Taká bola teória. V praxi sa pomerne často stávalo, zvlášť po obmedzovaní ich privilégií, ktoré ich oslobodzovalo od platenia daní,²⁴ že namiesto toho práve oni, či už dobrovoľne, alebo nedobrovoľne, napomáhali zbojníkom a poskytovali im útočisko na svojich salašoch. Záujmy niektorých šoltýsov sa zblížovali so zájmami poddaných sedliakov, v dôsledku čoho sa aktívne zapájali do protišľachtického boja a z času na čas oni sami stáli na čele zbojníckych družín. Prepadávali pocestných, obchodníkov a kupcov, ktorí často týmito oravskými horskými priesmykmi s nemalým bohatstvom putovali z jednej krajiny do druhej.

²² BEŇKO, Osídlenie severného, ref. 18, s. 69 – 70.

²³ KAVULJAK, Historický miestopis, ref. 12, s. 16.

²⁴ Otázka platenia štátnej dane oravskými valachmi sa stala aktuálnou už od polovice 16. storočia. Táto daň (dika) bola od nich vymáhaná na základe zákonného čl. 3. z r. 1557 i čl. 12 z r. 1559. STAVROVSKÝ, Emilián. K niektorým otázkam triedneho boja poddaných na severovýchodnom poľsko-slovenskom pohraničí v období pozdneho feudalizmu. In *Historické štúdie*, 1965, roč. X, s. 102 – 103.

Zbojníci zvykli vyhľadávať osamelé miesta, najčastejšie salaše, kde často nachádzali útočisko. V dôsledku valašského osídlenia bolo salašníctvo na Orave veľmi rozšírené. Juraj Turzo vydal 20. októbra 1615 nariadenie, ktorým dal väčšine tunajších obcí do užívania hole. Na každej jednej holi bol aj salaš. Celkovo ich bolo v tomto období na Orave okolo šesťdesiat.²⁵ Tento počet salašov sa zhruba zachoval až do konca storočia. Vysoký počet salašov bol vhodným prostredím pre pôsobenie zbojníkov.

Ako sme už uviedli, zbojníci obyčajne uskutočňovali svoje prepady na rozsiahlejšom území. Veľakrát pôsobili vo viacerých župách naraz a neváhali prekročiť ani kráľovské hranice. Preto sme si všimli ich činnosť nielen na území Oravy, ale aj v jej blízkom okolí. Hlavným strediskom zbojníkov na Orave bolo najviac zalesnené a najťažšie dostupné územie Oravských Beskýd, konkrétnejšie oblasť Babej hory, Pilska a ich blízke okolie.²⁶ Nasvedčuje tomu aj názov geografického bodu „Zbojnícky vrch“. Ten vystupuje už v metácii Zubrohľavy pravdepodobne zo začiatku 17. storočia,²⁷ ako aj v ohraničení dediny Rabčice z roku 1616.²⁸ Je zaujímavé, že v neskorších ohraničeniach týchto obcí už tento hraničný kopec nefiguruje.

Prvé známe písomné svedectvo, ktoré nepriamo zaznamenáva zbojnícku aktivitu v tejto pohraničnej oblasti, pochádza z konca 15. storočia. To však neznamená, že zbojníčenie tu nemá staršiu históriu. Dôkazom tohto tvrdenia je výhražný list zbojníkov mestu Bardejov. V ňom sa dozvedáme, že jeho odosielatelia patriciátu mesta Bardejova vypovedali nepriateľstvo za popravu štyroch svojich druhov. Vyhrážajú sa, že pomstia ich smrť. Dávajú im aj možnosť vykúpiť sa, a to tak, že zložia do troch týždňov 400 zlatých, buď v poľskom kláštore neďaleko Krakova, alebo v Červenom

²⁵ MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 156 – 158.

²⁶ SEMKOWICZ, Z dziejów zbojnictwa, ref. 7, s. 180.

²⁷ „*Metas habent od Klina od potuoczka na skos uboczku az do potoka Rabczanskeho, kde y znaky porobili, od Slanicze po potuoczek za mostky, od Buobrowa wrszkem Kotelniczim az k Babe po wrch Zbognicy*“ SEMKOWICZ, *Materiały II.*, ref. 12, s. 214. O starobylosti tohto ohraničenia nasvedčujú tiež niektoré hraničné body, ktoré sú totožné s medzíkmi obsiahnutými v ohraničení Klina, ktorého vznik sa hlási do rokov 1591 – 1615. Porovnaj MREKAJ, Michal. *Historicko-geografická charakteristika Oravskej župy do začiatku 17. storočia*. Dizertačná práca. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2012, s. 144 – 146.

²⁸ „*Pocznuce od wrchu Zbognyckeho prosto na wrch Zwolensky...*“ SEMKOWICZ, *Materiały I.*, ref. 12, s. 49 – 52.

Kláštore na Spiši.²⁹ List bol vydaný na sviatok sv. Jakuba (25. júna), pravdepodobne roku 1493.³⁰ Autorstvo sa pripisuje viac ako 50 člennej družine na čele s Fedorom Hlavatým, rodákom z Ruskej Volovej, ktorá svoju činnosť zamerala proti zemepánom, cirkevným inštitúciám a bohatému obyvateľstvu miest zo slovensko – poľského pohraničia. Ako sa z neskoršieho listinného materiálu dozvedáme, hrozby uvedené v spomínanom výhražnom liste, boli myslené vážne. V roku 1499 zbojníci obrali Bardejovčanov o peniaze a ďalším prepadom na prelome júna a júla vypálili celé mesto. O nasledovnom pôsobení tejto družiny sa nám nezachovali žiadne správy. Otázny ostáva aj koniec zbojníckeho kapitána Fedora Hlavatého, o ktorom sa nám dochovalo množstvo legend.³¹

V súvislosti s týmto listom je pre nás zaujímavá jeho posledná časť. Tu sú vyobrazené nástroje pomsty, ktorými sa zbojníci vyhrážajú. Ide o metlu, šabl'u, ručnicu a oheň. Pod nimi sa nachádza šesť lokalít a to v tomto poradí: „*Orawa, Mvran, Dvnagecz, Senok, Rimanow, Premisl*“³² a pod nimi ako symbol spečatenia je vypálených šesť dier. Je otázne, čo chceli autori vyjadriť uvedením týchto hradov na mieste, kde sa podľa vtedajšej zvyklosti uvádzalo miesto a podpis odosielateľa. S najväčšou pravdepodobnosťou však ide o uvedenie priestoru, v ktorom pôsobili. To znamená, že zbýjali skutočne na rozsiahlom pohraničnom území, počnúc Oravskou župou a končiac až poľským Przemyslom pri ukrajinských hraniciach. Môžeme preto predpokladať, že v čase napísania spomínaného listu (podľa A. Húš-

²⁹ „*Jestli nam priatelom a rodovi ich nepolozite czeteri sta zolotich...tedi na vaszych horldech y na vaszym ymaniu y na vaszich podanich se bud duluho, bud c(ra)tko taktose mistiti budemy, pocud naszeho rodu stava*“. Orig. Štátny archív Prešov – pobočka Bardejov (ďalej ŠA PO – pob. BJ), fond (ďalej f.) Magistrát mesta Bardejov 3110/a. Pozri aj HÚŠČAVA, Alexander. O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci XV. stor. In *Historické štúdie*, roč. II, 1956, s. 182.

³⁰ Určiť dobu vzniku tohto listu sa ako prvý pokúsil, český historik pôsobiaci na Slovensku, Václav Chaloupecký. Dospel k presvedčeniu, že list nie je falzifikát a za dobu vzniku považoval začiatok 16. storočia. Bližšie pozri: CHALOUPECKÝ, Václav. Bardejovská listina. In *Průdy*, 1923, č. 7, s. 34 – 35. Štúdiom listu sa neskôr zaoberal najmä Alexander Húščava, ktorý dobu jeho vznik posunul do konca 15. storočia, konkrétne na rok 1493. HÚŠČAVA, O činnosti zbojníckych, ref. 29, s. 181 – 216.

³¹ HÚŠČAVA, Alexander. Zbojnícke družiny na severovýchodnom Slovensku do roku 1526. In *Slovenský národopis*, 1956, roč. IV., č. 4 – 5, s. 459.

³² Ide o názvy hradov a hrádkov: Orava, Muráň na Slovensku; Dunajec, Sanok, Rymanow, Przemysl v Poľsku.

čavu 1493) mali skúsenosť so všetkými lokalitami, ktoré tu spomenuli, čiže aj s Oravou. Preto tento list pokladáme za prvý zachovaný dôkaz o zbojníctve v tomto regióne.

Konkrétne prípady zbojníctva sa na Orave a v jej blízkom okolí začínajú objavovať až koncom 16. storočia. Už v roku 1589 je zaznamenaný prípad zbojníctva istého Gregora Knota, ktorý zbíjal s akýmsi Jurkom z Turca na majetkoch grófa Komorowského v živeckom panstve. Súdení boli v Živci. V roku 1593 bol vyšetrovaný Štefan Tomčík alias Butorčík (Buchorczyk) z poľskej dediny Rabka, ktorý so spoločníkom okradol a zbil baču na bližšie neurčenom oravskom salaši. Už o rok neskôr vypočúvali v Živci istého Krištofa Sroku, pastiera oviec z poľského Zaryteho. Ten vyznal, že v nedávnom období prišlo k nemu na salaš „za *Solą Kościałowa*“ pol tucta zbojníkov na čele s Adamom Oravčíkom (Orawczyk) z Kňažej, ktorí ho pod hrozbou smrti donútili sa k nim pridať. Zbíjali a kradli najmä na oravských salašoch.³³ V roku 1599 bol súdený zas istý Šimon Czarniecky, ktorý pri mučení priznal, že zbojnčil spolu s ďalšími dvomi slovenskými kumpánmi a to Jánom z Papradna a Jánom z Podhradia. Zbíjali v okolí Živca i v moravských horách.³⁴

Počiatkom 17. storočia sa situácia v Uhorsku výrazne zhoršila. Celé toto storočie krajinou otriasajú rôzne vzbury a povstania, ktoré okrajovo zasahujú aj územie Oravy. Zvýšený počet ozbrojencov, pohybujúcich sa po kráľovstve, vždy znamenal aj nesmierne utrpenie pre obyvateľstvo. Často sa stávalo, že práve títo ozbrojenci z rôznych príčin opúšťali svojich veliteľov a dávali sa na zboj. Potvrzuje to aj situácia na Orave, kde sa prípady zbojníckeho vyčinenia podstatne množia. Okolo roku 1623 zbíjala na hornej Orave asi 20 členná zbojnícka družina, na čele ktorej stál Mikuláš Targosz zo Sliezska. Tá okrem iného prepadla aj lokčianskeho richtára, ktorého mučila a nakoniec aj okradla. Takýmto spôsobom sa mu údajne pomstil jeho niekdajší sluha Jakub Ciganik. Ten pri mučení richtára ani nebol, keďže sa bál, že ho spozná. Na lúpež ich však naviedol Pavol Stavar z Veličnej, tiež nazývaný Chechlo. Po tomto čine sa zbojníci vybrali do susednej obce Breza. Tu na richtárstve nikoho nezastihli a ani vecí, z ktorých by mali nejaký zisk, tu nenašli. Následne sa vybrali na hoľu Svinianske, kde si rozdelili nakradnuté peniaze.³⁵

³³ SEMKOWICZ, *Materiały II.*, ref. 12, s. 362 – 363.

³⁴ MAŤOVČÍK, *Oravský zbojník*, ref. 3, s. 67.

³⁵ SEMKOWICZ, *Materiały II.*, ref. 12, s. 366.

V roku 1630 obesili na hák zbojníka s menom Sebastián Bury, ktorý so svojou desaťčlennou zbojníckou družinou zbíjal tiež na Orave a v okolí Čadce. Dolapili ho živeckí mešťania v poľskej obci Milowka, keď hodoval na miestnej fare. Je zaujímavé, že dopravenie do Živca sa uskutočnilo plavbou po rieke, nakoľko boli obavy, aby nedošlo k jeho oslobodeniu ostatnými druhmi. Bury bol známy svojou krutosťou a bezohľadnosťou. Spolu s ním popravili aj siedmich jeho spoločníkov, ktorých rozštvrtili.³⁶

Medzi zvlášť obávané a v oravskej oblasti široko známe zbojnícke bandy v polovici 17. storočia patrila zbojnícka skupina Mateja Klinovského. Pochádzal z rodiny šoltýsov, ktorí stáli pri opätovnom založení oravskej obce Klin.³⁷ V roku 1643, na podnet tunajšieho župana Gašpara Ilešháziho (Illésházy), sa Matej Klinovský podieľal na založení obce Bystrá (dnes Oravice). Tá však nemala dlhé trvanie, keďže sa jej obyvatelia údajne viac venovali zbojníctvu ako poľnohospodárstvu.³⁸ Zanikla už v roku 1659. Do dejín Oravy sa však Matej Klinovský v prvom rade zapísal ako legendárny zbojník a zločinec. V službách oravských zemepánov bol spočiatku horlivým zástancom reformácie. Jeho úlohou bolo zabezpečiť ochranu evanjelického vierovyznania v okolí námestovskej farnosti a pravidelné cirkevné poplatky od obyvateľov miestnych dedín. Matej Klinovský založil asi 30 člennú zbojnícku skupinu, ktorá násilne zabráňovala katolíckym veriacim navštevovať svojich kňazov a vykonávať cirkevné obrady.³⁹ Medzi jeho najlegendárnejšie skutky však patrí údajné ozbíjanie sprievodu poľského

³⁶ ROSIEK, Barbara. Stereotyp zbojníka v ľudovej kultúre Živiecka. In KOZÁKOVÁ, Katarína (zost.). *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí; zborník príspevkov z konferencie Terchová 2.-4. 8. 2007*. Žilina : Považské múzeum, 2007, 156 s.

³⁷ Začiatkom 17. storočia Klin natoľko upadol, že sa musel nanovo osídľovať. Novú šoltýsku listinu na dedičné šoltýstvo dostal od Juraja Turzu aj Jakub Kohút z Ústia, otec Mateja Klinovského. Neskôr prijal priezvisko Klinovský. GEBURA, Listiny III., ref. 19, s. 184 – 186; pozri tiež KAVULJAK, Historický miestopis, ref. 12, s. 121.

³⁸ Práve s touto osadou súvisí aj priezvisko Smolka. Jeden z jej členov Matej Smolka, vystupuje v poľských súdnych spisoch ako zbojník. A práve v tom období rodina Smolkovcov tak zbohatla, že si dovolila kúpiť polovicu šoltýstva v Rabčiciach. KURJAKOVÁ, Eva – MAŤUGOVÁ, Soňa – KUBIKOVÁ, Katarína – TRNKA, Róbert – MAŤOVČÍK, Augustín. *Rabčice*. Námestovo : Kubík, 2006, s. 52.

³⁹ VÍTEK, Peter – MAŤUGOVÁ, Soňa. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku III., Oravská stolica (Zemianske a šľachtické rody Oravy)*. Bratislava : Hajko a Hajková, 2007, s. 60.

kráľa Jána Kazimíra v období švédsko-poľskej vojny pred Vianocami roku 1655.

Keď švédsky kráľ Karol Gustáv 20. októbra 1655 obsadil Krakov, poľský panovník aj v sprievode pápežského legáta Petra Vidoniho ušiel do Sliezska. Odtiaľ sa vybrali cez Oravu na Spiš do miest, ktoré dal Poľsku do zálohy Žigmund Luxemburský ešte v roku 1412. Práve pri tomto prechode cez Oravskú župu (v chotári patriacom Rabčiciam) celý sprievod údajne ozbiljal Matej Klinovský s jeho druhom Sobekom Jablonovským a s celou jeho zbojníckou družinou. Po ozbiljaní kráľa i jeho sprievod prepustili a ten 28. decembra 1655 došiel cez Ružomberok do Podolínca.⁴⁰

Podľa Augustína Maťovčika, ktorý sa osobou Mateja Klinovského podrobnejšie zaoberal, je však tento údajný prepád veľmi nepravdepodobný. Neopiera sa o hodnoverné historické pramene a je takmer nemožné, aby 30 členná zbojnícka skupina premožla niekoľkonásobne početnejší a lepšie ozbrojený kráľovský sprievod. Ďalší argument, ktorý hovorí v neprospech tohto činu, je aj skutočnosť, že ak by sa takýto prepád uskutočnil, určite by našiel odozvu v celej Európe a tá by sa nám zachovala prostredníctvom dobových prameňov. Je však možné, že k istému prepádu zbojníkmi tu mohlo dôjsť. Ak sa aj tak stalo, išlo určite len o nejaký menší azda meškajúci oddiel kráľovského sprievodu a to sa neskôr pripísalo na účet poľského panovníka.⁴¹

Čo sa týka ďalších zbojstiev Mateja Klinovského, spomeniem aspoň niektoré z nich. V tomto nebezpečnom čase poľsko-švédskej vojny sa veľa Poliakov v snahe zachrániť si život podujalo na útek. Zbalili si svoje najcennejšie veci a tie podľa situácie ukývali cestou aj u oravských šoltýsov. Klinovský mal veľa zvedov a o mnohých týchto skrýšach sa dozvedel a vyraboval ich. Koncom piateho decénia 17. storočia v Chyžnom⁴² prepádol a olúpil dvoch utekajúcich poľských zemanov Gajomského a Brzomského, ktorého aj zabil. Práve to vyvolalo reakciu aj na hrade, kde mal doteraz podporu. Dolapiť ho a priviesť na hrad aj s ulúpenými cennosťami poverili richtára Trstenej Juraja Trstenského. Klinovský sa však o tom dozvedel a zmizol i s ulúpeným bohatstvom. Trstenský u neho našiel len

⁴⁰ KAVULJAK, Hrad Orava, ref. 2, s. 173; tiež PAJDUŠÁK, Nákres k reformácii, ref. 1, s. 9 – 10.

⁴¹ Bližšie pozri MAŤOVČÍK, Oravský zbojník, ref. 3, s. 68 – 70.

⁴² Obec Chyžné patrila do r. 1918 Uhorsku (Orave). V rokoch 1919 – 1939 Poľsku, cez 2. svetovú vojnu Slovensku a po roku 1945 pripadla opäť Poľsku.

ťažkú strelnú zbraň, mušketu (nazývanú aj polhák), ktorá patrila Valentínovi Bukovinskému. Tomu ju ukradol, keď si odnášal od neho cennosti, ktoré si tam ukryli utekajúci Poliáci. V dome Mateja Klinovského sa našlo aj množstvo kníh s nápisom „*Ex libris Alexandri Curtius*“,⁴³ ktoré ukradol v Starej Rabči (dnes Rabča). Aj napriek dosvedčujúcim dôkazom, že Klinovský sa dopustil mnohých lúpeží a prepadov, správcovia hradného panstva proti nemu väčšmi nezakročili, a tak vyčíňal aj naďalej. V Oravke napadol so svojou asi 20 člennou kompániou kupcov, ktorí tu predávali svoj tovar na trhu pred sv. omšou. Ľudia sa utekali skryť na faru, ale aj tu ich ozbíjali. Sám Matej olúpil trstenského pomocného richtára Juraja. Nezastavili sa ani pred kňazom, ktorý ich chcel chrániť, ba aj toho napadli. Klinovského spoločníci Adam Stewonka, Merdolik a Klidsik ho bili sekerami a čakali iba na pokyn svojho náčelníka, či ho majú zabiť.⁴⁴

Ako sme už spomínali, Matej Klinovský stál na strane reformácie a veľmi aktívne sa zapájal do akcií, ktoré súviseli s potlačením katolicizmu na Orave. V tomto čase aj oravskí páni konvertovali k učeniu Martina Luthera, takže mal ich podporu. Jeho vyčíňanie zašlo až tak ďaleko, že sa oravskí katolíci museli sťažovať. Lenže na oravskom panstve sa z uvedených dôvodov nedovolali spravodlivosti, tak sa obrátili k panovníkovi Leopoldovi I., ktorý nariadil vyšetrovanie. Práve na základe zápisnice vyšetrovacej komisie z augusta 1659 sa dozvedáme nielen o stave farností na Orave, ale aj o zločinoch, násilnostiach, bezpráví a zbojstvách, ktorých sa neraz dopustil Matej Klinovský a jeho skupina. Najčastejšie išlo o naháňanie a prenasledovanie, prípadne aj bitie katolíkov, ktorí chceli praktizovať svoju vieru alebo o prepady a lúpeže na katolíckych farách. Kruťnosť a chladnokrvnosť tohto zbojníka azda najlepšie vykresľuje spor, ktorý mal s Albertom Borovičom (Borowicz), katolíckym kňazom v Rabčiciach, na Veľkú noc v roku 1656. Práve v tomto čase tu vznikla katolícka fara a nový kňaz sa okamžite pustil do stavby kostola. Matej Klinovský násilne uväznil istého Jakuba Lasaka, mlynára z Chyžného, ktorý pracoval na ohrade nového kostola. Keď to videla jeho žena, išla zaňho orodovať ku kňazovi Borovičovi, ktorý sa postaral o jeho prepustenie. Keď sa to dozvedel Klinovský, ktorý sa zabával a pil v krčme, veľmi sa rozzúrila a vybral

⁴³ Alexander Karol Curtius bol spisovateľ litovského pôvodu. V rokoch 1649 – 1651 bol rektorom ev. škôl v Slovenskej Ľupči a Banskej Bystrici. Bližšie pozri MAŤOVČÍK, Zbojníci lúpili, ref. 3, s. 24 – 25.

⁴⁴ PAJDUŠÁK, Nákras k reformácii, ref. 1, s. 10.

sa ku kňazovi. Sprevádzali ho aj jeho druhovia Juraj Kahaniak, Vavrinec Marcipan (nazývaný tiež Masztian Drapalak), Korpaczek, Koczurak a iní.⁴⁵ Kňaza dolapili na cintoríne a takmer ho zabili. Pred smrťou ho zachránila jeho matka, ktorá ho bránila vlastným telom. Po týchto zbojstvách sa Klinovského kumpáni bezstarostne zabávali v oravských krčmách vo Veľkej Lipnici, Nižnej Zubrici a inde a tu páchali ďalšie zločiny.⁴⁶

Ďalšia správa o Matejovi Klinovskom pochádza z listiny oravského župana Štefana Tököliho, ktorá je datovaná 20. januára 1669. V nej sa dozvedáme o pridelení poľany Grembušky v Solisku, ktorú zúrodnil Matej Klinovský, jeho synovi Jakubovi Klinovskému a tá sa začlenila do chotára obce Rabčice. Na základe toho možno predpokladať, že práve na tomto mieste (poľana Solisko v rabčickom chotári) sa mohol v danom čase Matej Klinovský zdržiavať.⁴⁷ Správy o jeho zbojstvách sa však strácajú. Je zaujímavé, že už o osem rokov neskôr (okolo roku 1676) udelil cisár Leopold I. erb istému Jánovi a Matejovi Klinovskému spolu s Jánom a Štefanom Lokčianskym. V nasledujúcom roku bol armáles vyhlásený v Oravskej župe. Je celkom možné, že ide o jednu a tú istú osobu. V takom prípade dospejeme k záveru, že namiesto dolapenia a odsúdenia, bol Matej Klinovský povýšený do zemianskeho stavu.⁴⁸ Táto vec by si však vyžiadala podrobnejší výskum a spracovanie.

S rodinou Klinovských sa v negatívnom svetle stretávame ešte aj v roku 1696. Ide o vyšetrovanie spolupráce Matúša Klinovského⁴⁹ so šoltýsom Martinom Rabčanským, ktorý tu je označovaný ako zbojník. Z uvedených výpovedí ôsmich svedkov vyplýva, že Matúš Klinovský prišiel do sporu so svojím bratom Jánom a navzájom si verejne vykričali rôzne

⁴⁵ Okrem týchto patrili do Klinovského bandy aj mlynár Martin Gošák, Nemeč Bel-senský, či Matej Jelito zo Zubrohlavy.

⁴⁶ Rímskokatolícky farský úrad Rabčice, *Historia domus 1846 – 1934*; SEMKOWICZ, *Materiały II.*, ref. 12, s. 271 – 282.

⁴⁷ MAŤOVČÍK, *Zbojníci lúpili*, ref. 3, s. 71.

⁴⁸ VÍTEK – MAŤUGOVÁ, *Lexikón erbov*, ref. 39, s. 60 – 61.

⁴⁹ I keď v celej zápisnici vystupuje meno Matúš (Mattyaš, Matthuš) Klinovský, na margu jedného zápisu z tohto vyšetrovania je uvedené, že sa vedie „*contra Mathiam Klinovsky in Klin degectis superexcessibus ejusdem peracta*“. Augustín Maťovčík vyslovil názor, že by tu aj mohlo ísť o spomínaného zbojníka Mateja Klinovského, ktorý by mal v tom čase okolo 60 rokov. Konštatuje aj, že problém si žiada ešte dôkladnejšie spracovanie. Blížšie pozri MAŤOVČÍK, *Zbojníci lúpili*, ref. 3, s. 71 – 72.

zločiny, ktorých sa dopustili. To znamená, že rodina Klinovských mala ku zbojníkom pozitívny vzťah aj v tomto období.⁵⁰

Okrem Mateja Klinovského a jeho zločineckej družiny, sa v tomto období angažovali na Orave a v jej blízkom okolí aj iní zbojníci. Tí ohrozovali nielen miestne obyvateľstvo, ale aj všetkých ľudí putujúcich cez toto územie. V druhej polovici 17. storočia (okolo roku 1662) striehli a zbíjali na ceste z Tvrdošína do Živca tri skupiny zbojníkov a to skupina Klimčáková, Miziova a Lyšňovská. Miziu chytili na Jelešni pri prepade slovenských kupcov, idúcich do Sliezska. Bol súdený a rozštvrtý. Údajne sa na jeho popravu prišlo pozrieť okolo 2000 ľudí. O niečo neskôr dolapili aj Vojtecha Klimčaka a spolu s jeho druhmi ho aj popravili. Poprava sa konala v Osvienčime. Klimčaka ako zbojníckeho kapitána obesili za rebro na hák a jeho druhov rozštvrtili.⁵¹ Osudy tretieho menovaného zbojníckeho vodcu nám zatiaľ nie sú známe.

Koncom 17. storočia v pohraničnom pásme Oravy zbíjala asi 25 členná skupina Martina Portáša (inak nazývaného aj Dzikošik) a jeho brata Pavla. Obaja pochádzali z dediny Bystrica (pravdepodobne na Kysuciach). Táto skupina drancovala a vypaľovala dediny a mestčká nielen v Uhorsku a južnom Poľsku, ale aj v Čechách, Sliezsku a Rakúsku, pričom sa najviac zameriavala na šľachtické dvory a kúrie. Dzikošika spoznali a lapili v Krakove, kde predával nalámané striebro z ulúpených predmetov. Podarilo sa mu aj ujsť, no nie nadtľho. Čoskoro ho strážcovia zákona opäť dolapili, tentoraz v Živci, kde ho aj popravili, no najskôr ho mučili smolovými pochodňami. Pre obzvlášť závažné zločiny, ktorých sa Dzikošik počas lúpeží a zbojníčenia dopustil, mu bol aj udelený pomerne krutý spôsob popravy. Pred zrakmi miestneho obyvateľstva mu kat odral z chrbta dva pásy kože, odťal mu obe ruky a nakoniec ho ešte živého obesil za rebro na hák. Tak sa stalo roku 1689. Jeho brata Pavla lámali na kolese.⁵²

⁵⁰ Štátny archív Bytča (ďalej ŠA BY), f. Oravská župa I. (ďalej OŽ I), Súdne vyšetrovania (1688 – 1733), I. č. 1801, fasc. 1.

⁵¹ MAŤUGOVÁ, Soňa – KURJAKOVÁ, Eva – TRNKA, Róbert. *Zákamenné*. Ná-mestovo : Kubík, 2005, s. 61.

⁵² KIRYL, Feliks. Príspevok k dejinám zbojníctva – beskydníctva v poľsko-slovenskom pohraničí v 15. – 18. storočí. In *Mýty a skutočnosť zbojníctva na poľsko-slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre; materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Krakov, Bukowina Tatrzańska, 18.-22. október 2006*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyzsza Szkola Zawodowa, 2007, s. 30.

V roku 1688 niektorých členov tejto zbojníckej bandy vyšetrovala aj sédria Oravskej župy. Vďaka tomu môžeme sledovať niektoré jej ďalšie výčiny. Obžalovaní boli bratia Juraj a Jakub Luptákovci. Tí spolu so svojou zbojníckou skupinou, na čele ktorej stál už spomínaný Dzikošik, zbíjali najprv v Hornom Záturčí v Turčianskej župe. Bolo to okolo sviatku sv. Jána Krstiteľa (24. jún), keď v nočných hodinách lúpežným spôsobom (*more predonico*) vnikli do šľachtickej kúrie Evy Capiarovej, vdovy po Štefanovi Záturockom. Vyplienili ju a vzali všetko, čo malo nejakú cenu. Neuspokojac sa s tým vykradli aj dom Frederika Záturockého, ktorého zajali, surovo zbili a mučili nad ohňom. Pri odchode našli pri zvonici sluhu Tomáša Záturockého. Ten zrejme zvonil na poplach. Hneď tam na mieste mu mečom sľali hlavu. Toto besnenie pokračovalo aj na majetkoch v Dolnom Záturčí, kde vpadli do domu vdovy po Jurajovi Záturockom. Dom vyplienili a vypálili. Podľa dobovej správy v ňom zhorelo veľa ľudí. Po týchto ukrutných činoch odišli do Vrútok, kde pokračovali prepados zemanu Juraja Ruttkaya a Štefana Danka. Vo svojich lúpežných ťaženiach pokračovali aj v nasledujúcich dňoch, pričom prešli aj na poľskú stranu a do Sliezska. Práve v Poľsku sa im podaril mimoriadne dobrý lup. Vtrhli do kúrie istého pána Pavla Mecovského a okradli ho o osem tisíc poľských zlatých.⁵³

Po dolapení boli obaja bratia podrobení mučeniu. Samotný Jakub Lupták pri ňom odmietal svoju účasť na besnení v Turčianskej župe a tvrdil, že on sa v tom čase skrýval u Griša Tanistru v Ujsolach v Poľsku. Aj preto, ale hlavne kvôli jeho mladému veku, bol odsúdený len na väzenie s prikovaním ku stene. Jeho staršieho brata Juraja odsúdili však na trest smrti s'atím.⁵⁴

Aj napriek takýmto tvrdým a krutým trestom, ktoré mali zastrašiť, prípadne odradiť ľudí od zbojníckeho chlebaka, mnohí zbíjali aj naďalej. Verný ostal svojmu remeslu i Michal Vakula z Rycerky, ktorý pôsobil tiež v skupine už nebohého hajtmána Martina Portáša. Zbojníčil aj s istým Smolkom z Oravy a Pavlom Kupčakom. Po smrti svojho kapitána sa zameriavali najmä na vykrádanie salašov. Všetkých čoskoro chytili a popravili v Živci.⁵⁵

⁵³ ŠA BY, f. OŽ I, *Trestné spisy (1688 – 1733)*, I. č. 2014, fasc. 2, k 830.

⁵⁴ FLOREKOVÁ, Sedriálny protokol, ref. 6, s. 76.

⁵⁵ KIRYL, Príspevok k dejinám, ref. 52, s. 30 – 31.

Rozšírenie zbojníkov na Orave v tomto období bolo naozaj veľké. Svedčí o tom i zachovaný list vojenského veliteľa Juraja Hrajnického z 15. mája 1689. Informuje v ňom svojho generála, že je potrebné ihneď dokončiť v Kraľovanoch most cez Váh, aby sa táto časť krajiny (Orava) prístupnila, pretože sa tu šíria fámy, že zbojníci a lotri ohrozujú túto oblasť. Ďalej sa tu dozvedáme, že zbojníci prepadli a ozbíjali aj istého desiatnika grófa Lašanského. K listu je pripojený zoznam vecí, ktoré mu odcudzili. Okrem iného si zbojníci odniesli aj 101 zlatých a celú výzbroj a výstroj, medzi čím boli aj dve pištole, jazdecká puška, ľudovo nazývaná *carabina a framea*.⁵⁶

Už o rok neskôr nachádzame v archívnom fonde Oravskej župy ďalšiu správu týkajúcu sa zbojníctva. Tentokrát je jej autorom istý Oktavian Nigrelli. Aby sme si mohli utvoriť obraz o tom, aká situácia v tomto čase panovala nielen tu, ale vo väčšine severných oblastí Uhorska, uvádzame úryvok prekladu tejto správy: „*Pretože v poslednom čase je veľa zbojníkov, robí sa všetko preto, aby boli vypátrani títo vagabundi, ktorí lúpením na verejných cestách spôsobujú veľké škody a znepokojujú tak obyvateľov ako aj pocestných. Je zrejmé, že toto by mohlo mať tie najhoršie dôsledky a priniesť so sebou rozvrat dávno vytúženého pokoja. A preto, hoci niet pochýb, že slávna župa (comitatus) vždy dbá o to, aby sa múdro rozhodovalo, v záujme susedských vzťahov a nerušeného obchodu, som chcel (slušne) a priateľsky požiadať a povzbudiť, aby táto veľmi dôležitá záležitosť bola ako treba braná do úvahy, aby boli čo najrýchlejšie urobené nevyhnutné opatrenia, poslaný dostatočný počet schopných ľudí na stráženie ciest. Ďalej treba neprestajne obchádzať miesta, kde sa zbojníci zdržujú, pátrať, prenasledovaním zbojníkov rozptýliť, pochytať ich skôr, než sa stihnú zhromaždiť a odovzdať ich súdom, aby podstúpili trest. Čo najusilovnejšie treba bojovať proti tomuto zlu a spolu so susednými stolicami ho spojenými silami potláčať.*“⁵⁷ List je datovaný 8. septembra 1690.

Zbojníctvo prekvitalo aj v susedných oblastiach Oravy. V Poľsku, najmä v jeho južných častiach, mali zbojníci už dávnu tradíciu. Tu sa museli mať na pozore pred nimi aj mestá. Poľskí zbojníci sa spájali s goralmi žijúcimi za hranicou a spoločne podnikali lúpežné akcie. Za krádež panského

⁵⁶ ŠA BY, f. OŽ I., *Vojenské písomnosti (1689 – 1693)*, I. č. 891, fasc. 2, fólia 37 – 40, k 349.

⁵⁷ ŠA BY, f. OŽ I., *Vojenské písomnosti (1689 – 1693)*, I. č. 891, fasc. 2, fólia 93, k 349.

pokladu na živieckom zámku s'ali v roku 1693 zbojníka menom Pavol Kupčak. Už o tri roky neskôr (1696) popravili ďalších deviatich zbojníkov za to, že rok predtým prepadli a vydrancovali mesto Živec. Vodcu tejto skupiny, Tomáša Masneho, verejne mučili. Z chrbta mu zodrali dva pásy kože, potom mu odt'ali obidve ruky a nakoniec ho ešte živého narazili na kôl. Jeho druhov na námestí rozštvrtili.⁵⁸ Pri vypočúvaní viacerí z nich uviedli, že ich kumpánom bol aj Albert Motyka (tiež nazývaný Viruček) z Oravského Veselého. Ten sa síce priznal, že niektorých členov poznal už od mladosti a že sa s nimi stretol na trhu v Živci, no svoju účasť na prepadaní mesta poprel. Konečné rozhodnutie súdu však nepoznáme, takže nemožno s určitosťou povedať, či bol aj on popravený.⁵⁹ Z roku 1705 sa nám však zachovala správa o nezvyčajnom vykonaní rozsudku nad zbojníkom Malcherom Motykom. Tomu za dokázané zbojníčenie a lúpeže najprv odsekli ruku, následne aj nohu a nato mu na čelo vypálili šibenicu a taktó zmračeného ho pustili.⁶⁰ Či ide len o zhodu priezvisk, alebo ide o tú istú osobu, ťažko povedať, keďže uvedené prípady sú prevzaté z dvoch rôznych prameňov.

Ako možno vidieť, výskyt zbojníctva na Orave má dávnu a pomerne bohatú tradíciu. S najväčšou pravdepodobnosťou siaha až do 15. storočia, keď aj toto územie bolo miestom pôsobnosti autorov výhražného zbojníckeho listu mestu Bardejov. Existenciu zbojníctva v tomto regióne však možno predpokladať už skôr. Ďalšie konkrétne prípady zbojníctva a lúpeží sa začínajú objavovať až o sto rokov neskôr, keď sa nám množia správy o zbojníkoch na celom území Slovenska. Najväčší rozkvet možno zaznamenať však najmä počas 17. a 18. storočia. Súviselo to aj s vtedajšími politickými udalosťami, panujúcimi v celom Uhorsku. V dôsledku zlepšenia hospodárskych a sociálnych pomerov, no najmä kvôli zintenzívneniu a zlepšeniu opatrení proti zbojníkom, sa v prvej polovici 19. storočia už zriedkavo stretávame s prípadmi oravského zbojníctva a po zániku feudalizmu úplne miznú.

⁵⁸ KIRYL, Príspevok k dejinám, ref. 52, s. 31.

⁵⁹ FLOREKOVÁ, Sedriálny protokol, ref. 6, s. 76.

⁶⁰ KIRYL, Príspevok k dejinám, ref. 52, s. 34.

Zbojníctvo v severnej časti Slanských vrchov v 2. polovici 17. – 1. polovici 18. storočia

Andrej Szeghy

Prítomnosť a činnosť ľudí, ktorí sa z rôznych pohnútok dopustili, či dopúšťali rôznych prečinov, ba aj zločinov voči vrchnosti, prípadne ostatnému obyvateľstvu, sa nevyhla ani oblasti Slanských vrchov. Vo svojom príspevku sa chcem zamerať primárne na pár takých prípadov zbojníctva z priebehu 2. polovice 17. storočia, o ktorých sa zachovali správy, že sa stali v severnej oblasti Slanských vrchov, hlavne v priestore ich východného úpätia.

Zbojníctvo v skúmanej oblasti mohlo vzniknúť a jestvovať vďaka vhodným prírodným pomerom. Bohaté a husté lesy, pomerne členitý reliéf Slanských vrchov, na viacerých miestach so značným prevýšením, obmedzovali úroveň a hustotu cestnej siete. V kombinácii s nízkou hustotou osídlenia a bezpečným odstupom od väčších sídelných centier (okrem Hanušoviec nad Topľou) ponúkali únikový priestor, vhodnú základňu, úkryt a tým pomerne dlhodobú možnosť zbojníčenia, alebo lúpenia v pomerne rozsiahlej oblasti.¹ Okrem uvedených súvislostí stojí za zmienku aj faktor hraníc. Severojužným hrebeňom Slanských vrchov totiž prebiehala hranica medzi Šarišskou a Zemplínskou stolicou a v skúmanom období zároveň čiastočne aj medzi panstvami Skrabské a Solivar, resp. Hanušovce nad Topľou, a nakrátko aj medzi Sedmohradskom a zvyškom Uhorska. Táto hraničná oblasť dlhodobo zostávala pre uvedené podmienky a okolnosti iba slabو kontrolovaná. V nami skúmanej oblasti a období nastávali vhodné podmienky na vznik zbojníctva hlavne počas stavovských povstaní a istý čas po ich potlačení. Tri povstania sa bezprostredne odohrávali

¹ HORVÁTH, P. *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici XVIII. storočia*. Bratislava : SAV, 1963, s. 254.

aj na území severovýchodného Uhorska. Doznievali dôsledky povstania Juraja I. Rákociho (Rákóczi) (1643–1645) a diali sa povstania Imricha Tököliho (Thökölyho) (1678–1686) a Františka II. Rákociho (Rákóczi) (1703–1711).²

V nasledujúcej časti uvediem niekoľko konkrétnych situácií, týkajúcich sa zbojníctva, resp. lúpežníctva v danej oblasti. V roku 1663 stoličné zhromaždenie Šarišskej stolice súdilo Jána Hoffeho z Hermanoviec nad Topľou pre krádež volov.³ Hoffe bol poddaným Adama Dežöfiho (Desseffyho) mladšieho, majoritného vlastníka šarišskej časti Hermanoviec, dnes súčasťou Hermanoviec nad Topľou. Príčinou, prečo sa Hoffe ku krádeži (resp. krádežiam) odhodlal, mohli byť jednak následky moru, ktorý v tejto oblasti v roku 1663 negatívne zasiahol do života nielen Šariša, či Zemplína, ale aj celej krajiny. Zdá sa však, že táto krádež mohla byť z dlhodobého hľadiska súčasťou reťaze neskorších trestných aktivít, ktoré bližšie osvetľuje nasledujúca správa.

Zo zápisnice generálnej kongregácie Šarišskej stolice v Prešove z 13. augusta 1681 sa dozvedáme o obvinení a súdení istého Jána Bachora, pôvodcom ďalšieho Hermanovčana, okrem iného vo veci násilného prepadu zemana Tomáša Kohányiho.⁴ Ten prechádzal so sprievodcom a dobytkom smerom do Kokošoviec, ležiacich na západnej strane Slanských vrchov, pričom na ceste ich prepadol spomínaný Bachor aj s ďalšími spolupáchateľmi. Ďalej sa uvádza, že títo zbojníci mali na svedomí už viaceré skorších prečinov, či zločinov. Medzi ich asi najpočetnejšie previnenia patrili krádeže hovädzieho dobytku a oviec z okolitých obcí ako Bystré, Hanušovce nad Topľou, Giraltovice, Kokošovce, prípadne ďalších. Predpokladám, že podľa miest ich pôvodu, niektorých miest, spomenutých v súvisi s ich činnosťou (prípadne aj podľa súdnej jurisdikcie Šarišskej stolice), pôsobili primárne v severnej časti Slanských vrchov a asi aj v priľahlej oblasti Beskydského predhoria a Ondavskej vrchoviny. Pri pohľade na sociálno-ekonomický pôvod a status lúpežníkov podľa záznamov išlo väčšinou o sedliakov. Napokon, tento jav neodporuje sociálno-historickej

² HORVÁTH, P., ref. 1, s. 254-259.

³ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA PO), fond (ďalej f.) Šarišská župa (ďalej ŠŽ), *Zápisnice zo zhromaždení Šarišskej župy (ďalej Zápisnice ŠŽ) (1656–1680), inventárne číslo (ďalej inv. č.) 157/9 (rok 1663)*, list (ďalej l.) 473b. Inventár hovorí o súdení za zbojníctvo.

⁴ ŠA PO, f. ŠŽ, *Zápisnice ŠŽ (1681–1695), inv. č. 2/10-3/10, l. 41-45.*

definícii zbojníctva, kedy zbojníci zostávajú plnohodnotnými a nezavrhovanými členmi vidieckej komunity.⁵ Zmienené krádeže boli pripísané striedavo Jánovi Bachorovi a jeho komplicom. Miesta pôvodu a aktivity členov skupiny boli obce: Detrik, Matiaška, Kokošovce, Hermanovce nad Topľou, Bystré, Rudlov; prípadne aj Hanušovce nad Topľou a Giraltovcé. Jednou z príčin hojných aktivít tejto zbojnícko-lupičskej skupiny bolo aj prebiehajúce Tököliho (Thökölyho) povstanie. Odvahu zaútočiť na predstaviteľa šľachty im umožnila okrem iného aj dezorganizovaná štátna a verejná správa.

Oblasť pôsobenia mohla byť, prípadne bola pomerne rozsiahla. Ich existenciu evidujeme nateraz iba v Slanských vrchoch a na ich okraji. Predpokladám, že nakoľko niektorí členovia skupiny pochádzali aj z Nízkych Beskyd, ich činnosť mohla zasahovať až do Ondavskej vrchoviny. Pôsobiť mohli v severnej časti Slanských vrchov približne na území 170-230 km², s časťou Beskydského predhoria a okraja Ondavskej vrchoviny až do zhruba 200-290 km². Zoznam uvedených obcí zároveň možno charakterizovať ako priestor, ktorý poznali, a dával im teda výhodu v pohybe. Horská a podhorská, prevažne lesnatá oblasť im poskytovala dostatok útočísk a manipulácie s kradnutým alebo ulúpeným tovarom – napr. dobytkom. Evidentné to je na základe zmienky, že kradnuté voly niektorí z nich ukrývali aj v Hermanovskom chotári. Dobytok (resp. produkty z neho) následne po krádeži predávali na rôznych miestach Šarišskej, prípadne Zemplínskej stolice, sústreďujúcich sa v podhorí, alebo v blízkosti Slanských vrchov. Napokon jeden z členov tejto skupiny, o ktorom sa zachovala zmienka, bol mäsiarom a pochádzal z Rudlova. Pravdepodobne riadne pracoval na svojom mieste, pričom uvedená skupina s ním mohla byť alebo bola dohodnutá na spracovaní a odpredaji napr. mäsa kradnutých zvierat, a teda vďaka svojej profesii mohla byť koncová činnosť lúpežníctva krytá oficiálnym zamestnaním. Súčasťou tejto lúpežnej skupiny bol, resp. vypomáhal jej aj kapitán Michal z Matiašky. Do istej miery teda mohli byť vopred informovaní od osoby, zamestnanej ako súčasť štátnej správy a výkonnej moci. Vyšetrením tejto skupiny sa zistilo, že dobytok rozpredávali napríklad Bystrančania Michal Gönczy a Andrej Kalman.⁶ Súčasťou skupiny bol aj stredný syn hermanov-

⁵ VOTRUBA, A. *Pravda u zbojníka. Zbojníctví a loupežníctví ve střední Evropě*. Praha : Scriptorium, 2010, s. 52.

⁶ ŠA PO, f. ŠŽ, *Zápisnice ŠŽ 1681–1695; inv. č. 2/10-3/10*, s. 40–42.

ského šoltýsa Michal Grego. Medzi členmi tejto skupiny sa nachádzajú hojne Hermanovčania – Ján Antolkove, Michal Bachor, Matej Hoffei, Ján Paholkov a ďalší sedliaci: Matej Repjačok, Repakk, Poliačik, Jozef Mlinar, Ján Molnár, Vasil' Golierik, Vasil' Paľko, Marek Charišov, Janči Pečeňik, Ivan Koniček, Koreňčik, Malik, Ander Hazučni, Kokinda z Kokošoviec a Ivan Roháč z Detrika.⁷ Etnicita uvedených mien bola hlavne slovenská, doplnená rusínskou. Pre východné úpätie Slanských vrchov to nebolo nezvyčajné, keďže valaské doosídľovanie Rusínmi zasahovalo aj západný okraj Zemplínskej stolice. Zároveň pastierstvo v nemalej miere predstavovalo jednu zo zásobární pre zbojnícke skupiny.⁸ Príbuzných niektorých zbojníkov nachádzame napr. v Hermanovciach nad Topľou aj v nasledujúcom storočí.⁹ Zmiený Matej Hoffei by mal byť príbuzným skôr spomínaného Jána Hoffeho, nakoľko takéto priezvisko bolo v tejto oblasti výnimočné. Viaceré mená, vrátane Hoffeho, poukazujú na nezriedkavé predávanie zbojníckeho „remesla“ v rámci rodiny. Toto podporuje konštatovanie, že zázemie mali karpatskí zbojníci v poľnohospodárskom obyvateľstve vidieka.¹⁰

Vyšetrovanie poukázalo na to, že lúpežníci sa neštítali ani priamych útokov, či fyzickej likvidácie. Pri spomínanom prepade totiž lúpežníkov nebolo možné obmäkčiť ani prosbami o výkupnom. Fyzicky zaútočili na zmieneného Kohányiho so sprievodcom a dobytkom, pričom boli označení ako „lotri a ich sedliacki komplici“.¹¹ Niektorí z nich však prenasledovali aj zemanovho sluhu či sprievodcu, zdá sa, že sa obávali možného odhalenia. Zdá sa, že neboli len príležitostnými zlodejmi, ktorých prikvačila núdza. Uvedené skutočnosti poukazujú na istú mieru „profesionality“

⁷ ŠA PO, f. ŠŽ, Zápisnice ŠŽ 1681–1695; inv. č. 2/10, s. 40–42; inv. č. 3/10, s. 42–45.

⁸ VOTRUBA, ref. 5, s. 42–43.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára Budapest (ďalej MNL OL), f. 1720. évi összeírás [online]. Dostupné na: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras (1. 12. 2013), Sáros vármegye (ďalej SV), Herman település; Zemplén vármegye (ďalej ZV), Hermány település.

¹⁰ VOTRUBA, ref. 5, s. 39, 41, 248 (Ad 17.).

¹¹ ŠA PO, f. ŠŽ, Zápisnice ŠŽ 1681–1695; inv. č. 2/10, s. 40–42; inv. č. 3/10 (1681), s. 42–45. „Johannes Bachor... cum alijs latrones... Thomam Kohanyi invasissent... cum complicijs Colonices abstitisset et quo ipsi placuisset... crudetur... semmimortuum humi pos[tra]tum reliquisset...“; „Kohányit Paholkov Jancsy verte le, és eö az véle való Embert kergette“.

zmienených zbojníkov. Vďaka tomuto záznamu môžeme zároveň túto skupinu označiť za zbojníkov. Zbojníctvo v užšom zmysle sa dá charakterizovať aj ako ozbrojené prepadnutie pocestných, na rozdiel od krádeží ako prečinov, konaných bez prítomnosti vlastníkov kradnutých huteľností (teda lúpežníctvo). Podľa vyšetrovania mala Bachorova skupina na svedomí aj krádeže, prelína sa u nej význam zbojníctva a lúpežníctva.

O krádežiach dobytká a ďalších lúpežiach v oblasti Slanských vrchov sa dozvedáme aj po potlačení Tököliho (Thökölyho) povstania. Rozhodnutím Šarišskej stolice bol v roku 1695 opäť istý Hermanovčan Ján (?) Špak (*Spak*), ľudovo zvaný aj *Sin*, odsúdený za krádež dobytká.¹² J. Špak spolu s Hermanovčanom Bachorom voly priviedli (v tomto prípade z abovského Olčváru, dnes Košické Olšany) a schovávali v hermanovskom chotári na mieste, označenom *Curej* (pravdepodobne lokalita Kuria Hora).¹³ Nie je vylúčené, že tento Bachor bol zhodný so spomínaným lúpežníkom Jánom Bachorom z roku 1681, prípadne bol jeho synom či príbuzným.¹⁴

V 1. polovici 18. storočia dochádzalo v danom priestore k lúpežníctvu počas a po Rákociho (Rákóczi) protihabsburskom povstaní (1703–1711), pričom jedným z lokálnych centier povstania bol aj neďaleký Vranov nad Topľou.¹⁵ Prítomnosť kuruckých posádok v údolí Tople aj severne od Vranova a neskôr striedanie sa s cisárskymi vojakmi zásadne znižovali životnú úroveň aj počet tunajšieho obyvateľstva.¹⁶ Aký výrazný pokles nastal v skúmanej oblasti, vidieť na príklade Hermanoviec, kde na šarišskej strane medzi rokmi 1703–1720 došlo k poklesu počtu obyvateľstva až o skoro tretinu domácností, a spolu s obcou na zemplínskej strane stratili takmer pätinu domácností.¹⁷ V 18. storočí, aj vplyvom neúrody a uvoľnenej pôdy

¹² ŠA PO, f. ŠŽ, *Zápisnice ŠŽ 1681–1695; inv. č. 67/10 (1695)*, l. 98-99. Zápis mena je nejasný: [Ioan?] *Spak*. V obci sa totiž vyskytovali nielen Jánovia, ale menej často aj Ivanovia (spravidla šlo o Rusínov).

¹³ ŠA PO, f. ŠŽ, *Zápisnice ŠŽ 1681–1695; inv. č. 67/10 (1695)*, l. 98-99.

¹⁴ ŠA PO, f. ŠŽ, *Zápisnice ŠŽ 1681–1695; inv. č. 2/10-3/10 (1681)*, s. 40-42.

¹⁵ KÓNYA, P. *Skrabské v druhej polovici 17. a na prahu 18. storočia (1650–1711)*. In *KÓNYA, P. a kol. Dejiny Skrabského*. Prešov : Lana, 2001, s. 51.

¹⁶ MNL OL, f. 1715. évi ősszeírás, ZV, Hermány, s. 1-2, 340; SV, Hermány, s. 19-20, 303. Na zemplínskej strane 12 rodín; na šarišskej strane 7 rodín; spolu 19 rodín.

¹⁷ MNL OL, f. 1715. évi ősszeírás, ZV, Hermány, s. 1-2, 340; SV, Hermány, s. 19-20, 303. MNL OL, f. 1720. évi ősszeírás [online]. [cit. 2013-12-01]. Dostupné na: <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras>

po vytlačení Turkov z južnejších oblastí Uhorska, začali hlavne poddaní zo severu Uhorska masovo migrovať južným a juhovýchodným smerom.¹⁸ Ako príklad môžu pre danú oblasť poslúžiť opäť Hermanovčania, z ktorých niekoľko ich v 2. polovici 20.–60. rokov 18. storočia ušlo hlavne do okolitých stolíc (hlavne Abov, Zemplín, menej Turňa, Boršod, Sabolč).¹⁹ Jednou z príčin útekov však okrem biednej životnej úrovne bola i trestná či priestupková činnosť niektorých poddaných.²⁰

Ako zaujímavosť z udalostí 1. štvrtiny 18. storočia, týkajúcu sa v istých momentoch aj zbojníctva, uvediem vyšetrovanie vo Vranove nad Topľou v roku 1725 pre potreby vlastníkov hlavnej a menšej čiastky (zemplínskych) Hermanoviec grófa Petra Zičiho (Zichy) a bystrianskeho zemana Martina Farkasa vo veci údajného pokladu.²¹ Vypovedali pri ňom Hermanovčania Ján Bachor, Andrej Greguš, Ján Juhasčík, Michal Hnida (poddaní M. Farkasa), a Gregor Šimon, Gregor Serdik a Michal Grego.²² Podľa výpovedí údajne okolo roku 1720 našiel Juraj Grega spolu s bratom zakopaný poklad v panských lesoch na zemplínskej strane, pri prameni zvanom Košický, v blízkosti nejakého buku so znakmi slnka a hviezdy, resp. mesiaca. Výpovede hovoria aj o tom, ako sa z chudobnej rodiny zrazu stali bohatí obchodníci s ovcami, hovädzím dobytkom a čel'ad'ou. Tento poklad tam údajne zakopal istý slanecký zlodej, či zbojník, ktorý bol chytený, odsúdený a obesený v Košiciach niekedy na prelome 60. a 70. rokov 18. storočia. Pred popravou mal verejne prezradiť miesto úkrytu. Hoci J. Grega po úteku z Hermanoviec kvôli zabitiu slúžil v Rozhanovciach u istého gazdu Királya (Királ'a), dozvediac sa o poklade sa vrátil.²³ Podľa niektorých výpovedí sa v truhlici údajne

ZV (12. TĚKA), Hermany; SV (6. TĚKA), Herman. Z pôvodného počtu 19 (resp. 20) domácností zostalo 12 (13). Až do zlúčenia v roku 1882 sa vedľa seba vyvíjali dve rovnomené Hermanovce s vlastnou samosprávou, každé ako súčasť inej stolice a panstva. Pozri SZEGHY, A. *Hospodárske, sociálne, etnické a náboženské pomery Hermanoviec nad Topľou (do roku 1918)* [rigorózna práca]. Prešov, 2012. s. 78, 125.

¹⁸ HORVÁTH, ref. 1, s. 224, 227, 230. Migrácia do úrodnejších, málo osídlených a štátom podporovaných oblastí.

¹⁹ ŠA PO, f. DH, inv. č. 629, sign. F-6. *Conscriptio Dominij Varanoviensis (ca. 1727)*, p. 22; inv. č. 626, p. 41 (1755).

²⁰ Napríklad ŠA PO, f. DH I, inv. č. 613/3. (1725). Nečíslované.

²¹ ŠA PO, f. DH I, inv. č. 613/3. (V archívnej pomôcke chybné zaradené pod rok 1775, správne má byť 1725). (Gregovci sú v protokole zapísaní niekoľkými variantami).

²² ŠA PO, f. DH I, inv. č. 613/3. (1725). Nečíslované.

²³ ŠA PO, f. DH I, inv. č. 613/3. (1725). Nečíslované.

mali nachádzať zlatené bohoslužobné predmety s puncovaním, strieborné predmety a mince.²⁴ Podľa zelenkastej farby vnútra aj medené mince (hojné hlavne počas posledného povstania). Truhlica s pokladom mala mať dokonca aj očitých svedkov (Hudáková, Pavol Andrejkovič). J. Grega v Solivare, pri pokuse odpredať pár cenností, takmer doplatil uväznením. Soľný úradník Tarkonyi (Tarkoni), Gregom označený ako jeho známy, sa ho však zastal. Zvláštnou je táto známosť medzi soľným, erárnym úradníkom a sedliakom, resp. sluhom. Tarkonyi (Tarkoni) konal potom ako priekupník, nakoľko zmienené cennosti za päť zlatých odkúpil, pričom z nich mal odstrániť puncovanie a asi i ďalšie usvedčujúce prvky.²⁵ V niektorých momentoch tohto deja, teda podobne ako pri Bachorovej skupine, sledujeme spojenie poddaného s predstaviteľom štátu vo veci trestnej činnosti.

Prítomnosť zbojníctva v skúmanom priestore okrajovo doplním ešte toponomastickým hľadiskom. Poukazuje naň totiž zopár chotárných názvov. Snáď k najznámejším patrí Zbojnicky hrad, ktorého zrúcanina stojí na severozápade Slanských vrchov, za obcou Ruská Nová Ves (pri Prešove). Toto pomenovanie dostal pravdepodobne niekedy v období od 3. štvrtiny 16. storočia do roku 1715 (nariadenie uhorského snemu o likvidácii niektorých hradov) údajne od niektorého z jeho niekdajších rabujúcich vlastníkov.²⁶ Na opačnej strane pohoria, blízko Rudlova, sa zas nachádza kamenný útvar zvaný Zbojnická miska. Okrem tohto útvaru sa na neďalekej Čiernej skale, v komplexe Zamutovských skál, údajne nachádza podľa legendy miesto s odtlačkami koňa zbojníka Spada pri skoku zo skaly. Zároveň je v tejto legende zmienka aj o lúpení opálu, vozeného z dubníckych opálových baní.²⁷ Pri Petrovciach nájdeme „Zbujňicke briški“ (les a lúky)²⁸

²⁴ Označené ako *Argentariae*, rukoväť z čistého striebra, predmety so skrutkami, a podobne.

²⁵ ŠA PO, f. DH I, inv. č. 613/3. (1725). Nečíslované.

²⁶ *Spravodca dejinami... Hradý a hrádky* [online]. Dostupné na: <<http://www.dejiny-slovenska.eu/hrady-hradky.html>>. Solivar - Zbojnický hrad. (1. 12. 2013)

²⁷ SLIVKA, M. – VALLÁŠEK, A. *Hradý a hrádky na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 191-192.; PR Zamutovské skaly. In *Slanské vrchy – potulky*. [online]. [cit. 2013-12-01]. Dostupné na: <<http://www.slanskevrchy.sk/Trasy/PR%20Zamutovske%20skaly/Zamutovske%20skaly.html>>. Podľa legendy, kto znak objaví, tomu sa zjaví miesto úkrytu zbojníkmi nalúpených drahokamov, vozených z dubníckych opálových baní.

²⁸ BLICHA, M. *Toponymia Ondavskej a Toplianskej doliny*. Prešov : Pedagogická fakulta v Prešove, 1996, s. 182.

a v chotári Pavloviec zas Zbojnícku päť.²⁹ Ned'aleko, už v strednej časti Slanských vrchov (pri Juskovej Voli) jestvujú Zbojnícke chyže (skalnaté rokliny) a Zbojnícka skala pod Menším vrchom.³⁰

Uvedenú správu o zbojníctve, prípadne lúpežníctve treba pokladať za predstavenie minimálne istej formy prítomnosti zbojníctva v severnej oblasti Slanských vrchov v 17.–18. storočí. V užšom zmysle slova nie každá zo spomínaných činností však môže byť chápaná ako zbojnícky čin, niekedy ju treba považovať radšej za negatívnejšie hodnotenú lúpež. Z jednotlivých prípadov výskytu zbojníctva, príp. krádeží nemožno vytvárať jednoznačné závery pre zmienenu oblasť Slanských vrchov v skúmanom období. Z uvedených prípadov však možno určite skonštatovať, že neodmysliteľným motívom všetkých konaní bola materiálna stránka. Hlavným „artiklom“, na ktorý sa zbojníci alebo lúpežníci zameriavali, bol dobytok, prípadne v dvoch prípadoch aj cennosti. V jednom prípade sa zdá, že išlo o organizovanú skupinu poddaných, zväčša sedliakov a želiarov, s ktorými spolupracovali navonok bežní sedliaci, riadne si vykonávajúci svoju prácu (napr. mäsiar). Aj v ďalších prípadoch sa však vyskytuje zmienka o výpomoci obyvateľov obcí zbojníkom, odkiaľ pochádzali, alebo kde lúpežníci pôvodne bývali. V dvoch prípadoch so zbojníkmi alebo lupičmi mala tajné styky, prípadne spolupracovala dokonca aj štátna, resp. erárna (soľný úradník v Solivare), či výkonná moc (kapitán z Matiašky). V jednom prípade sa v súvisi s vyšetrovaním zbojníctva objavujú aj legendy a povery o zbojníkovi, prípadne iné tradované, pravdepodobne nepravdivé, alebo modifikované skutočnosti, pôsobivé sluchu bežného obyvateľstva.

Hlavnou príčinou vzniku zbojníctva v skúmanom období a oblasti sa zdajú stavovské povstania a z nich v danej oblasti, či regióne vyplývajúca nestabilita a zlé životné podmienky (hlad, prebývajúce vojská, choroby). Je treba upozorniť, že zozbierané údaje sú málopočetné a získali sa pri výskume dejín primárne iba panstva Skrabské a len minimálne aj panstiev Humenné, Hanušovce a Solivar. Otázka zbojníctva a lúpežníctva v slanských vrchoch sa teda len otvorila a čaká na ďalší výskum.

²⁹ Pavlovský okruh... In *Slanské vrchy – potulky*. [online]. [cit. 2013-12-01]. Dostupné na: <<http://www.slanskevrchy.sk/Trasy/Pavlovsky%20okruh/Pavlovsky%20okruh.html>>.

³⁰ Nad Juskovou Voľou In *Slanské vrchy – potulky*. [online]. [cit. 2013-12-01]. Dostupné na: <<http://www.slanskevrchy.sk/Trasy/Juskova%20dolina/Juskovavola.html>>.

Zbojníctvo v Kremnici a okolí v ranom novoveku

Daniel Haas Kianička

*„...Od Tatier k Dunaju ľudia si šopkajú:
Ber, pane, tie dane, však príde rátanie.
Ber, vlčko, však ty to zaplatíš raz kožou!
nezvieš skiad', iba keď' zblýsne dvanásť nožov:
Stoj! tisíc hrmených! — vyskočia desiati —
stoj! — daj Bohu dušu a chlapcom dukáty!...“*

— Ján Botto, Smrť Jánošíkova, 1862

Kremnica, podobne ako iné lokality, sa musela v minulosti vyrovnávať so zbojníckym fenoménom. Bohužiaľ, zo stredoveku máme z Kremnice o zbojníctve iba niekoľko údajov. Privilegiálnou listinou z roku 1328 bolo mestu udelené právo slobodne si voliť samosprávu, teda mestskú radu, na čele s richtárom. Rada bola zároveň najvyššou súdnou inštitúciou v meste. Dôležitým bolo v spojitosti so zbojníctvom získanie tzv. hrdelného práva (*ius gladii*), ktoré Kremnici kráľ Žigmund Luxemburský udelil v roku 1396 a potvrdil v roku 1400. Na jeho základe mohli kremnickí mešťania, spolu s ľudom a baníkmi, slobodne chytať zločincov, lúpežníkov a zbojníkov, a to aj na šľachtických a kráľovských majetkoch. V prípade, že boli olúpení o obchodný tovar (*in eorum factis et negotiationibus expediendis*) na lesných cestách.¹

¹ LAMOŠ, Teodor. *Archív mesta Kremnice: sprievodca po fondoch a zbierkach*. Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, 1957, s. 27, 28.; MÁLYUSZ, Elemér. *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Budapest : Magyar országos levéltár, 1951, č. 681.; ŠTEFÁNIK, Martin. Kremnica. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama, 2010, s. 219, 232.

Druhou zákonnou normou týkajúcou sa zbojníctva bolo nariadenie kráľa Vladislava II. z roku 1512, ktorým prikázal kráľovským úradníkom, mestám a zemepánom v okolí stredoslovenských bankských miest, aby chytali a trestali zbojníkov a odovzdávali ich do rúk týchto miest.²

Svedectvom o skutočnom výskyte zbojníkov v oblasti bankských miest je list Banskej Bystrice z roku 1521. Bystričania ním požiadali Kremnicu o poskytnutie informácií o zbojníkoch, ktorých v tom čase zlapali v Kremnici, Ľubietovej, Brezne a Muráni.³ O zločincov sa zaujímali zrejme preto, že uškodili aj im.

Správy o zbojníckom fenoméne v Kremnici a okolí sa rozhojňujú od raného novoveku (od 16. storočia). Presný štatistický prehľad jednotlivých káuz nie je možné momentálne zostaviť. Dôvodom je jednak medzerovitosť archívneho materiálu a jednak absencia potrebných starších prác. Základnými prameňmi v kremnickom štátnom archíve k skúmanej problematike sú tzv. kuriálne protokoly (zápisnice zo zasadnutí mestskej rady), neúplne dochované súdne knihy a korešpondenčný materiál.⁴ V príspevku sa pozrieme na niekoľko vzorových káuz, doplnených určitými teoretickými zovšeobecneniami.

Pozrime sa teda *in medias res* na niekoľko prípadov aj s uvedením udelených trestov. Koncom roku 1599 boli z mestskej pokladnice vyplatené 4 zlaté majstrovi katovi *Hamerlovi* (v období raného novoveku striedavo sídlil v jednom z troch hlavných bankských miest, teda Banskej Štiavnici, Kremnici a Banskej Bystrici) za to, že popravil pri tzv. *Fernkreuzi* (gotický stĺp na južnom okraji mesta) troch *biednych hriešnikov*. Katov pomocník dostal za odvedenie odsúdencov na popravu a vykopanie hrobu 1 zlatý a 50 denárov. Nie je vylúčené, že v prípade hriešnikov išlo práve o zbojníkov.⁵ V roku 1576 bol na Kozom vŕšku (*Zigen Ruckhen* – medzi kremnickým Kunešovom a Ráztočnom) ozbijaný služobník Arona Lewa z Prievidze. Prepadli ho siedmi zbojníci v šatách valachov, ktorí mu zobrali list od Dolnorakúskej komory adresovaný

² ŠTEFÁNIK, ref. 1, s. 225.

³ RATKOŠ, Peter. *Povstanie baníkov na Slovensku 1525 – 1526*. Bratislava : Vydateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 93.

⁴ LAMOŠ, ref. 1, s. 53, 84, 85, 95, 96.

⁵ Štátny archív Banská Bystrica – pobočka Kremnica (ďalej ŠA Kremnica), fond (ďalej f.) Pozostalosť Michala Matunáka (ďalej Matunák), *Cirkevné dejiny mesta Kremnice z roku 1932, strojopis*, s. 100.

banskobystrickému komorskému prefektovi Viliamovi Iglovi, Zvolenskej stolici a siedmym stredoslovenským banským mestám. Či boli títo zbojníci dolapení, nie je známe.⁶ V roku 1621 vyplatilo mesto katovi za sťatie zbojníka a jeho pochovanie pri spomenutom *Fernkreuzi* 1 zlatý.⁷ V roku 1624 pochoval kremnický slovenský kazateľ Jeremiáš Lucius na špitálskom cintoríne štyroch mestských hajdúchov, ktorí boli v horách medzi Kremnicou a Banskou Bystricou zastrelení zbojníkmi.⁸ V roku 1659 dostal majster kat *Hamerl* (nie je to meno, ale všeobecné označenie kata) za vyvlečenie (koňom) zastreleného zbojníka 7 holieb vína v celkovej hodnote 1 zlatý a 5 denárov.⁹ V júni roku 1700 požiadali kremnickí mešťania Tekovskú stolicu, aby sa postarala o vynahradenie škôd, ktoré mestu spôsobil zbojnícky vodca Janči Krucz z Nitrianskej stolice. Toho totiž sám palatín omilostil od trestu smrti, no nariadil, aby všetkým poškodeným nahradil ujmy.¹⁰

Udeľované tresty za zbojníctvo, ktoré ohrozovalo majetok, či životy mešťanov a bolo vykonávané verejne na cestách a v lesoch, boli vskutku prísne. V roku 1608 bol v Kremnici popravený zbojník Mikuláš Pastierik. Uviazali ho na pranier a z chrbta mu siahli tri pásy kože, potom ho vláčili po meste (zrejme za koňom) a pred mincovňou, radnicou a Dolnou bránou mu žeravými kliešťami trhali mäso z tela. Napokon ho pri *Wetterkreuzi* (gotický stĺp na severnom okraji mesta) polámali v kolese.¹¹ Keď v roku 1614 odsúdila mestská rada na smrť zbojníka Matúša Šenku, najprv mu na pranieri siahli z chrbta tri pásy kože, potom mu pri *Fernkreuzi* polámali ruky, nohy a nakoniec ho zavesili na hák.¹² V roku 1620 boli pri tom istom stĺpe sťatí dvaja valasi zo Skleného, ktorí lúpežným spôsobom okráda-

⁶ ŠA Kremnica, f. Magistrát mesta Kremnica (ďalej MMK), *Tomus I, Fons 43, Fasc. 1, Nro 16 a 17.*

⁷ ŠA Kremnica, f. Matunák, *Cirkevné dejiny mesta Kremnice z roku 1932, strojopis*, s. 129.

⁸ ŠA Kremnica, f. Matunák, *Cirkevné dejiny mesta Kremnice z roku 1932, strojopis*, s. 130.

⁹ ŠA Kremnica, f. Matunák, *Cirkevné dejiny mesta Kremnice z roku 1932, strojopis*, s. 172.

¹⁰ ŠA Kremnica, f. MMK, *Mestské úradné knihy 1490 – 1923, Kuriálny protokol 1700 – 1708*, s. 30.

¹¹ MATUNÁK, Michal. *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica : Mesto Kremnica, 1928*, s. 300.

¹² MATUNÁK, ref. 11, s. 300.

li ľudí o dobytok.¹³ V roku 1624 bol do Kremnice privezený postrelený zbojník, ktorý v meste zomrel (patril k zbojníckej bande, ktorá postrieľala vyššie spomenutých štyroch mestských hajdúchov). Pre výstrahu bola jeho mŕtvola polámaná na kolese.¹⁴ Napokon, v roku 1630 bolo pri *Fernkreuzi* zbojníkovi Mišovi Osmišovi trhané žeravými kliešťami telo a lámané ruky a nohy. Na záver ho zavesili na hák.¹⁵ Za najčestnejší spôsob popravy sa v dobovom kontexte pokladalo sťatie. Ostatné spôsoby patrili k nepočestným. Nebolo vôbec jedno, ako zišiel človek zo sveta, pretože potupná poprava znemožňovala človeku prístup do *Božieho kráľovstva*.

Príbližme si podrobnejšie niekoľko ďalších prípadov. V roku 1575 bol v Banskej Bystrici zamestnancami kráľovskej komory chytený a do mestskej väznice vsadený zbojník Ján (Hans) Lucas z Kremnice. Jeho hlavným zločinom bola vražda istého Beutlera z Radvane, a to na jeho ceste z domu na jarmok do Svätého Kríža (dnes Žiar nad Hronom). Lucas sa k činu priznal, tvrdil však, že Beutlera zabil neúmyselne - „*nemyslel si, že ho udrel príliš silno... uštedril mu iba jednu ranu puškou.*“ Jeho hlavným zámerom bolo olúpenie, Beutlerovi vzal 12 a ½ denára a jedno vrecko, ktoré dal zámočníkovi v Slovenskej Ľupči. Aké boli ďalšie Lucasove priestupky voči spoločenskému poriadku? Pri výsluchu sa priznal k tomu, že Petrovi Foytovi zobral z truhlice, ktorú našiel otvorenú, 6 dukátov a väčšie množstvo drobných mincí. Ukradol mu aj ďalších 15 dukátov a drobné mince, pričom nevedel povedať, koľko ich bolo. Zároveň uviedol, že Foyta okradol o peniaze počas jeho života nie viac ako tri razy. Neskôr priznal, že dotyčnému na dvakrát odcudzil aj iných 15 dukátov a drobné mince zabalené v šatke v celkovej hodnote 20 zlatých, pričom truhlicu, v ktorej ležali, vylomil sekerou. Je zaujímavé, že Lucas bol Foytovým podnájomníkom. Michalovi Pilzovi ukradol Lucas 12 toliarov, ktoré mu ale na druhý deň vrátil. Henrichovi Schaiderovi sa zas vyhrážal, že ho zastrelí. Svojmu švagrovi odcudzil z truhlice 3 toliare, ako aj jeden kabát, ktorý predal za 5 zlatých a 75 denárov istej Kolárovej na Dolnej ulici v Banskej Bystrici. V kremnickej mincovni ukradol, ako sám uviedol, „*nie viac ako štyri platničky na razbu denárov*“ a dal si ich vyraziť Petrovi Rabovi, za čo mu dal žajdlík vína. Rab vypovedal, že netušil, že platničky sú kradnuté. V Ľubietovej zobral Lucas Lorintzovmu synovi pušku. Niekde tiež ukradol prsteň, ktorý

¹³ MATUNÁK, ref. 11, s. 300.

¹⁴ MATUNÁK, ref. 11, s. 300.

¹⁵ MATUNÁK, ref. 11, s. 301.

predal za 1 zlatý a 50 denárov manželke Pavla Goltschmida. Olúpil aj tri nemenované ženy, ktorým odcudzil 3 zlaté. Okrem toho naháňal jedného chlapca a ženu, ako aj tri ženy z Banskej Bystrice, ktorým ukradol chlieb a niekoľko denárov. Istý čas bol Lucas členom malej zbojnickej bandy, do ktorej okrem neho patrili valasi Pavol Ďurík (*Durickh*), Michal Došd, Juraj a Gašpar. S nimi štyri týždne lúpil po horách. Kradli na tzv. *Geschaidte* pri Banskej Štiavnici, potom sa usadili na *Fichtwaldte* a olúpili tam veľa žien. Prišli k *slušným* peniazom, ktoré si pred tým, ako sa rozišli, vzájomne rozdelili. Neskôr sa Lucas pohyboval v okolí Ľubietovej. K jeho kumpánom patrili aj Pavol Piškher, ktorý dvakrát ukradol v kremnickej mincovni za veľkú hrst' mincových platničiek a vlastnoručne z nich vyrázil mince. Okrem toho odcudzil aj platničky na razbu toliarov – raz 10, druhýkrát 12 kusov, čo videli Pavol Schmidt a Baltazár Lucaš a oznámili to vardajnovi (predstavenému) mincovne Valentínovi Leinerovi. Výsledok vypočúvania oznámila Banská Bystrica Kremnici 19. októbra 1575. Aký bol Lucasovi udelený trest, nie je známe.¹⁶

V tom istom roku bol v Kremnici, pre podozrenie zo zbojníctva, vypočúvaný a mučený Lacko Hirt zo Skleného (8. september). Vypovedal, že u seba na salaši prijal zbojníkov Ritza z Folkušovej, Michala a Rusínov Martina, Jacka a Štrbu. So sebou priniesli teľacinu, z ktorej Hirtova žena pripravila jedlo. Potom išli spolu na Kozie chrbty (oblúbenú zbojnícku lokalitu na ceste z Kunešova do Ráztočna) a ulúpili tam tovar v hodnote 10 zlatých. Podľa Hirtových slov bol so zbojníkmi na lupe prvýkrát. Tí priniesli koristiť na jeho salaš, no nič mu z nej nedali. Mal len v komore ukryť odcudzené šatstvo. Keď sa banda v nasledujúce dni zdržiavala na *Findeisene*, Hirt s nimi nešiel, pretože sa mu nepozdávalo, že mali so sebou dve pušky (Hirt sám, mimochodom, vlastnil pušku, ktorú kúpil za 1 zlatý a 25 denárov od Martina Herchla). Pri výsluchu však vyšlo najavo, že menovaní zbojníci táborili na Hirtovom salaši pomerne často. Rozsudok v opísanej kauze takisto, žiaľ, nie je známy. Prípado je ale svedectvom skutočnosti, že ľudia nemuseli byť priamo zbojníkmi, na ich obvinenie však stačilo, že im pomáhali.¹⁷

¹⁶ ŠA Kremnica, fond MMK, *Tomus I, Fons 24, Fasc. 2, Nro 203, 204.*; pozri aj KIANIČKA, Daniel. Krádeže peňazí v 16. storočí v písomnostiach kremnickeho archívu. In *Numizmatika* 22/2008. Bratislava – Humenné : Slovenská numizmatická spoločnosť, 2008, s. 53, 54.

¹⁷ ŠA Kremnica, fond MMK, *Tomus I, Fons 43, Fasc. 1, Nro 15.*

Ďalšími dolapenými zbojníkmi boli Štefan Duško (*Duschkho*), zvaný Rauscher, a Dražan (*Drasan*). Ich prípadom sa zaoberala kremnická mestská rada 8. januára 1598. Kvôli tomu, že Duško ušiel z väzenia, vlámal sa k Janíkovcom na tzv. *Schlaifänchli*, a obaja menovaní okradli viacerých ľudí v lese o ryby a šaty a vôbec išli o nich zlé chýry, boli Duško aj Dražan podrobení večer uvedeného dňa výsluchu spojenému s mučením. Duško sa pri ňom priznal k tomu, že v predchádzajúcich rokoch ukradol veľa vecí pánovi Schetzovi, ale aj iným a potom ich rozpredal na Nevoľnom (*Nebolna*) a vo Verovciach (*Verocz*). V Hornej Vsi odcudzil Hansovi Rickschlobovi med a včely, v Kopernici zobral jednému roľníkovi 5 úľov. Zo špitála ukradol s Dražanom tri kozy, ktoré potom zabili a zjedli u Leonarda Tindla. Jonášovi Knapovi odviekli spod Štosa dve strakaté kravy (*Schegen*). Neskôr mu ich ale vrátili. Palfuešovi Duško ukradol náradie z mlyna. Všeličo zobral aj zlatníkovi Baltazárovi Mickenauovi (*Migkenaw*) a Mikušovi (*Mikusch*) z Hornej Vsi, so všetkými sa neskôr, hoci iba čiastočne, vyrovnal. Ďalej Duško ukradol Durdovi železný prsteň a predal ho v Starej Kremničke Schmiedtovi. O pohári, ktorý sa stratil na jednej svadbe na Veterníku, povedal, že ho predal Lukáš Chmelík v Košiciach. Viackrát sa jemu aj jeho kumpánom podarilo ľudom odcudziť aj väčšie čiastky peňazí. Durdovi a Maršálekovi (*Marchalekho*) ukradol peniaze, nevedelo sa však koľko. Martinovi Groschovi ukradol približne 12 zlatých (z ktorých mu neskôr časť vrátil) a s tromi spoločníkmi dvakrát na Kozích chrbtoch spolu 28 zlatých a 24 denárov. Do zbojnickej bandy, v ktorej pôsobil Duško, patrili ešte Peter Frantz, Leonard Tindl a Mikuš Valach (*Walach*), ktorý býval pri Banskej Bystrici. O Petrovi Frantzovi sa konštatuje, že ukradol zo špitála hus a potom ju chcel, na počudovanie všetkých, predať iba za dva holuby. Dňa 9. januára 1598 o 11. hodine predpoludním vyniesla kremnická mestská rada nad Duškom rozsudok. Odsúdený bol na trest smrti obesením. Rada pritom konštatovala, že takýto trest udelila aj napriek tomu, že Duško zbíjal z existenčných dôvodov. V tejto spojitosti možno konštatovať, že väčšina zbojníkov lúpila pre nedostatok hmotných a finančných prostriedkov, teda pre chudobu. Znamená to, že k lúpežným krádežiam využívali každú príležitosť (ich obeťami boli bohatí i chudobní), ktorá sa im naskytla, pričom kradli všetko, od potravín a domácich zvierat, cez náradie a odev, až po cennosti a peniaze.¹⁸

¹⁸ ŠA Kremnica, fond MMK, *Mestské úradné knihy 1490 – 1923, Kuriálny protokol 1594 – 1598*, s. 493 – 498.

Doteraz sa pomerne málo vie o konkrétnych pohnútkach, či motívoch, ktoré viedli ľudí k tomu, že sa dali na zbojníčenie. Preto každá takáto zmienka je vzácna. V uvedenom prípade je pozoruhodné, že Duško za príčinu toho, že sa dal na zbojstvo, označil nároky svojej manželky, *ktorá od neho chcela vždy viac, ako dokázal zarobiť prácou*. Ako určitú protiváhu k tomuto konštatovaniu uveďme vyjadrenie vyššie spomenutého Lacka Hirta, ktorý sa vyjadril v tom zmysle, že mal poslúchnuť svoju ženu, ktorá ho odhovárala od spolupráce so zbojníckou bandou.

Na jeseň roku 1659 bol Kremnicou dolapený zbojník (*Räuber*) Pavol Diviš, pôvodom z Českých Budějovic. Mestská rada pri vypočúvaní konštatovala, že Diviš ušiel z väzenia a dal sa k zbojníkom. S nimi sa zúčastnil viacerých prepádov. Pri Váhu oproti Hlohovcu prepadli jedného debnára, ktorému zobrali 20 rýnskych toliarov. Po tejto akcii sa ich obeťami stali aj ďalší nemenovaní ľudia, dokonca spoločne zaútočili na jeden salaš. Pri Piešťanoch ozbíjali obchodníka s klobúkmi, ktorému ukradli niekoľko klobúkov a 20 zlatých. Jednému Žilinčanovi zobrali 20 zlatých, prepadli mlyn pri Piešťanoch, odcudzili pri Handlovej z voza niekoľko kusov ocele, železa a soľ. Prepadli aj mnoho ďalších ľudí, aj obyčajných roľníkov pri Piešťanoch, Držkovciach a inde. Zobrali im zbrane a peniaze. V Kosoríne prepadli istého Chmela a týrali ho kvôli peniazom.

Za podiel na uvedených činoch bol Diviš odsúdený na trest smrti. Vzhľadom na to, že nebol medzi zbojníkmi dlho (sedem týždňov) a na príhovor kremnických františkánov mu trest zmiernili. Nebol zaživa lámaný na kolese, ale mu bolo hneď na začiatku roztlčené srdce a na kolese ho potom len nechali ležať. Mestská rada konštatovala, že Diviš bol odsúdený podľa *zásluhy a práva* a jeho smrť mala byť *výstrahou pre ďalších, najmä mladých ľudí*. Divišovi nepomohlo ani to, že sa dištancoval od mučenia šľachtickej vo Vysočanoch (*Vissocsach*), ako aj ďalších zločínov zbojníckej bandy. Divišova kauza je dokladom toho, že zbojníctvo bolo považované za vskutku nebezpečný fenomén. Vynesenie rozsudku nijako výraznejšie neovplyvnili také skutočnosti, ako že Diviš bol veľmi mladým človekom, že zbíjal iba niekoľko týždňov a že nikomu v podstate neublížil. Prípád poukazuje takisto na to, že mestá, či panstvá sa o výčinoch zbojníkov vzájomne informovali a bolo vlastne jedno, kde bude zbojník dolapený a potrestaný (v zápisnici kremnickej mestskej rady sa nemenujú žiadne škody, ktoré by z činnosti bandy, ktorej členom bol aj Diviš, vznikli priamo Kremnici). Dodajme ešte, že 14. októbra 1659 bol v Kremnici za rovnaké

zločiny na rovnaký trest odsúdený aj Michal Modrý z tej istej zbojníckej družiny.¹⁹

Kremnica sa zaujímal nielen o zbojníkov, ktorí pochádzali z jej najbližšieho okolia, ale aj o lúpežníkov, ktorí manévrovali na jej majetkoch, prípadne mestu, či jeho poddanským dedinám z ich strany hrozilo nebezpečenstvo. Preto napríklad v roku 1572 požiadala kremnická mestská rada predstaviteľov mesta Levoča o poskytnutie informácií o zbojníckej bande vedenej Šafrankom (*Schaffranckho*) z Oravy. Levočania skoncipovali odpoveď na základe výpovede 20-ročného tovariša Juraja Berezného Ohodinského. Ten pri mučení priznal, že už jeho otec Pavol, pochádzajúci z Nižných Repašov, bol zbojníkom. Sám sa dostal do 8-člennej zbojníckej bandy pod Šafrankovým vedením. Najprv zbíjali pri Pukanci. Je pozoruhodné, že pôvodne mali bojovať najmä proti Turkom, pričom existovala dohoda, že získané peniaze sú ich korisťou. Ak by však prišli k striebriu a koreniu, tak tie mali pripadnúť Jánovi Krušicovi, u ktorého slúžil Šafranko. Popri rôznych komoditách sa zbojníkom podarilo ozbíjať ľudí aj o peniaze. Pri Oslanoch ukradli jednému úradníkovi okrem kabáta s gombíkmi, ďalšieho červeného kabáta a šable aj 6 zlatých. Spolu 1 zlatý a 50 denárov (plus jeden malý kabát) odcudzil Ohodinský s jedným z kumpánov istému človeku pri Topolčanoch (*Toplitschan*). Spoločne vzali nemenovanému človeku neďaleko Banskej Štiavnice 7 zlatých. Zaujímavé je tvrdenie vypočúvaného, že im v Malej Lehote pri Kamenci pod Vtáčnikom počarovala Krištofova žena. U manželov prenocovali a dostali od nich aj nejaké peniaze a tovar. Juraj síce nikoho nezabil, priznal však, že bol pri tom, keď v Tisovci (*Tizzowicz*) zabili dvoch ľudí, z ktorých jeden bol krajčír. Do podozrenia zo zbojstva sa dostal po tom, ako bolo u neho objavené ukradnuté plátno, vyšívané košele a banské čiapky. Mučenie obvineného bolo zrejme dosť tvrdé, pretože krátko po vypočúvaní 29. februára 1572 zomrel.²⁰ Prípád je, okrem iného, zaujímavým svedectvom toho, že sa zbojníckej bandy využívali aj na boj s Turkami.

Napokon ešte jeden, takisto zaujímavý, prípad. Dňa 27. júna 1718 bol v Kremnici na trest smrti odsúdený Cigáň Pavol. Patril do zbojníckej bandy, ktorej členmi boli Matúš a Janko z Ihráča, starý Drozd z Nevoľného a dokonca dve ženy – stará Ďurianka a Wolková z Nevoľného. Prameň, žiaľ,

¹⁹ ŠA Kremnica, fond MMK, *Mestské úradné knihy 1490 – 1923, Kuriálny protokol 1656 – 1661*, s. 305, 309, 310.

²⁰ ŠA Kremnica, fond MMK, *Tomus I, Fons 43, Fasc. 1, Nro 14*.

neuvádza, aké boli ich úlohy v skupine. Spolu zbíjali dva roky na už spomenutých Kozích chrbtoch, ale aj na iných miestach. Konkrétne sa uvádza prípad Jakuba Malíčka (*Malicka*), ktorého prepadli cestou na prievidský jarmok práve na Kozích chrbtoch. Zobrali mu pritom šaty, tovar, peniaze aj koňa a zbili ho. Vyhrážali sa mu aj puškou a šablou. Pavlovi priťažila pri vynesení rozsudku skutočnosť, že bol podozrivý aj z čarodejníctva.²¹

Na záver zrekapitulujeme, že zbojnícky fenomén je v Kremnici aj jej okolí, dokladovaný v stredoveku aj počas celého raného novoveku (16. až 18. storočie), bol neodmysliteľným dôsledkom sociálneho usporiadania spoločnosti. Napriek tomu, že štatistika jednotlivých káuz nie je úplná, je za pomoci doložených prípadov možné dospieť k určitým záverom. Medzi zbojníkmi sa nevyskytovali mešťania Kremnice, išlo väčšinou o príslušníkov najnižších sociálnych vrstiev mesta, alebo kremnických poddaných. Mešťania prichádzali k prostriedkom takpovediac oficiálnymi cestami – pri obchodovaní, či zastávaní úradov, pričom z času na čas praktizovali aj nečestné spôsoby vlastného obohacovania sa. Kremnica mala pomerne veľké majetkové zázemie, a to zväčša v horách a lesoch. No a práve v nich sa pohybovali zbojníci. Prechody väčších bánd (s prípadným šľachtickým či obchodníckym krytím) tu nie sú zaznamenané. Doložené skupiny mali 4 – 5 členov. Čo sa týka národností, išlo z väčšej časti o Slovákov, zvyšok tvorili Nemci. To sú závery platné pre Kremnicu. Prirodzene, v iných častiach Uhorska (resp. Slovenska) sa okrem malých bánd vyskytovali aj omnoho väčšie zoskupenia zbojníkov a nezbojníčili tam nielen poddaní, ale aj šľachta, prípadne mešťania. Aj keď sa ukazuje, že v dejinách Kremnice existovalo pomerne veľké množstvo zbojníkov, žiaden z nich sa nestal súčasťou ľudovej, ani písanej tradície.

Čo sa týka ľudovej slovesnosti, v spojitosti s fenoménom zbojníctva sa z oblasti Kremnice dochovala vlastne len jedna povesť. Uzavríme príspevok jej stručným obsahom. V povesti sa hovorí, že na mieste dnešného Mestského hradu v Kremnici stála kedysi iba pustá skala. V nej bola tajná jaskyňa, ktorú obývali zbojníci a v nej aj skrývali ulúpené poklady. Kremnickí mešťania sa ich veľmi báli, no zároveň im ich bohatstvo závideli. Napokon bolo rozhodnuté, že sa každý večer jeden mešťan dobrovoľne a za vysokú odmenu vyberie do jaskyne a pokúsi sa vyslieďť zbojnícku skrýšu. Všetkých však vždy na druhý deň ráno našli pred vstupom do jaskyne mŕtvych. Napokon sa na výzvedy vybral jeden z najchudobnejších obyvateľov

²¹ ŠA Kremnica, fond MMKr, *Tomus III, Fons 24, Fasc. 4, Nro 116.*

mesta. Vošiel do jaskyne, sadol si a pustil sa do prineseného jedla a pitia. Okolo polnoci sa pred ním zjavil obrovský chlap s bielou holičskou zásterou a dýkou a hrozivo zručol. Chudobný človek sa síce zľakol, no ponúkol ho svojou poživňou. Zbojník sa tomu potešil a na veľké prekvapenie ukázal človeku za jeho odvahu a pohostinnosť sieň s pokladmi a prisľúbil mu, že so svojimi kumpánmi navždy opustia mesto. Z troch sudov plných zlata a peňazí si mal odvážlivec jeden ponechať, jeden venovať chudobe a jeden mestskej rade. Mešťania za peniaze dali na skale vystavať hrad, ktorého opevnenie ich malo chrániť pred nebezpečenstvami.²²

²² MELZER, Rudolf – KURBEL, Rudolf – RÜCKSCHLOß, Johann. *Kremnitz – Kremnica. Eine ehemals deutsche Bergstadt in der mittleren Slowakei*. Stuttgart : Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e. V., 1991, s. 292, 293.

Organizácia a fungovanie zbojníckych bánd na území Liptova v 18. storočí

Miroslav Nemec

Fenomén zbojníctva má v slovenskej ľudovej kultúre veľké zastúpenie. Jednou z príčin je iste aj to, že v horských oblastiach Uhorska, ktoré sa nachádzajú na území dnešného Slovenska, bolo zbojníctvo veľmi rozšírené. Na začiatku 18. storočia, v čase vrcholiaceho stavovského povstania Františka II. Rákociho, sa po hornouhorských lesoch pohybovalo mnoho vojakov, dezertérov alebo bývalých vojakov, združujúcich sa do väčších, alebo menších skupín, ktoré sa orientovali na rôzne prepady. Navyše, konfliktom zaťažené obyvateľstvo sa taktiež začalo uchýľovať k rovnakým praktikám získavania obživy. A podobne sa to v tejto dobe dialo aj v Liptovskej stolici.

Najviac zbojníkov pochádzalo z ľudí, ktorí sa živili prácou na salašoch, ako valasi alebo bačovia. Pre stoličné orgány predstavovalo veľký problém rozoznať, ktorý z týchto mužov zbojníkom naozaj je a ktorý nie. Často boli vypočúvaní valasi pre podozrenie zo zbojníctva, pričom sa im vina nedokázala. Navyše, v mnohých prípadoch boli na súdy zaslané listy a svedectvá, ktoré obhajovali obvinených a vyhlasovali ich za čestných ľudí. Tieto listy písali v mnohých prípadoch predstavitelia obecných samospráv, miest alebo stolíc, v ktorých obvinený v minulosti pôsobil. Tak napríklad za nevinu Mateja Šoltýsa, ktorého pre podozrenie zo zbojníctva zatkli v roku 1739, sa v listoch prihovárali gazdovia a predstavitelia mestečka Tisovec a richtár z obce Boca. V tom istom roku svedčili o nevine Melchiora Seligu predstavitelia mestečiek Hybe a Brezno.¹ Dôveryhodnosť takýchto svedectiev je však problematická, keďže aj za nevinu Uhorčíka a Jánošíka

¹ Štátny archív Bytča (ďalej ŠABY), fond (ďalej f.) Liptovská župa (ďalej LŽ), kartón (ďalej k.) 1123, 1739, fasc. III., n. 9., fol. 7 – 12.

sa prihovárал sám malohontský podžupan, pričom, ako všetci vieme, sa ich vina nakoniec v procese potvrdila.² Je preto možné, že obvinený v niektorých lokalitách zbojníctvo nevykonával, a tak ho tam ľudia nevnímali ako zbojníka. Komplikovanosť tejto situácie ilustruje prípad z roku 1787. Liptovský stoličný hajdúch mal za úlohu priviesť do väzenia dvoch mužov podozrivých zo zbojníctva. Obyvatelia Pohorelej však dotyčných nepoznali ako zbojníkov. Rozhodli sa to dosvedčiť aj v liste, ktorý išli zaniest' predstaviteľom Liptovskej stolice. Cestou stretli spomínaného hajdúcha aj s väzňami a dali mu prečítať svoj list. Hajdúch, po prečítaní listu, väzňov s nadávkami („*chotye wčerty*“) prepustil. Za tento čin bol neskôr potrestaný.³ Voči cudzím valachom však bolo podozrievavé aj ostatné obyvateľstvo. V roku 1743 vošli do mikulášskej krčmy traja Vrbičania. Jeden z nich sa začal vypytovať na podozrivého muža vo valašskom oblečení, ktorého nepoznal. Podozrivému valachovi sa zjavne zvýšená pozornosť o jeho osobu nepáčila, a tak krčmu opustil. Vrbičania však vyšli za ním von, kde na nich vytiahol zbraň a pustil sa s nimi do bitky. Nakoniec ho premohli a zatvorili do väzenia, avšak ešte v ten deň sa mu z neho podarilo utiecť. V tomto prípade sa potvrdilo, že išlo o zbojníka.⁴

Ďalšia početná skupina, z ktorej sa verbovali zbojníci, boli sluhovia, ktorí tiež prechádzali z miesta na miesto a nechávali sa najímať na rôzne práce. V mnohých prípadoch zbojníci striedavo pôsobili ako sluhovia a aj ako valasi.

Už v menšom počte sa k zbojníkom pridávali vojaci. Mohlo ísť buď o bývalých kurucov, prípadne o stále aktívnych vojakov, ktorí sa po zbojníckych nájazdoch neraz vracali naspäť ku svojim regimentom. Vojaci boli určite v zbojníckych bandách vítaní, pretože skúsenosti z armády im mohli pomôcť pri prepadoch. Zaujímavý je prípad, kedy sa vojak, Michal Mlynarčík alias Vlč, stal vodcom zbojníckej bandy.⁵

Dokazovanie veku zbojníkov je trochu komplikovanejšie, pretože v prameňoch sa tento údaj vyskytuje len zriedkavo. Ak by sme mali určovať vek zbojníkov len podľa presných (alebo aspoň približných) údajov, vychádzalo by nám, že zbojníci boli najmä dvadsiatnici. V jednom prípade

² MELICHERČÍK, Andrej. *Juraj Jánošík: Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Martin : Osveta, 1963, s. 174.

³ ŠABY, f. LŽ, k. 1135, 1787, fasc. XV, n. 5.

⁴ ŠABY, f. LŽ, k. 1124, 1743, fasc. IV, n. 7.

⁵ ŠABY, f. LŽ, k. 1132, 1782, fasc. XII, n. 11., fol. 12a.

sa v zbojníckej skupine nachádzal dokonca len 15 ročný chlapec. Avšak zbojníkov sa pri výsluchoch pýtali aj na ich predchádzajúce zamestnania. Z ich výpovedí sa potom dozvedáme, že mnohí, pred začiatkom svojej kriminálnej kariéry, pracovali na salašoch a gazdovstvách desiatky rokov. Podľa týchto informácií tak môžeme tvrdiť, že v zbojníckych skupinách sa nachádzali hlavne muži medzi dvadsiatym až štyridsiatym rokom života. Napríklad v roku 1741 vypovedali Martin Chvalka a Martin Lopusiák, že na salašoch ako bačovia slúžili už okolo 15 rokov, pričom Chvalka takto pracoval zhruba od svojich dvadsiatich rokov.⁶ Iný zbojník, Ján Sarka, v roku 1781 vypovedal, že rok slúžil v Polomke, rok v Gemerskej stolici, v Mníšanoch dva roky a rok v Čiernej Lehote.⁷

Opisy zbojníkov nebývajú veľmi časté. V niekoľkých prípadoch však mali dlhé vlasy alebo fúzy. Napríklad na začiatku 18. storočia opísal Peter Štefančík jedného svojho tovariša ako vysokého, rapavého s dlhými vlasmi.⁸ V roku 1739 opísal jeden valach niekoľko zbojníkov. Ich vodca mal napríklad čierne vlasy, oči aj fúzy, bol vysoký a „hrubý“ a rapavý na tvári.⁹ V roku 1743 opísali svedkovia zbojníka Mateja Garaja ako chlapa, ktorý bol „velmi veľký, hrubí, tuční“, s čiernymi strapatými vlasmi a čiernymi fúzami.¹⁰

Zriedkavo sa vo výsluchoch stretávame aj s opisom oblečenia zbojníkov. Pomerne podrobne bolo opísané oblečenie členov bandy Michala Mlynarčíka. Oblečené mali čierne valašské košele a biele cifrované nohavice, ktoré si nechali ušiť. Okrem toho mali dvaja členovia, vrátane vodcu bandy, klobúky obviazané červeným súknom a ozdobené rôznymi ozdobami bielej a červenej farby. Navyše nosil Mlynarčík strieborný prsteň, ktorým pravdepodobne demonštroval svoje postavenie v skupine. Z jeho opisu sa zachovala ešte zmienka o bližšie nešpecifikovanom opasku.¹¹ Oblečenie zbojníka Mateja Garaja bolo podobné. Obliekal si nohavice, ktoré mali „na griti irchu“, klobúk, krpce a kabát - širicu. Okrem toho mal cez plece prevesenú tanistru a jelení roh s pušným prachom.¹²

⁶ ŠABY, f. LŽ, k. 1124, 1741, fasc. IV, n. 2., fol. 2 – 3a.

⁷ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, fasc. XII, n. 11., fol. 9.

⁸ Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš (ďalej ŠABY, pob. LM), f. mes-tečko Hybe (ďalej H), k. 9, 44/1666-III., s. 8.

⁹ ŠABY, f. LŽ, K 1123, 1739, fasc. III, n. 9., fol. 2.

¹⁰ ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1743, fasc. IV, n. 7., fol. 1a – 2.

¹¹ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, fasc. XII, n. 11., fol. 37a – 38.

¹² ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1743, fasc. IV, n. 7., fol. 2 – 5.

Zbojníci pochádzali z rôznych oblastí. Väčšinou to boli kraje susediace s tými, v ktorých pôsobili. Išlo najmä o Liptov, Oravu, Kysuce, Spiš, Gemer, Malohont, či Zvolenskú stolicu, ale aj Poľsko a Moravu.

Jednotlivé zbojnícke skupiny svoju činnosť nevykonávali len na území jednej stolice. Ako už bolo naznačené, pôsobili hlavne v horských stoliaciach horného Uhorska, odkiaľ mohli lesmi prechádzať do okolitých stolíc, ale aj do susedných krajín. Útočiská často nachádzali na salašoch, takže počas svojich presunov prechádzali lesmi z jedného salaša na druhý. Napríklad aj Jánošík vo svojej výpovedi uvádza, kde sa zdržiavali pri svojom prechode Liptovom. Najskôr boli na revúckom salaši, potom navštívili dva likavské, odtiaľ smerovali na porubský salaš a na východe Liptovskej stolice sa ukrývali na hybskom a važeckom salaši. Na každom z týchto miest pritom zarezali jednu alebo viac oviec.¹³

Avšak pri svojich nájazdoch sa zbojnícke bandy najčastejšie orientovali práve na salaše, odkiaľ si však vo väčšine prípadov odnášali len potraviny. Bačovia a valasi museli so zbojníkmi často nedobrovoľne spolupracovať. Útoky na salaše nezvykli bývať veľmi násilné. Vo väčšine prípadov stačilo len vyhrážanie a nátlak a osadenstvo salaša urobilo všetko, čo zbojníci požadovali. Najčastejšie požadovali zabitie jedného, alebo viacerých zvierat (oviec alebo jalovic) a z mäsa týchto zvierat si na mieste uvarili jedlo. Takto fungovala aj skupina okolo Jána Kružnicu. V roku 1710 ukradol ovce na salaši Jána Kundisa, ktoré zarezal a „*strowil ze swogmi sebe rownimi zbojniki*“. Aj neskôr, keď prechádzal cez chotáre obcí Liptovská Lúžna, Liptovská Osada a Liptovské Revúce, „*owčy statok rezal a trowil*“.¹⁴ Zaujímavé je, že na niektorých salašoch bačovi za zabitie zviera zaplatili. Môžeme preto predpokladať, že v týchto prípadoch išlo o bačov, ktorí so zbojníkmi spolupracovali.¹⁵ Okrem mäsa si zo salašov odnášali aj mliečne výrobky, najmä syry a hrudy bryndze, pričom počty ukradnutých mliečnych výrobkov neboli zanedbateľné. Často si odnášali 10 a viac kusov. Napríklad pri prepade hybského salaša na začiatku 18. storočia ukradol Peter Štefančík so svojou skupinou okolo 12 hrúd syra¹⁶ a pri prepade laziského salaša v roku 1741 si zbojníci odniesli päť hrúd syra a osem oštiepkov.¹⁷ V

¹³ MELICHERČÍK, Juraj Jánošík, ref. 2, s. 168.

¹⁴ ŠABY, f. LŽ, inv. č. 21, *Kongregačná zápisnica 1710 – 1717*, s. 587.

¹⁵ ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1741, fasc. IV, n. 1., fol. 8.

¹⁶ ŠABY, pob. LM, f. H, 44/1666-III., s. 6.

¹⁷ ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1741, fasc. IV, n. 2., fol. 3.

ojedinelých prípadoch kradli zbojníci na salašoch aj iné veci, ako napríklad rôzne železné nástroje (nože, reťaze...) alebo zbrane. Tak napríklad banda okolo Michala Mlynarčika ukradla z hybského salaša okrem oviec aj niekoľko strelných zbraní a na salaši na Spiši okradli horára rovnako o karabínu.¹⁸

Najväčšie príjmy však zbojníkom plynuli z väčších organizovaných akcií, pri ktorých sa orientovali na bohatých obchodníkov, židov alebo šľachticov. V týchto prípadoch išli takpovediac na istotu, pretože často od svojich informátorov už vopred vedeli, akú korisť môžu pri svojich obetiach očakávať. Vo väčšine prípadov išlo hlavne o peniaze, prípadne o látky alebo kusy oblečenia. Medzi ukradnutými vecami sa mohli nachádzať aj predmety z drahých kovov, ako napríklad strieborné poháre, prstene alebo iné šperky. Je samozrejmé, že ak bola možnosť, tak aj v týchto prípadoch kradli potraviny. Prepady bohatších ľudí sa od nájazdov na salaše líšili. Zbojníci v týchto prípadoch neváhali ísť až do domov svojich obetí, prípadne ich napádali na cestách alebo v dolinách. Tieto prepady boli násilnejšie, dokonca niektoré zbojnícke skupiny sa nebránili mučeniu, keď svoje obete napríklad zviazali a rôznym spôsobom opalovali, pokiaľ im neprezradili miesto, kde majú ukryté cennosti.¹⁹ Zbojnícka skupina Juraja Jánošíka sa tiež orientovala aj na prepady kupcov a šľachticov. Napríklad v doline medzi Liptovskou Annou a Malatinou prepadli oravského zemana Václava Zmeškala a medzi Východnou a Važcom zase bohatú vdovu po dôstojníkovi – Schardonku, ktorej ukradli pušku, parochne a rôzne iné cennosti.²⁰

Nie vždy sa zbojníci zúčastňovali len násilných lúpežných prepadnutí. V niekoľkých prípadoch zvolili iný prístup, kedy tajne v noci vykradli objekt, ktorý si vybrali. Tak napríklad v roku 1713 vykradla skupina Jána Kružnicu komory v Liptovskej Osade, odkiaľ si odniesli oblečenie, peniaze, bryndzu a maslo.²¹ Iný zbojník, Peter Štefančík, zase kradol rôzne železné nástroje, ako napríklad nože, reťaze alebo podkovy.²² Z roku 1740 pochádza výpoveď Pavla Turčiaka, ktorý sa nechal nahovoriť bačom zo Závadky na prepad salaša v Kráľovej Lehote. K salašu prišli v noci. Poč-

¹⁸ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, fasc. XII., n. 11., fol. 11a.

¹⁹ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, fasc. XII., n. 11., fol. 1a – 2.

²⁰ MELICHERČÍK, Juraj Jánošík, ref. 2, s. 73 – 74.

²¹ ŠABY, f. LŽ, inv. č. 21, Kongregačná zápisnica 1710 – 1717, s. 586 – 587.

²² ŠABY, pob. LM, f. H, 44/1666-III., s. 5 – 6.

kali, kým valasi zaspia a potom odtiaľ ukradli rôzne druhy syrov, ktoré si odniesli naspäť na salaš pri Závadke. Tam ich na druhý deň chytili okradnutí valasi, avšak okrem spomínaného baču, ktorému sa podarilo utiecť.²³

Jednotlivé skupiny mohli vyzerat' rôzne. Vo všeobecnosti môžeme popísať dva druhy bánd. Mohli to byť skupiny, ktorých členská základňa bola väčšia a ktoré mali určený aspoň základný rebríček hierarchie, čiže mali určeného vodcu. Tieto bandy pôsobili dlhšie a postupom času sa k nim pridávali ďalší členovia, prípadne ich niektorí opúšťali. Väčšie skupiny boli spravidla aj lepšie vyzbrojené. Ďalším druhom sú skupiny, ktoré mali menej členov a nemali stanovenú žiadnu, prípadne nejasne stanovenú hierarchiu. Tieto skupiny mohli byť len dočasné (len na jeden alebo pár prepádov) a po prepadoch sa rozpúšťali. Avšak aj pri tomto druhu zbojníckych bánd je nutné predpokladať, že jeden člen mal pravdepodobne väčšie slovo ako ostatní.

Vodca skupiny sa v spisoch označuje rôzne, najčastejšie ako „*hajtman*“, prípadne „*hadnagy*“ (maď. – poručík). Ostatní členovia sa zvyknú nazývať tovariši. Členovia bánd si ulúpené veci medzi sebou väčšinou delili rovnakým dielom. Počet členov v menších bandách sa zvyčajne pohyboval okolo troch, v tých väčších to mohlo byť okolo desať a viac. Toto číslo samozrejme nie je konečné, pretože zbojníci pri výsluchu nemuseli prezradiť všetkých členov skupiny. Navyše, veľa členov sa k zbojníkom pripájalo len dočasne, na pár dní alebo týždňov, prípadne len na jednu akciu, po ktorej bandu opustili a neskôr, po čase, sa k nej zase mohli vrátiť.

Prijímanie členov do bánd mohlo prebiehať rôzne. Mnohokrát sa k zbojníkom pridávali valasi zo salašov, cez ktoré prechádzali. Často sa stávalo, že neskôr, pri vypočúvaní, vypovedali, že sa k zbojníkom pridali len pod hrozbami. V mnohých prípadoch sa ku skupinám pridávali aj ich informátori.

Niektorí zbojnícki vodcovia vyžadovali od svojich druhov prísahu. Pravdepodobne tým chceli docieľiť to, aby mali jednotliví členovia väčší strach skupinu zradiť. Opisy týchto prísah sú zriedkavé, v jednom sa však hovorí, že zbojníci museli v nedel' u v lese pokľaknúť, položiť dva prsty na sekeru a prisahať, že členov svojej skupiny nikdy neprezradia, a to ani pri mučení. Vodca tejto skupiny dokonca prísahu vyžadoval viackrát.²⁴

²³ ŠABY, f. LŽ, K 1123, 1740, fasc. III., n. 21., fol. 16 – 17a.

²⁴ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, fasc. XII., n. 11., fol. 12a, 32.

Výzbroj zbojníkov závisela od ich vlastnej šikovnosti. Často totiž svoje zbrane získavali pri lúpežných prepadnutiach. Základnou zbraňou, pravdepodobne všetkých zbojníkov, boli rôzne sekery a valašky, v tej dobe rozšírené pracovné nástroje. Okrem toho môžeme predpokladať, že každý zbojník vlastnil aj nôž. Ak mali šťastie, mohli získať dlhé nože alebo šable, prípadne aj strelné zbrane. Pri strelných zbraniach ešte nebola v tomto období ustálená terminológia, preto sa rôzne pušky v spisoch nazývajú ako flinty alebo karabíny, väčšia puška bola označená pojmom „mordárka“. Okrem pušiek vlastnili zbojníci aj rôzne, bližšie nešpecifikované pištole. Počet strelných zbraní v jednotlivých zbojníckych skupinách mohol byť vysoký. Najmä vo väčších bandách mohol mať každý člen minimálne jednu pušku alebo pištoľ, niektorí aj viac. V menších skupinách mohli strelné zbrane úplne absentovať. Avšak zbojníci pri boji na väčšiu vzdialenosť využívali aj to, čo našli na zemi, napríklad kamene, ako to bolo v jednom prípade z roku 1741.²⁵

Aby mohli jednotlivé bandy fungovať dlhšiu dobu, museli mať rôznych pomocníkov a informátorov. Tieto osoby pochádzali, ako už bolo spomenuté, najčastejšie z radov valachov a bačov, ktorí nechávali zbojníkov na salašoch prespať, dávali im nápoje a potraviny, kupovali im strelný prach a strelivo, prípadne ich varovali pred blížiacimi sa hajdúchmi. Títo pomocníci sa v mnohých prípadoch pridávali krátkodobo k zbojníckym bandám alebo im dávali tipy na prepady. Často sa im zbojníci za ich služby odvd'áčili rôznymi darmi, či už v peňažnej forme, alebo vo forme potravín a oblečenia. Pomocníci zbojníkov museli samozrejme počítať s tým, že ich po odhalení stihne trest. Napríklad krčmár z Liptovského Ondreja, ktorý v druhej polovici 18. storočia ukrýval vo svojej krčme zbojníkov, bol odsúdený na 8 mesiacov väzenia a 240 úderov palicou.²⁶

Tresty pre samotných zbojníkov bývali pochopiteľne prísnejšie. Mohli byť odsúdení na obesenie, zavesenie na hák, s'atie mečom, lámanie kolesom, pričom pri všetkých týchto druhoch popráv mohli byť na záver ešte vpletení do kolesa a vystavení na výstrahu. Z neskoršieho obdobia sa zachovali aj miernejšie tresty, napríklad Adam Garaj bol v roku 1794 odsúdený na 6 rokov väzenia a 50 palíc ročne.²⁷

²⁵ ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1741, *fasc. IV*, n. 2., fol. 4a.

²⁶ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, *fasc. XII*, n. 11., fol. 44.

²⁷ ŠABY, f. LŽ, K 1045, 1792 – 1799, *fasc. 11*.

Ako je z napísaného zjavné, na území Liptovskej stolice pôsobilo v 18. storočí niekoľko zbojníckych skupín. Niektoré cez toto územie väčšinou len prechádzali, iné operovali skoro výhradne tu. Pre ilustráciu uvediem aspoň niekoľko z nich.

Na prelome 17. a 18. storočia pôsobila na východe Liptova zbojnícka skupina Petra Štefančíka. Štefančíkova kriminálna kariéra sa začala skôr, pretože bol už predtým za krádeže odsúdený na pobyt vo väzení, odkiaľ však ušiel. Neskôr znovu kradol v domoch, v ktorých slúžil. Jeho zbojnícka skupina mala minimálne troch členov. Z výpovedí vyplýva, že sa orientovali len na salaše v hornom Liptove. Jeho skupina prepadávala hlavne salaše v Hybiach, Liptovskej Kokave a Dovalove, odkiaľ si väčšinou odnášali len syry a iné mliečne výrobky. Vo väzení priznal, že jeho dvaja spoločníci sa ukrývali na salaši v Helpe, takže je možné, že pôsobili aj v susednej stolici. Peter Štefančík bol však chytený a súdený za zbojníctvo. Najskôr preňho žiadali trest smrti zavesením na hák alebo rozštvrtením, rozsudok však zmiernili a odsúdili ho na obesenie.²⁸

Každému je iste známy príbeh Juraja Jánošíka. Nemalá časť zbojníckych aktivít jeho skupiny sa odohrala na Liptove. Tu sa zameriam len na tieto prípady. Pri výsluchu sa Jánošík priznal, že v Liptovskej stolici prepadli kupcov medzi Východnou a Važcom a okradli ich o víno. Znovu medzi Východnou a Važcom, pri Garajovom potoku, prepadli grófkou von Scharon, ktorá bola manželkou cisárskeho dôstojníka a ukradli jej rôzne šperky, pušku a parochne a v Malatinskej doline, medzi oravskou obcou Malatiná a liptovskou obcou Liptovská Anna, prepadli oravského zemana Ladislava Zmeškala. Okrem toho pri Kraľovanoch ozbíjali manželku evanjelického farára z Liptovského Jána, ktorá sa plavila dolu Váhom na plti.²⁹ Navyše, ako už bolo spomenuté, pri prechode Liptovom sa ukrývali na salašoch v Likavke, Bobrovci, pri obci Liptovské Revúce a ďalej na porubskom, hybskom a važeckom salaši, pričom na niektorých z nich im valasi dobrovoľne pomáhali. Koniec zbojníckej činnosti Juraja Jánošíka je už notoricky známy. Liptovskí drábi ho chytili v Klenovci a neskôr bol popravený zavesením na hák.³⁰

²⁸ ŠABY, pob. LM, f. H, 44/1666-III.

²⁹ ANTOLOVÁ, Ružena. *Jánošík – od skutočnosti k legende*. Liptovský Mikuláš : Múzeum Janka Kráľa, s. 37 – 41. ISBN 978-80-970184-9-8.

³⁰ MELICHERČÍK, Juraj Jánošík, ref. 2, s. 167 – 168.; ŠABY, f. LŽ, inv. č. 21, *Kongregačná zápisnica 1710 – 1717*, s. 563 – 567, 568 – 573, 577 – 578.

Približne v tom istom období pôsobila v oblasti dolného Liptova skupina okolo Jána Kružnicu. Už v roku 1710 prepadli salaš Jána Kundisa, kde zarezali niekoľko oviec. V roku 1713 vykradli komory v Liptovskej Osade, odkiaľ si zobrali rôzne veci, potraviny a peniaze. Ich najzávažnejším skutkom bolo pravdepodobne prepadnutie mlyna v Lazisku. Na mlyn zaútočili v noci. Miestneho mlynára, aby im pri lúpení neprekážal, poviažali. Okrem toho pri prechode cez chotáre obcí Liptovská Lúžna, Liptovská Osada a Liptovské Revúce prepadávali salaše, kde zarezávali ovce, mäsom z ktorých sa potom živili. Aj zbojnícka kariéra Jána Kružnicu sa skončila na popraviske. Po mučení súd vyslovil, že by mal byť „*ohawneysou smrťou ze sweta zhlazeny*“, avšak nakoniec ho odsúdili na trest smrti obesením.³¹

Krátka bola zbojnícka činnosť skupiny okolo Martina Krátkeho. Chytili ich vlastne už po prvom spoločnom prepade. Obvinení tu boli Juraj Klanica, Martin Lopušiak a už spomínaný Martin Krátky, ktorý bol aj iniciátorom prepadu. Všetci už mali skúsenosti so zbojníctvom. Napríklad Klanica bol predtým členom zbojníckej bandy Jakuba Surovca. Krátky zase podporoval zbojníkov tým, že ich ukrýval na salašoch, na ktorých pôsobil. Lopušiak rovnako ukrýval zbojníkov na salaši a okrem toho bol podozrivý z vraždy istého valacha v Turci. Všetci traja obvinení, spolu s istým Laclavíkom (Mackom) sa stretli na salaši vo Valaskej, na ktorom vtedy Lopušiak a Krátky pracovali. Klanica im navrhol prepadnúť salaš pri liptovskej obci Lazisko. Samotného prepadu sa zúčastnili Krátky, Klanica a Laclavík. Najskôr poslali na salaš zveda, ktorý zistil, koľko valachov sa tam nachádza a neskôr v noci zaútočili, pričom na kolibu hádzali skaly a strieľali do nej. Valachov poviažali a odniesli si odtiaľ rôzne syry a oštiepky. Na druhý deň ich prišli hľadať valasi z Laziska, ktorí ich aj hneď spoznali a po bitke s valaškami zajali Klanicu, Krátkeho a aj Lopušiaka. Laclavíkovi sa podarilo ujsť. Prvých dvoch odsúdil liptovský stolíčný súd za zbojníctvo na sťatie mečom a vpletenie do kolesa. Lopušiaka za pomoc a ukrývanie zbojníkov a aj za vraždu valacha odsúdili na sťatie.³²

Krátke bolo aj fungovanie zbojníckej skupiny pod vedením Michala Mlynarčíka, alias Vlka. Ich činnosť sa síce sústreďovala na Poľsko, avšak úkryt mali v Liptove, preto ich tu spomínam. Skupina mohla mať

³¹ ŠABY, f. LŽ, inv. č. 21, Kongregačná zápisnica 1710 – 1717, s. 586 – 592.

³² ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1741, fasc. IV., n. 2.; ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1741, fasc. IV., n. 1.; ŠABY, f. LŽ, K 1124, 1741, fasc. IV., n. 4.

okolo desať členov a bola celkom dobre vyzbrojená. Ich najväčšie prepady boli útoky na dva domy v Poľsku. Najskôr zaútočili na dom istého bohatého gazdu a neskôr na dom žida. Ukradli im peniaze, plátno a aj rôzne potraviny. Dokonca im nebolo cudzie ani mučenie. Cestou naspäť potom prepadávali salaše, kde kradli syry a zabíjali ovce. Dva salaše prepadli aj v Liptovskej stolici, pri mestečku Hybe a pri obci Východná, pričom odtiaľ ukradli karabíny a pištoľ a zarezali tam štyri ovce. Úkryt mali v krčme v Liptovskom Ondreji. Ľudia o ich prítomnosti zjavne vedeli, pretože za nimi chodievali. Jeden svedok vo výpovedi uviedol, že keď sa s Mlynarčíkom rozprával, ten mu povedal: „*widiss keby sy bol semnu ssgel, bolo by ty dobre, mne nič nechiby mam čo gest a pyt do sitosty*“. Avšak zbojnícka idyla netrvala večne. Niekoľko zbojníkov zo skupiny, vrátane vodcu Michala Mlynarčíka, bolo chytených a odsúdených na lámanie v kolese.³³

V súdnych protokoloch sa občas objavujú prípady, ktoré svojim charakterom zbojníctvo pripomínajú, avšak súdy ich posudzovali miernejšie. Pre úplnosť uvediem aspoň niekoľko z nich.

Traja čerstvo zverbovaní hajdúsi boli obvinení z lúpeže v Liptovskej Sielnici v roku 1743. Pri popíjaní v krčme im niekto navrhol, okradnúť miestneho žida. S palošom v ruke ho teda našli a žiadali od neho peniaze, pričom použili násilie a vyhrážali sa mu popravou. Nakoniec od neho získali plátno, ručníky, stužky, ihly, špendlíky, korále a iné veci. Bohužiaľ, rozsudok sa v tomto prípade nezachoval.³⁴

Z roku 1750 pochádza prípad Jána Poliaka, Pavla Kubovie, Juraja Mlynarčíka – Vlka a Andreja Petrovie. Na ceste pri Palúdzke našli ležať muža z Dechtárov, ktorý mal zjavne nejaké zdravotné problémy. Avšak namiesto toho, aby mu pomohli, začali ho biť a zobrali mu rôzne veci, ktoré mal pri sebe (napríklad čižmy, tanistru, klobúk, opasok, mešec...). Okrem toho, ešte z kopca hádzali kamene na Adama a Juraja Tkáča, pričom ich aj trafili, „že sotwi pri žiwottye obstali“. Za svoje skutky sa však dostali pred súd. S Tkáčovcami sa vyrovnali, avšak za to, že „*zbojniczkim temer spuosobom*“ okradli muža z Dechtárov, boli odsúdení na palicovanie. Ján Poliak dostal 50 úderov, Pavlovi Kubovie a Andrejovi Petrovie sa ušlo po 100 úderov a Juraj Mlynarčík bol odsúdený na 120 úderov palicou.³⁵

³³ ŠABY, f. LŽ, K 1132, 1782, fasc. XII., n. 11.

³⁴ ŠABY, f. LŽ, K 784, 1743, s. 27 – 34.

³⁵ ŠABY, f. LŽ, K 1125, 1750, fasc. V., n. 6.

V roku 1760 sa odohral prepád domu v Madočanoch. Dvaja muži vo valašských košeliach najskôr zabúchali na dvere a keď im domáci otvorili, vošli dnu. Ozbrojení boli krátkymi puškami a kyjakmi. Dom vykradli pred očami jeho obyvateľov a potom ušli. Vinníkov sa v tomto prípade chytiť nepodarilo.³⁶

V súdnych protokoloch mesta Nemecká Ľupča nachádzame zápis o lúpežnom prepádnutí domu Andreja Zimu v roku 1771. Obvinení boli štyria sedliaci z Fiačic, ktorí v tom čase pracovali v Ľupčianskych lesoch. Najskôr dvaja z nich zaklopali na dvere so žiadosťou o chlieb. Avšak keď im dcéra Andreja Zimu nevyhovela, so sekerami v ruke vtrhli do domu, odkiaľ si násilím zobrali bryndzu, slaninu, masť a peniaze. Vinníkov však na druhý deň spoznali, a tak boli zadržaní. Ujsť sa však podarilo jednému z nich, ktorý ešte v ten večer odišiel za svojou rodinou. Zvyšní traja boli odsúdení na 60 úderov palicou.³⁷

Ako je z napísaného zjavné, najviac zbojníkov, pôsobiacich na území Liptova, pochádzalo z horských stolíc severného Uhorska. Boli to predovšetkým ľudia, živiaci sa pastierstvom. Organizovali sa do skupín, ktoré mohli byť buď menšie, s krátkodobým fungovaním alebo väčšie skupiny pôsobiace dlhšiu dobu. Na ich čele stál zvyčajne veliteľ alebo „hajtman“. Zbojnícke skupiny väčšinou nepôsobili len v jednej stolici. Najčastejšie útočili na salaše, avšak väčšie príjmy im plynuli z prepádov šľachticov alebo obchodníkov. Bandy mohli mať rôznych pomocníkov, ktorí ich ukrývali, kupovali im jedlo a muníciu alebo ich informovali o nebezpečenstve, prípadne o vhodnom objekte na prepád. Trestom pre väčšinu odsúdených zbojníkov bola smrť.

Zbojníckych skupín pôsobiacich na území Liptova v 18. storočí bolo niekoľko. A aj keď je možné určiť pár rysov, pomocou ktorých dokážeme skupinu zaradiť do nejakej kategórie, všetky musíme posudzovať osobitne, pretože sa od seba líšili. Azda jediná spoločná črta, ktorá sa objavuje snáď u všetkých skúmaných skupín v tomto období, je už spomínané prechádzanie zo salaša na salaš a ich prepádávanie. Vzťah obyvateľov salašov a zbojníkov by tak mohol byť dobrou témou pre ďalší výskum.

³⁶ ŠABY, f. LŽ, K 1127, 1760, fasc. VII., n. 30., fol. 243.

³⁷ ŠABY, pob. LM, f. Magistrát mesta Nemecká Ľupča, *Súdny protokol 1769 – 1776*, s. 23 – 24.

Zbojnícke procesy v súdnej praxi Oravskej stolice

Iveta Floreková

Typickým administratívnym systémom uhorského štátu bolo stoličné zriadenie. Stolice ako inštitúcie verejnej správy pôvodne riešili v rámci svojej právomoci len hospodárske a administratívne záležitosti a až neskôr, po roku 1330, sa začali postupne vytvárať samostatné stoličné sedrie (sedes iudiciaria), ktoré sa stali reprezentantom súdnej kompetencie stolice. Popri generálnej a partikulárnej kongregácii patrila sedria medzi najdôležitejšie zborové orgány stolíc, pričom možnosť vynášať aj hrdelné rozsudky bola základným faktorom, o ktorý sa opierala autorita a moc stolíc.¹

Stoličný súd (sedes iudiciaria, súdobá stolica, sedriálny súd Oravského vidieka) spočiatku riešil všetky civilné i trestné záležitosti spoločne. Koncom 17. storočia dochádza k oddeleniu trestných záležitostí od civilných a zároveň sa už aj agenda viedla samostatne. Spod právomoci stoličného súdu boli vyňatí len dediční hlavní župani a veľmoži, slobodné kráľovské mestá, ktoré mali svoje vlastné súdne kompetencie a kráľovské majetky, nachádzajúce sa na území niektorých stolíc.

Súdne písomnosti Oravskej stolice tvoria, popri písomnostiach hospodárskych a správnych, jednu z obsahovo najrozsiahlejších skupín stoličnej agendy, ktorá je uložená v Štátnom archíve v Bytči. Vedenie samostatnej agendy trestných záležitostí je datované v praxi Oravskej stolice od roku 1688 a nachádzajú sa v skupine Trestné spisy, rozčlenené na Trestné procesy a Dobrovoľné priznania v rozpätí rokov 1688 až 1849.

V rámci rôznorodosti povahy sporov sa oravská sedria nevyhla riešeniu prípadov zbojníctva (praedocinium, latrocinium), ktoré koncom 17. a za-

¹ KOČIŠ, Jozef. Súdna prax Oravskej stolice. In *Slovenská archivistika*, 1978, roč. 13, č. 1, s. 42.

čiatkom 19. storočia patrilo k fenoménu, rozšírenému na celom území Uhorska, ktoré sa v danom období zmietať vo vojnách a stavovských nepokojoch. Hospodársky tlak zo strany feudálov, zvyšovanie feudálnej renty, stupňujúce sa nevoľníctvo prispievalo k tomu, že mnohí obyvatelia hľadali východisko z tejto neutešenej situácie práve v zbojníctve. Pohnútky, ktoré viedli k nezákonnej forme života však boli i oveľa prozaickejšie – snaha získať bohatstvo ľahšou cestou - zbíjaním.

Veľkú časť súdnych sporov oravskej sedrie tvorili rôzne lúpeže a krádeže a práve do tejto skupiny sú zaradené i spory, týkajúce sa zbojníctva, či už išlo o samotnú podstatu trestného činu, alebo konkrétne označenie obvineného sedriou ako „praedo“, „latro“ či priamo slovenským výrazom „zboжник“.

Z jednotlivých súdnych sporov a vyšetrovaní, ktoré prejednávala sedria Oravskej stolice, vyplynulo, že nešlo o cielený boj proti feudálom, o čom svedčili i samotné pohnútky obžalovaných – snaha o čo najrýchlejšie obohatenie sa.

Zbojníctvo v uvedenom období riešili skoro všetky stoličné sedrie. Nariadenia, vydávané panovníkmi a príslušnou vrchnosťou, rezolútne prikazovali „lapanie“ zbojníkov, prísne rozsudky a následné tresty a rovnako i potrestanie všetkých, ktorí by zbojníkom akýmkoľvek spôsobom poskytovali pomoc. Popri procesoch so zbojníkmi riešili stolice i spory s osobami, ktoré im poskytlí úkryt a stravu alebo boli z tohto skutku podozriví.

Bohaté, husté lesy, neprístupný terén hôr a vrchov Oravy poskytovali zbojníkom a ich družinám dobrý úkryt, množstvo salašov vytváralo priestor na prežitie a čiastočnú obživu.

Oravský stoličný súd počas celého obdobia konca 17. a začiatku 19. storočia prejednával viacero procesov so zbojníkmi či ich „pomáháčmi“. Jedným z prvých sporov, označených ako zbojníctvo v roku 1688, bol proces s obžalovanými bratmi Jurajom a Jakubom Luptákovcami, ktorí sa pripojili k zbojníckej družine, vedenej Portašikom. Počas vypočúvania priznali, že zbojnícka družina sa skladala asi z 25 členov, ktorí pochádzali z Turca, Oravy, Kysúc a Poľska. Zbojníci zbíjali v Turčianskej stolici, kde prepadli domy zemanov Štefana a Frederika Zátureckých. Vyrabovali a vypálili i dom Juraja Zátureckého a vo svojej činnosti pokračovali vo Vrútkach, kde prepadli kúriu Juraja Rutkaja (Ruttkaya). Neskôr prešli do Sliezska a Poľska a tu ďalej zbíjali, plienili a mučili ľudí.² V Poľsku: „Po-

² Štátny archív Bytča (ďalej ŠABY), fond (ďalej f.) Oravská župa I. (ďalej OŽ I.), kartón (ďalej k.) 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688–1735*.

lapily Uradnika z Vengerskeg Gurky, Martina Jaska, na salassy, ktere ho wiedy do dworu Panskeho a staly s nim pri wodie, s kterich jedenastie chodilo k geho zenie a nienassedce penizi mnoho, manželka chodila do Žiwča pro penize a prinesla Tristo Dukatov,...zatim že zabily predepsaneho Uradnika pred Palkem na Rayci.“

Okrem peňazí, ktoré si medzi sebou delili, kradli zbrane, odev, jedlo, plátno či súkno. Ukradnuté veci si buď rozdelili medzi sebou, odniesli svojim príbuzným, alebo schovali na rôznych miestach v horách. Časť plátna použili na nové košele a časť schovávali u ľudí, ktorí im ho aj predávali.³

Počas vyšetrovania sa mladší z bratov, Jakub, priznal, že k „zlopestnému spolku“ sa pridala iba z mladíckej nerozvážnosti a sedria, z ohľadu na jeho mladý vek, rozhodla o treste väzenia s prikovaním za pás ku stene. Starší Juraj bol odovzdaný do rúk kata a odsúdený na smrť s'átim.⁴

Spor s Albertom Motykom, inak nazývaným Viruček⁵, ktorý pochádzal z dediny Veselé⁶, prejednávajúca sedria v roku 1696. Rok predtým došlo k prepadu mestečka Živiec v Poľsku a z účasti na tomto čine bol obvinený i uvedený Albert Motyka. Ako spolupáchateľa ho označili pri vypočúvaní ostatní členovia zbojníckej družiny, ktorá sa sústreďovala okolo jej hajtmana Tomáša Masného. Samotný obžalovaný priznal, že niektorých z uväznených zbojníkov poznal, pretože sa narodili v susednej dedine, ale svoju osobnú účasť na prepade popieral a tvrdil: „*W zlodęstwi a w zbognictwy w nigakowem, że nigdy niebil, ale wzdicky pracne že swu żywnost pracne gest wihledawal.*“⁷ Podľa jeho výpovede sa k týmto ľuďom pripojil na trhu na sviatok sv. Michala, a teda až po trestnom čine.

Vzhľadom na nejasné výsledky vyšetrovania sedria nariadila vypočutie obžalovaného „pod torturou“ prvého stupňa. Ak sa jeho účasť na prepade mestečka nepreukáže, bude prepustený na slobodu, v opačnom prípade ho čakala smrť.⁸

³ ŠABY, f. OŽ I., k. 879, *Dobrovoľné výpovede, fasc. 1, n. 1-58, 1688-1764.*

⁴ ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735.*

⁵ ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735.*

⁶ Dnes obec Oravské Veselé.

⁷ ŠABY, f. OŽ I., k. 879, *Dobrovoľné priznania, fasc. 1, n. 1-58, 1688-1764.*

⁸ ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735.*

Obdobie 2. polovice 17. a začiatok 18. storočia bolo nepokojným časom, spojeným s viacerými stavovskými povstaniami. Ich potlačenie, najmä posledného z nich, povstania Františka I. Rákociho (Rákócziho), prinieslo novú vlnu zbojnickej aktivity. Mnohí poddaní – bývalí kuruci, sa buď nechceli vrátiť domov ku každodennej lopote a biede, alebo sa nemali už kam vrátiť a túlili sa po krajine. Útočisko našli v horách a dali sa na zboj, ako ľahší spôsob obživy. V roku 1712 informoval generál Ján Pálfi (Pálffy), že okrem Spišskej a Šarišskej stolice, sa rozmohla zbojnícka činnosť i v ďalších stoliciach: Trenčianskej, Oravskej a tiež Liptovskej. Zbojníci ohrozovali verejný pokoj a bezpečnosť a bolo potrebné proti nim rázne zakročiť.⁹

Panovník Karol VI. vydal v roku 1717 nariadenie, ktorým upozorňoval na rozširujúcu sa zbojnícku aktivitu a žiadal, aby bez akýchkoľvek odkladov bola zjednaná náprava, zabezpečená ochrana kráľovských ciest a ustanovený verejný poriadok a pokoj. Okrem zbojníkov mali byť potrestaní všetci, ktorí by im akýmkoľvek spôsobom pomáhali alebo poskytovali úkryt či stravu.¹⁰

Čiastočným dôkazom o prerode vojakov na zbojníkov môže byť proces, ktorý riešila sedria v roku 1729. Obžalovaný Ján Kráľovič, pochádzajúci z dediny Vyšný Kubín¹¹, bol síce označený ako „sacrilegus maleficus“, ale „...*pominuli Rok 1728, rozličnimi časy wogenskich lidi k sobe pripogiwssse do Wisno kubinskeg weže pri kostole gsuceg, častokrate a to nočnim spusobem wchazel, a tamže zamku na stoku mlinara dolno končianskeho p. Kubinyi Gyorgyowho sucu, ano y haspru zlomil, a zgwaltowal odnosice z takoweho stoku okolo 11. alebo 12. korci yačmena ku welikeg sskode tomuze Mlinarowy...*“¹²

Na základe vyšetrovania sedria skonštatovala, že opitnosť nie je ospravedlňením pre trestný čin a že obžalovaný sa nemal dať zviest' neznámym vojakom na zboj. Napriek týmto skutočnostiam sedria vyriekla v podstate mierny trest, ak zoberieme do úvahy, že zbojníkov trestali v danom období hrdelným trestom: „*na prissli pondelok, kdi lid do trhu se zide tu zde w Mestečku weličanskem uderenim triczat palicz skrze Haiduchou trestan*

⁹ HORVÁTH, Pavol. *Poddaný ľud na Slovensku v 1. polovici 18. storočia*. Bratislava : SAV, 1963, s. 257.

¹⁰ ŠABY, f. OŽ I., k. 174, *Verejnopolitické spisy, fasc. 4, n. 1-40, 1711-1718*.

¹¹ ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735*.

¹² ŠABY, f. OŽ I., k. 830, *Trestné procesy, fasc. 2, n. 1-17, 1688-1733*.

bude. Kerižto gak na strange ukriwdeneg, ani na swedkoch pomstu žadnim spusobem neučini. “¹³

Jedným z obsahovo najrozsiahlejších bol spor, ktorý sedria riešila v roku 1735. Pred súdom stálo viacero členov zbojníckej družiny, pôso-biacej v Poľsku i na Orave, ktorú tvorilo okolo 7 až 10 členov.¹⁴ Okrem obžalovaných Jána Kovalíka, jeho brata Jakuba Kovalíka, Juraja Lašáka a Jakuba Jančuru z Oravy, vypočúvali Valentína Braniaka a Adalberta Svisteka, ktorí pochádzali z Poľska z dediny Oselec.

Obdobie, počas ktorého zbojnícka družina vykonávala svoju činnosť, nie je možné presne datovať. Z výpovede Jána Kovalíka však vyplynulo, že už niekoľko rokov predtým zbíjali, potom sa rozišli na zimoviská a v polovici januára v roku 1735 sa opäť zišli v horách. Samotný Ján Kovalík bol členom zbojníckej družiny známeho poľského zbojníckeho kapi-tána Bačinského a po odchode od neho si vytvoril vlastnú: „...na zbogstwo se oddal, a takowe pomitulimi časmi nagwicz pak po tgeto predesle Roky gak z Bačinskim, tak z Magcherom, z Gudgyakom, a ginimi zbognickimi Hajtmany nelen w Susedczkeg krajne polskog ale take, i zde w tomto wid-geku orawskem, rozlične zbogstwa a lupeže spachat, se opowažil, a kdiž y predepsany Hajtmany geho od neho se odlučili, ostatnim pri sebe su-czím Towarissom, za Hajtmana se stal, a tak y daleg zbognicztwo prowad-czował...“¹⁵

V čase jeho pôsobenia v družine Bačinského sa k nim „zverbovali“ i ďalší dvaja obvinení: Jakub Kovalík a Juraj Lašák. Podľa tvrdenia Jakuba Kovalíka sa tak stalo dobrovoľne: „Bačinsky z geho Bratom a z ginimy prissli k Fatensowy na polanu, kde Fatens ssindel robil, ktereho sebu nawa-dzaly, aby s nimy ssiel, gako tež hned se zverbowal, Lassak rowne tež že se dobrovolne k nim zverbowal, gako y namluwal na Monyaka, ze ma zbrog.“¹⁶

Oproti tomu však Juraj Lašák tvrdil, že jeho zvedol na zboj Jakub Kovalík, ktorý ho najal na robenie šindľa: „...než on žeby nechczel do honya gity, naposledy z hrozenim zabitia žeby mosel gity...a Fatensa aby od nich neussiel, wartoval Kubo Jancsura,...odtud Fatensa medzy sebu hnaly až do Lesa na salass obeczny...“¹⁷

¹³ ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735.*

¹⁴ ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735.*

¹⁵ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

¹⁶ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

¹⁷ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

Osamostatnenie sa časti zbojníkov, pod vedením nového kapitána Alberta Kurika zo Skavice, podmienila pravdepodobne nielen snaha organizovať vlastnú zbojnícku činnosť, ale i zhoršujúce sa vzťahy v pôvodnej družine medzi jej niektorými členmi a hajtmanom Bačinským, o čom svedčí i výpoveď Jána Kovalíka: „...kdežto Lassaka tam podstrelil Bačinsky, a druhého Kuba Kovalika postrelil, z tej gisteg flinty že nechcel Lassak flintu swogu prepustit druhemu...“¹⁸ Dokonca druhého menovaného neskôr Bačinský zabil, aby ich nemohol vyzradiť, ak ho chytiť, kým sa bude liečiť zo svojich zranení.

Zbojnícka družina zvyčajne pod rúskom noci zbíjala, lúpila a prepádala zemianske a gazdovské domy, bohatých Židov a mlynárov. Mučili ľudí ohňom, alebo „prešovali“ prsty, či ich bili, aby prezradili, kde majú schované peniaze. Zbrane, ktoré používali pri svojej zbojníckej činnosti, si buď kupovali, alebo získali pri zbojstve. V lete sa zdržiavali v lese, chodili na salaše, na ktorých im bačovia a valasi poskytovali jedlo, prípadne aj nocľah. V zime sa rozišli na prezimovanie do svojich domov, alebo sa ukrývali u známych či príbuzných.

Okrem mužov bola členom tejto zbojníckej družiny i jedna žena, manželka Jána Kovalíka, ktorá sa spolu s ostatnými zbojníkmi zúčastňovala na prepadoch. Podľa výpovedí obžalovaných: „...obleknuwse se do Pacholskich siat do hune, a klobuk na hlawe magjce, wenku wartowala.“¹⁹ Začiatkom roka 1735 Ján Kovalík, už ako zbojnícky kapitán vytvoril vlastnú zbojnícku družinu, ktorá pozostávala zo štyroch tovarišov a s nimi podnikol niekoľko prepádov v Poľsku. Vo februári chceli cez Hornú Zubricu prejsť na Kysuce. Po ceste sa zastavili v zubrickej krčme, zabávali sa, jedli a pili. Počas spánku ich však obyvatelia dediny poviažali a na druhý deň ráno odviekli do väzenia na Oravskom hrade, kde ich obvinili zo zbojníctva a podrobili vyšetrovaniu pod „torturou“ .

Na základe zistených výsledkov a dobrovoľných výpovedí obvinených, ktorí sa priznali k svojej zbojníckej činnosti, vyriekla sedria konečné rozhodnutie: „*Pred prawem pristogicijo I. ...pro kteresto tak mnohonasobne zboniczke neslechetne učinky swoge, boskeho hnewu horliwost na seba uwgedol, a tak wedle wistihí Prawa zemskeho, obsahnutu w Prawe pokutu a sicze prisnu zaslužil. Kteristo z ohledu toho že učinky swoje dobrowolne wiznal, od probi se olsobodczuge, abi pak tge a takowe, bez po-*

¹⁸ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

¹⁹ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

kuti a pomsti nezostaly, pri tom abi y prawu zemskemu zadosti se učinilo, pre odwraczeni obeczniho w lidu pohorseny, tak tež na wistrahu, a pro zachowany lidu k podobnim zlim účinkom naklonenich, tenže Jassek Kowalik na smrt se odsudczuge. Kteri dnesního dne skrze Mistra na poprawnem miste mečem statí, potom pak telo geho na koleso wizdwiżeny, a hlawa nad Kolesom na Kuol stoknuta bude.“²⁰

Ďalší obvinení zbojníci Juraj Lašák, Jakub Kovalik, Jakub Jančura²¹ a tiež Valentín Braniak a Adalbert Svistek²² boli potrestaní rovnakým spôsobom ako Ján Kovalik.

V roku 1740 sa do stredu záujmu Zvolenskej stolice dostala snaha o likvidáciu zbojníckej družiny, vedenej Jakubom Surovcem, ktorá pôsobila tiež na Liptove, na Orave, ale i v Poľsku. Zbojníci vykradli kostol vo Valaskej, zbíjali pocestných na cestách, vylúpili farbiara v obci Slanica a mýtnicu v Mýtnej, krčmára v Poľsku a kradli na rôznych salašoch. Mesto Brezno, kde bol Surovec uväznený, zaslalo zástupcom Oravskej stolice kópiu jeho výpovede, v ktorej uviedol, že členmi jeho družiny bolo i niekoľko mužov z Oravy.²³

Medzi vyšetrovanými sa v písomnostiach sedrie v roku 1740 uvádzali i dvaja podozriví zbojníci Ján Mlynarčík a Jakub Zubro²⁴, ktorých v septembri vypočúvali v spojitosti s prepadom farbiara Jána Ušiaka – Brnoliaka zo Slanice, ozbíjaného v lete 1740 družinou Jakuba Surovca. Sedria vypočula viacero svedkov, ktorí dosvedčili, že obidvaja podozriví: „... *pekne sa spravowaly a zachowawaly*...“²⁵

Ako sa však uzavrel osud týchto dvoch vyšetrovaných už nevieme, pretože výsledok sa v súdnej agende nenachádza.

O niekoľko mesiacov neskôr, v januári 1741, riešila sedria ďalší zbojnícky spor s Matejom Pijakom, inak Hajduchom, z dediny Chlebnice²⁶, ktorý bol členom zbojníckej družiny Jakuba Surovca. Spolu s ďalšími zbojníkmi sa zúčastnil prepadu šľachtica v Poľsku, vylúpenia a mučenia farbiara v Slanici a prepadu salaša v Tvrdošíne. V Liptovskej stolici:

²⁰ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

²¹ ŠABY, f. OŽ I., k. 831, *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

²² ŠABY, f. OŽ I., k. 829, *Sedriálny protokol, fasc. 1, n. 1, 1688-1735.*

²³ KUFČÁK, Emil. Zbojník Jakub Surovec a jeho družina. In *Historický sborník kraja*, 1965, roč. 2, s. 124.

²⁴ ŠABY, f. OŽ I., k. 879, *Dobrovoľné priznania, fasc. 1, n. 1-58, 1688-1764.*

²⁵ ŠABY, f. OŽ I., k. 879, *Dobrovoľné priznania, fasc. 1, n. 1-58, 1688-1764.*

²⁶ ŠABY, f. OŽ I., k. 831., *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

„...kdežto *zgewiwsse se, weliki strach gsu lidem spusobily, takže mnozy obawagice se gich prepadnuty ani w domgech swich obnocuwat nesmely...*“

Vo svojej dobrovoľnej výpovedi sa Matej Pijak bránil, že Jakub Surovec ho prehovárал, aby sa k nim pridal „...*polhakom ho w bok stychnul, a že s nimy mosy gist,...jesste nechcel s nimy gist, než potom Szurowecz z welikym zlorečenym, žebi ho chcel zastrelit, s teho zlaknuwsse se priwolil gim, že s nimj puogde.*“ V noci na Breznianskej holi musel zložiť prísahu: „...*kdež to sedemkrat tak ho Szurowecz prisahal, že dobre ta trawa pod nym nehořela, na kterežto holy y oswitly.*“

Po ukončení vyšetrovania vyriekla sedria konečný rozsudok, typický pre zbojníkov – sťatie. Telo malo byť vpletené do kolesa, spolu s hlavou napichnutou na kôl a na popravisku „*wizdwizene bity ma.*“

Obžalovaný zbojník v ďalšom spore, Andrej Veliký²⁷, pochádzal z dediny Lazište v Liptovskej stolici. Sedria zasadala v januári 1745 a obvinila ho z prepadu kostola v dedine Leštiny, v ktorom z truhlice ukradol peniaze, strieborné gombíky a iné veci. So svojimi tovarišmi: „...*kterych z časti sam dobrovolne wiznawa a gmenuge, z časti pak wiznati prinucen biti ma z nymi oddal se gest k nepokogeny a russeny obecneho pokoge a bezpečnosti, takže y w nočnem čase Lidem w odpočinuti oddanym, nenadale prekažku weliku, ano y wůbec wssem strach a nepokog mnohym pak Sl. Stolicziam dosti welike kelčygi a utrati pusobil, Lidem pocestnym na cestach zastawal...*“

Andrej Veliký zbíjal spolu so svojou družinou nielen na Orave, ale i v Gemerskej stolici, kde prepadli mlyn, zbili mlynára a okradli ho. V lúčanskej doline zbojníci prepadli zemana Mikuláša Kubíniho, ktorého ohrozovali na živote, ale podarilo sa mu utiecť im na koni. Okradli teda jeho služobníka a chystali sa tiež na prepad jedného obyvateľa z dediny Zá-zrivá, ku ktorému už nedošlo. Zaujímavosťou v pohnutých osudoch tohto zbojníka bola skutočnosť, že po určitých nezhodách v zbojníckej družine ju opustil, vrátil sa k svojmu pánovi a z ukradnutých peňazí z leštinského kostola dobrovoľne vrátil 100 zlatých.

Napriek tomu, že svoj zbojnícky život zanechal a skutky oľutoval, ho sedria odsúdila na smrť sťatím. Skôr však, ako sa mala uskutočniť jeho poprava, ešte musel podstúpiť „*muky*“, aby vyzradil členov zbojníckej družiny.

²⁷ ŠABY, f. OŽ I., k. 831., *Trestné procesy, fasc. 3, n. 1-12, 1735-1748.*

Označenie zbojník si vyslúžil i Peter Kukučka z dediny Rajec²⁸, ktorého prípad riešila sedria v roku 1757. Dopustil sa krádeže oviec, vola a iných drobných zlodejských činov, ktoré mu však nedokázali. V dedine Novof zbil sekerou skoro až k smrti jedného obyvateľa a ukradol mu klobúk. Tento čin sa v obvinení definoval ako „zbojnicky učinek“, za ktorý by mal byť potrestaný smrťou. Sedria však zohľadnila, že dôkazy boli nedostatočné a už si vo väzení na Oravskom hrade odsedel päť mesiacov, a tak bol potrestaný iba 20 palicami a vyhnaním za hranice Oravskej stolice.

O tri roky neskôr už sedria opäť prerokovávala súdny spor s ďalšími zbojníkmi: Andrejom Vajsom z Hornej Štubne, Jurajom Čepelom z Podolínce, Štefanom Štuberom z Heľpy a Štefanom Metielkom z Veľkého Bysterca.²⁹ Všetci obvinení, až na Štefana Štubera, boli vlastne bývalí vojaci, ktorí ušli od svojich regimentov v Bratislave alebo Temešvári.

Zbojnícku družinu tvorilo šesť členov, ako vyplýva z výpovede Andreja Vajsa. Hajtmanom bol Štefan Metielka a okrem obžalovaných do zbojníckej družiny patrili ešte Juraj Furták a Ondrej Rusnák. Posledný menovaný neskôr odišiel od zbojníkov, ale pred tajným útekom ich ešte spiacich v noci okradol: „...*ked sa nawratili s Turca a nocuwali na predajnyanskom salassy, tam Ondo Rusnak od Ruožnyawy, ked on spal, gemu s cedila biele penize wzal, a z Dukatmi messtek z hrdla mu odrezal. Wezmucze pak y Waysowy Klobuk a Nuož, preč odessiel.*“

Zbojníci spoločne zbýjali vo Zvolenskej, Liptovskej, Turčianskej i Oravskej stolici, prepadli a zbili mlynára na Starých Horách, vykradli sypáreň v Liskovej a nazbýjané peniaze si rozdelili a schovali: „*Na Prednagskeg holy wyss stareho Kossiara Lyptowskeho, k wrchu holy na prawu ruku iducz, na Dwoge strelenia k polu, aneb k wrchovine holneg, na kragi pri gednom smreku pod skalu welku, pod timže korenem gsucu, wložene po wreczku wisse tristo meru zlatih... Platno pak niže kossiara do gedneho budlawieho pnya wotkal.*“

Počas svojho zbojníckeho pôsobenia sa ukrývali v horách, zdržiavali sa na rôznych salašoch, kde buď zbýjali, alebo za nazbýjané peniaze kupovali jedlo, najmä mäso. Rovnako i pušky, broky a prach kupovali od bačov a valachov. Týchto tiež verbovali do svojej zbojníckej družiny. Niekedy sa vracali domov ku svojim blízkym a prinášali im nazbýjané veci: „...*sukne on pak fragerce dal.*“ Teta Andreja Vajsa, u ktorej sa zastavili

²⁸ ŠABY, f. OŽ I., k. 835, *Trestné procesy, fasc. 8, n. 1-17, 1762-1769.*

²⁹ ŠABY, f. OŽ I., k. 840, *Trestné procesy, fasc. 13, n. 1-11, 1782-1783.*

pre jedlo, ich dokonca napomínala a „...*domluwat ho počala, že sa na zly chleb dal...*“.

Koniec ich nezákonnej činnosti nastal v Oravskej stolici, do ktorej sa vybrali na zboj a prepad Žida v mestečku Veličná. Oravská sedria následne rozhodla: „*Gak by zlostne a prewraczone skutky tito čtiria prowodily byly... opowrhnuwsse Bozke a Kragenske prikazany, a po weczy czidzich dosaženy dichticze, zbogniczkim spůsobem, w noczy Mlinara w Dedine Starich horach w Slawneg Stoliczy Zwolneskeg suczeg, z ukrutenstwim nemalim s penezy okolo Tisicz Tolliaruw, a ginich niekterich weczy wizbigaly,... a tak takowim swim Boha praznim životem, a zlobiwimy y ukrutnimi skutky, pokutu wedle praw Kraginskich ułożenu sprawedliwe zaslužily, ktera take gim sa prisudzuge, tim spůsobem: aby negprw sicze Šteffan Stuber, tak gako nagmladssy: po nem Ondreg Vajs nasledowne Gyuro Csepelya: Naposledy pak Šteffan Mattielka: na miste poprawnem, skrze Mistra staty: Tela pak gegich na Kolesa, a hlawy na Koly, gim sicze k pokute, lidu pak obecznemu k wistraze a strassliwemu prikladu wistawene byly.*“

V rámci prejednávaneho sporu s uvedenými zbojníkmi sedria vyšetrovala a obvinila i Pavla Peťka z dediny Predajná, ktorého chytili spolu so zbojníkmi. Pôvodne robil baču na salaši, na ktorom sa spomínaní zbojníci zdržiavali asi štyri dni a nahovorili ho na zboj. Ako vyplynulo z jeho výpovede, „*pritovarišil*“ sa k nim „...*že musel, neb sa bal že ho znivočzia.*“

Vzhľadom k tomu, že vedel o zbojníkoch, neoznámil ich prítomnosť a pridal sa k nim hoci „...*žadne skutečne zбоgstwы ktereby on bol wykonal, anebo wykonati pomahal proti nemu doswečeno neny... nemel tento Pavol Petyko predsewzety život zbogniczky daleg westi, ale toliko k wyrabowany Žida weličanskeho k timže Towarissum se pripogil a potom, kdyby to byli wykonali, od nych sa odlučiti, a zase na svug salass se nawratiti mynil...*“, vymeral mu súd trest 80 palíc, a to v čase jarmoku na sviatok Narodenia Panny Márie v Dolnom Kubíne (8. septembra), ďalších 80 na svätajakubskom jarmoku vo Veličnej (25. júla) a tretikrát 80 palíc opäť na trhu v Dolnom Kubíne.

V druhej polovici 18. storočia sa situácia postupne upokojovala, ale potlačiť zbojnícku činnosť sa nepodarilo. Aj v tomto období pretrvávala snaha štátu očistiť lesy od zbojníkov a ich družín, zlepšiť bezpečnosť ľudí na cestách a nastoliť verejný pokoj. Útočisko nachádzali zbojníci u prostých ľudí, ktorí im poskytovali úkryt, jedlo a niekedy i zbrane. Vrchnosť sa preto snažila akýmkoľvek spôsobom zamedziť takejto podpore a vydávala už nielen príkazy na lapanie zbojníkov, ale dôraznejšie požadovala i prísne

tresty pre ich pomocníkov. Svedčí o tom i kurens, ktorý vydali Oravská a Liptovská stolica v roku 1788 pre richtárov obcí na ich územiach, snažiac sa zamedziť stále pretrvávajúce zbojníctvo.

Jedným z dôležitých príkazov kurensu bolo i to: „...aby geden kazdy zo wsu usilownostyu zbojnikow prenasledowat, lapati a wikorenit se winasnazuwal, ten ale ktery by gich mohucze zadrzat nielapil, aneb hnedky newigewil tim wicz pak kteri by gim pokrm aneb prituleny dat se opowazil neginacse zbroy anebo pak puskowy prach nebo ale gine pristroje dal anebo gich estie wistrihal, prikirowal a Rady dawal tou gistou pokutou yako neomilny zboynik a zboiniczky orgazda na prikklad wsem strasnye a ukrutnie trestany bol...“³⁰

V roku 1783 riešila sedria dva procesy so zbojníkmi. Obžalovaný Ján Jobčík pochádzal z dediny Zákamenné.³¹ Pred štyrmi rokmi zbil svojho rodáka, neskôr ukradol ovcu, túlal sa po salašoch vo Zvolenskej stolici a v Poľsku, odkiaľ sa vrátil späť na Oravu. Zbíjal a pridala sa v roku 1782 k zbojníckej družine. Za svoju nezákonnú činnosť a „...zločinstwy w tomto przedewssym čase w kterem zbgostwo zwlasste na hraničných tego Stolice osadach zakoreneny a zrust wzawsse, posawad wyhlazeno byt nemohlo...“, bol odsúdený na smrť obesením.

V lete toho istého roka vyšetroval stoličný súd oznámené prepadnutie Žida Jána Mojsesa³² z Veličnej, ktorého ozbíjali zbojníci v údolí Oravskej Polhory o peniaze, odev a strieborné hodinky. Išlo o kupca, ktorý sa vracal z Poľska cez vrch Beskyd domov. Sedria vypočúvala svedkov, ale výsledok vyšetrovania nepoznáme.

Koncom 18. storočia napriek postupnému ústupu zbojníckeho „remesla“ a jeho pomalému zániku, prejednával stoličný súd ešte dva spory, označené ako zbojníctvo.

Prvý proces sa konal s obžalovaným Jakubom Pajonkom v roku 1788³³, ktorý zo strachu pred „regrútsvom“ ušiel do hory, oddal sa zbojníckemu životu i so svojím tovarišom Sopkom a pridala sa ku zbojníckej družine Kazimírovcov. Počas vyšetrovania boli obidvaja zbojníci uväznení a manželka Jakuba Pajonku žiadala zástupcov Oravskej a Liptovskej stolice, aby prepustili jej manžela na slobodu, pretože sa nachádzala vo veľkej

³⁰ ŠABY, f. Liptovsko-oravská župa, k. 50, 1788.

³¹ ŠABY, f. OŽ I., k. 840, *Trestné procesy, fasc. 13, n. 1-11, 1782-1783.*

³² ŠABY, f. OŽ I., k. 880, *Dobrovoľné priznania, fasc. 2, n. 1-41, 1770-1780.*

³³ ŠABY, f. OŽ I., k. 846, *Trestné procesy, fasc. 19, n. 1-6, 1789.*

biede a nedokázala sama plniť určené povinnosti pre panstvo. Vzhľadom k tomu, že táto žena nevedela písať, list namiesto nej napísal richtár, ktorý však na jeho záver doplnil vlastné ospravedlnenie: „*Dawam Sl. tegto Stolicy Wisoce Urodzeneg Milosti p. panu Wicespanowy na znamost, že ga bi sem teg hore menowaneg Marine nebil dal tuto prosbu než ale dobre mi Boha neukazala tak ma prosila abi sem geg pismo z dediny dal.*“

Samotný Pajonka priznal, že ukradol barany s Kazimirovcami, ale iba raz a v čase, keď ešte neboli zbojníkmi. Akúkoľvek zbojnícku činnosť a spojenie so zbojníkmi však popieral. V konečnom rozhodnutí sedria stanovila, že obžalovaný Jakub Pajonka strávi štyri mesiace vo väzení a jeho spoločník Sopko jeden mesiac.

Druhý prípad riešila sedria v roku 1790. Pred stoličný súd bol predvedený Jozef Pitel, pochádzajúci z Poľska z Košarova.³⁴ Chytili ho na salaši v Lípnici a obvinili zo zbojníctva. Na nohách mal rany, ktoré považovali za strelné zranenie, získané počas „vyzbíjania“ sypárne v dedine Skavica v Poľsku. Obžalovaný to popieral, tvrdil, že rany na nohách má z „pupencov“, ale privolaný lekár diagnostikoval postrelenie. Spojenie so zbojníkmi potvrdil vo svojej výpovedi, keď priznal, že svoje zranenie neukázal, pretože ho zbojníci sprisahali.

Na prešetrenie prípadu sedria nariadila vykonať „probu“, ale konečný verdikt opäť nepoznáme.

Posledný prípad zbojníctva, ktorým sa sedria Oravskej stolice zaoberala, bol proces z roku 1825 proti zbojníkovi Matejovi Korpeľovi z Poľska a jeho spoločníkom. Uvedený zbojník vykonával svoju činnosť v Poľsku, kde prepadol a vylúpil viaceré krčmy, neskôr prešiel do Uhorska, kde sa chcel ukryť pred spravodlivosťou. Zbíjal v Liptovskej, Zvolenskej, Gemerskej i Oravskej stolici, kradol ovce a dobytok na salašoch, prepádaval počestných a kupcov. Oravská sedria ho v roku 1826 odsúdila na trest smrti sťatím, proti ktorému sa odvolal. Kráľovská súdna tabuľa zmenila rozhodnutie sedrie z trestu smrti na šesťročné väzenie s prikovaním na reťazi, musel vykonávať povinné práce, dva dni v týždni držať pôst o chlebe a vode a každý polrok mal dostať 40 rán palicou. Vo väzení si odsedel iba dva roky a potom sa mu podarilo zo stoličného väzenia pod rúskom noci utiecť.³⁵

³⁴ ŠABY, f. OŽ I., k. 847, *Trestné procesy, fasc. 20, n. 1-11, 1790-1791.*

³⁵ ŠABY, f. OŽ I., k. 864-866, *Trestné procesy, fasc. 38, n. 1-2, 1824-1826.*; ŠABY, f. OŽ I., k. 867, *Trestné procesy, fasc. 39, n. 1-11, 1829.*

V 2. polovici 18. storočia už dochádza postupne k upokojeniu politickej situácie, čo prinieslo konsolidáciu i po stránke sociálnej a spoločenskej. Sprísnenie opatrení štátu pri potlačovaní zbojníctva viedlo k jeho postupnému zániku.

Proces, ktorý riešila oravská sedria v druhom decéniu 19. storočia uzavrel problematiku zbojníkov a zbojníctva v súdnej praxi Oravskej stolice a v neskoršom období sa už s týmto typom súdnych sporov nestretávame.

Na záver môžeme konštatovať, že zbojníctvo bolo všeobecným javom, s ktorým sa stretávame skoro vo všetkých vtedajších uhorských stoliciach. Útoky zbojníkov neboli nasmerované iba proti zemepánom, ale všeobecne proti všetkým majetnejším vrstvám, a to i z radov poddaných (mlynárov, bohatých sedliakov či krčmárov).

Zbojníctvo na Kysuciach v druhej polovici 18. storočia a prvej polovici 19. storočia

Marián Liščák

Tradícia zbojníctva v slovensko-poľskom pohraničí siaha až do stredovekých čias. Prvým známym záznamom o nich je donačná listina z roku 1413, v ktorej „*przemský biskup Maciej dal obec Przysietnica pri Brzozowe na doživotné užívanie Zyndramovi z Maszkowic a zaviazal ho ochraňovať život a majetok poddaných pred beskydskými zbojníkmi, ktorí tam často šarapatili.*“¹ Niekoľko záznamov zo stredoveku svedčí o prítomnosti zbojníkov aj v oblasti dolných Kysúc v okolí dnešného Kysuckého Nového Mesta.²

Asi najznámejším slovenským zbojníkom je Juraj Jánošík. Legenda okolo jeho osoby prerástla v kolektívnej pamäti v jeden z najhlavnejších slovenských symbolov.³ Je pritom nie veľmi známym faktom, že veľkú časť jeho zbojníckej družiny tvorili obyvatelia regiónu Kysúc a hlavne jeho severných oblastí (panstiev Strečno, Teplička a Bytča). Dôvodom

¹ KIRYK, Feris. Príspevok k dejinám zbojníctva – beskydníctva v poľsko – slovenskom pohraničí v 15. – 18. storočí. In *Mýty a skutočnosť zbojníctva na poľsko – slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa v Nowom Targu, 2007, s. 25. ISBN 978-83-60621-02-8.

² „*Item Solyhrach take na cestach lupyl nasse susety, nemage ssatney viny.*“ ďalej „*Item Cernakovycz z Noweho mesta lupyl nasse susety na slobotney ceste.*“ ďalej „*Solihrach z Zadubni zlodięsky zbigiel nasse susedy na Czrtowe Huorcze za Budatinem.*“ KUCHAR, Rudolf (ed.). *Žilinská právna kniha*. Bratislava : Veda, 2009, s. 120 – 121. ISBN 9788022411097.

³ ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2004, s. 32. ISBN 80-8055-014-2.

bola hlavne geografická blízkosť Terchovej a obcí Tepličianskeho panstva, ďalej pôvod Jánošíkovho priateľa Tomáša Uhorčíka z Turzovky (keďže predtým týchto zbojníkov viedol on), ale aj blízkosť pohraničného pásma, ktoré poskytovalo v prípade potreby miesto vhodného úkrytu pred prenasledovateľmi. Z obyvateľov týchto oblastí s ním zbíjali Plavčík z Dunajova, Bartek z Predmiera (pri Turzovke), Ondráš z Dlhej nad Kysucou, Adam Šušalka z Turzovky, Ondrej Kindis so Zborova, Ján Tluček z Horlice, Pavol Bernát z Novej Bystrice, Vrábel zo Staškova, Huncaga inak Turiak zo Staškova, Kovalský z Rakovej, Bagaj z Rakovej, Juraj Turiak z Rakovej, Gáborčík a Jakub Chlasták z Ošhadnice.⁴

Zbojnícke chodníčky boli v tejto oblasti veľmi častým spôsobom úteku obyvateľstva pred poddanským jarmom, ale z podstatnej časti aj pred vojenskou povinnosťou. Príčina bola jednoduchá. Služba v armáde v tejto dobe bola ešte poväčšine doživotnou záležitosťou, z ktorej bolo vyslobodením spravidla iba zmrzačenie, prípadne smrť v boji. Aj keď sa v tomto smere neskôr podnikli zmeny a služba sa skrátila na 14 ročnú, nebolo toto nariadenie dodržiavané a doživotné služby boli až do roku 1843 bežnou záležitosťou.⁵

S ohľadom na doživotnú službu je samozrejmé, že obyvateľstvo obcí sa k vojenskej forme života dobrovoľne príliš nehrnulo. S tým ostro kontrastovali odvodové kvóty, ktoré stoliční úradníci stanovovali pre jednotlivé obce a tie sa museli snažiť dané počty naplniť. Toto samozrejme bolo proti nevôli obyvateľstva veľmi problematické, takže obce museli často pristupovať k rôznym nečistým a úskočným spôsobom nalákania obyvateľstva k vojenskej službe. Spôsob odvodov závisel väčšinou na panstve a ním stanovenú taktiku potom obce používali. Odvody tak v niektorých oblastiach Kysúc prebiehali formou ťahania žrebov, cez bujaré krčmové hostiny až po priame určenie odvedencov čelnými obecnými predstaviteľmi a ich následné násilné odvedenie.

Aj pri krčmových hostinách bola spravidla mládež efektívne na obecné trovy omámená alkoholom a následne všemožnými nadsadenými sľubmi primäť k podpísaniu tzv. *kapitulácie*, teda bezpodmienečne záväzného súhlasu s odvedením k vojsku.⁶ Po vytriezvení si však svoj súhlas nejeden mládenec okamžite rozmyslel a z obce utiekol. Takýchto utečencov potom

⁴ KOČIŠ, Jozef. *Neznámy Jánošík*. Martin : Osveta, 1986, s. 57 – 58.

⁵ SEGEŠ, Vladimír - DANGL Vojtech. *Vojenské dejiny Slovenska III. 1711-1914*. Bratislava : MO SR, 1996, s. 63. ISBN 978-80-88842-02-6.

⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec Budmerická: Každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éry*. Budmerice : RAK, 1996, s. 218. ISBN 9788085501094.

často chodili predstavitelia chytať po okolitých dedinách,⁷ ale aj horách. Už i v tomto prípade sa určite niekoľkým podarilo dostať mimo obecnú správu a v prípade úspešného úteku väčšinou nezostávala iná možnosť obživy, ako lúpežný život zbojníka. Keď odvedencov do vojska vyberala priamo obec, zameriavala sa väčšinou na synov z mnohopočetných rodín, ďalej chudobnejšie rodiny, ktoré mali prirodzene nižšiu pracovnú povinnosť, a tak boli pre panstvo menej rentabilné, ale často sa dávala pri odvodoch prednosť aj spoločensky menej etablovateľným skupinám, akými boli napríklad Rómovia.⁸ Už samotné vojenské odvody teda mohli sekundárne vyvolať odhodlanie niekoľkých jednotlivcov dať sa na zbojnícke chodníčky. Tým však ešte rozširovanie zbojníckeho remesla z vojenských radov zd'aleka nekončilo.

Omnoho častejšie sa totiž na zboj vydávali už skúsení a často i bojom preverení vojaci, ktorí raz za čas získali od vojska priepustku, na tzv. *urlaub*, teda dovolenku. Tú trávili zväčša vo svojej rodnej obci. Do obce ich väčšinou priviedol ďalší vojak a rovnako pri ich odchode ich z obce znova odviezol.

Obec pri návšteve svojich vojakov mala zväčša povinnosť im prispievať na cestu do rodnej obce a následne im finančne prispieť i na návrat k vojsku.⁹ A práve návrat bol často u vojakov, ktorí na chvíľu znovu navštívili svoje rodisko, najväčším problémom. Často sa im už späť k vojenskej drezúre a režimu navrátiť nechcelo, a tak si svoj návrat rozmysleli za cenu prísnyh trestom¹⁰ zaväňajúcej dezercie do okolitých lesov.¹¹ Vojaci sa však

⁷ „*Utrovilo sa pri lapani a wihledavani Polacska Kdiš sa skrival 3,30*“ Štátny archív Bytča (ďalej ŠABY), fond (ďalej f.) Panstvo Bytča – Strečno (ďalej PBS), kartón (ďalej k.) 316 – 317, *Krásno nad Kysucou obecné účty 1841 – 1843*.

⁸ „*U Ondraska w Havrelkach jako Cigana za Wojaka chiteli snim tam utroweli 3,00*“ ŠABY, f. Panstvo Teplička (ďalej PT), k. 16, *inv. č. 59*.

⁹ „*Jako druhi ras rukowali 4. Wojaci na urlabke ku Regimentu dal tenisti VRichter každemu po 15x 1,0*“, ďalej „*Prisel Wojak Strencsina pre Urlabnika Csernavu utrowel na Obed a na cestu semu Dalo učiny 0,43*“, ďalej „*Prišel Wojak Switek na Urlaub Dalosemu na cestu 1,30*“, ďalej „*Prisel Wojak Jano Switek na Urlaub dalo se mu 1,15*“, ďalej „*Jako prisol na Urlaub Jozef Jantula zaplatel Boženik zaneho Čo Utrowel 1,0*“ ŠABY, f. PT, k. 17, *inv. č. 60*.

¹⁰ Tresty boli veľmi variabilné. Od fyzických trestov, cez peňažné až po stratu práva dediť majetok. CHOWANIEC-LEJCZYK, Bronisław. Blumenfeld i Klein – Koniec dejín zbojníctva. In *Mýty a skutočnosť zbojníctva na poľsko – slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa v Nowom Targu, 2007, s. 88. ISBN 978-83-60621-02-8.

¹¹ „*Dalosa dwom wojakom čo chodeli hledat dezertirov 0,90*“ ďalej „*Dal woja-*

samozrejme na dezerciu nedávali len pri dovolenke, ale často utekali aj priamo od svojich vojenských jednotiek a do ich rodných obcí ich potom chodili vyhľadávať, ako na prvé možné miesto ich úteku.¹² Po dolapení ich čakal návrat k ich pluku a následné potrestanie.¹³

Veľkým dôvodom pre zbojnícke chodníčky bola bez pochýb aj chudoba a nedostatok obživy.¹⁴ Na Kysuciach sa prakticky nikdy nedalo hovoriť o poľnohospodárskej nadprodukcii, skôr možno hovoriť o veľmi tenkej hranici medzi vyžitím a živorením, závisiacej zväčša od počasia. Za tým všetkým stála hlavne rovnomerným dedením zapríčinená vysoká rozdrobenosť pôdy. Pri neúrodných rokoch, ktoré sa v tomto období zopakovali viackrát za sebou (1816-17,¹⁵ 1834-35,¹⁶ 1846-47¹⁷), tak množstvo obyva-

kowi jako chodel pre dezertirow 0,26“ d'alej „Vojakovi sa dalo čo chodel dezertierov vihladávat 0,6“ ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

¹² „Dalosa dwom wojakom čo chodeli skrz Dezertirow masla za 0,45“ ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

¹³ „Jako wodeli Dezertira nowobistričanie nocowal unas 1,20“ ŠABY, f. PT, k. 15, inv. č. 58.

¹⁴ ROSIEK, Barbara. Stereotyp zbojníka v ľudovej kultúre Živiecka. In KOZÁKOVÁ, Katarína a kol. *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí*. Žilina : Považské múzeum, 2007, s. 153. ISBN 978-80-88877-45-5.

¹⁵ Následky výbuchu sopky Tambora. Rok 1816 vstúpil do dejín známy aj ako tzv. „rok bez leta.“ Pozri: BRIAN, Black – HASSENZAHN, David M. *Climate change: an encyclopedia of science and history*. Santa Barbara : ABC-CLIO, 2013, s. 1320. ISBN 9781598847628., ale napríklad aj STOTHERS, Richard B. The Great Tambora Eruption in 1815 and Its Aftermath. In *Science*, vol. 224, Number 4654, 1984. s. 1196.

¹⁶ „Rok 1834: Panovala planéta Mars a nastalo katastrofálne such, najmä v našej milovanej vlasti v Uhorsku. Pod snežnými lúčmi všetko na lúkach a poliach vyschlo, neostalo nič, len vyprahlá zem. Môžeš si predstaviť milý nástupca! Aký nastal hlad pre ľudí i dobytok, takže sa nedalo požívať jeho bučanie, že až zdivočil a podochol. Čo ostalo predávali za lacný peniaz. Pár volov stál 20 fl.

Rok 1835: Čo rok 1834 nezmárnil to nastávajúci rok 1835 takisto suchý, keď vyschli všetky potoky, studne, pramene, močiare a k tomu sa ešte na horizonte zjavila Halleyho kométa, o môj Bože, všetko zniročil a ľudské pokolenie pre biedu a hlad odsúdil na dlhé roky nba plač.“ Štátny archív Bytča, pobočka Čadca (ďalej ŠABY, pob ČA), *Holáčova kronika – prepis*.

¹⁷ „Ukaždého znásji Visoké Dobrodeňje Vasej osvícenosti, že v každej uzkosti a núzi sčedru Ruku svojich poddanich podporovali skuseli sme Dobrodije aj 1847 roku, ze včas velikej bjedi nám Osvícenost Vasa otcovska Lásku preukázala a mnohich od zahinutja smrti hladovitej vislobodela...“ ŠABY, f. PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín (nespracované).

teľstva zostalo bez obživy vystavené hladomorom, ktoré si vyžiadali značné straty na životoch¹⁸ a sekundárne vyvolali vyst'ahovalecké vlny. Okrem migračných vĺn sa obdobia hladomorov samozrejme odrazili aj vo väčšom náraste kriminality a krádeží. Mnoho jedincov v závislosti od miery svojich existenčných problémov svoju situáciu riešilo vydaním sa na zboj.

Naostatok treba dodať, že isté percento zbojníkov samozrejme, tak ako dnes, tvorili kriminálne živly, ktoré neboli ochotné podriaďiť sa dobovým normám a kriminálny život v ich ponímaní pôsobil lákavejšie a dobrodružnejšie, ako bežný život vidieckeho poddaného. Takéto dobrovoľné kriminálne živly boli spravidla aj najnebezpečnejšie, keďže sa spoločne s vojenskými dezertérmi¹⁹ neštítali ani ťažkých ublížení na zdraví, hrdelných zločinov a vražd. Medzi zbojníkov možno ešte okrem všetkých týchto skupín zaradiť aj ľuď utekajúcich pred dlžobami, prečinmi voči panstvu a panským úradníkom a občas aj všadeprítomných tulákov, ktorí radikali- zovali pohľad na vlastné zaobstarávanie obživy.

Život zbojníkov a lapačky

Jedným z prvých historicky zachytených zbojníkov v oblasti bol Tomáš Šcotka, ktorý v pohraničnom pásme viedol svojich chlapov medzi rokmi 1623 – 1624.²⁰ Ďalším významným zbojníkom, ktorý v roku 1688 so svojou 25 člennou skupinou²¹ začal drancovať dediny a mestečká v Uhorsku, Rakúsku, Sliezsku a južnom Poľsku bol Martin Portaš²² alias „Dzigosik.“ Jeho družina venovala osobitnú pozornosť šľachtickým dvorom a kúriám.²³ Podľa dobových záznamov pritom pochádzal z pohraničnej obce Bystrica,

¹⁸ Dôkazom sú farské matriky prakticky všetkých kysuckých obcí zo sledovaného obdobia, ktoré možno nájsť v Štátnom oblastnom archíve v Bytči.

¹⁹ Vzhľadom na predchádzajúcu povahu ich práce.

²⁰ Rycerka Górna. *Historia* [online]. Dostupné na internete: <http://www.archiwum.rajeza.com.pl/template/ST_rycerka_g_szcz.htm> (1. 10. 1014).

²¹ ROSIEK, ref. 14, s. 155.

²² Paradoxom je, že výraz „portaš“ charakterizuje práve ozbrojenú valašskú stráž, ktorá mala pomáhať zbojníctvu likvidovať. DRÁPALA, Daniel. Zemští portáši a zbojníci – dva protikladné fenomény moravských dejín 17. a 18. stoley. In KOZÁKOVÁ, Katarína a kol. *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí*. Žilina : Považské múzeum, 2007, s. 153. ISBN 978-80-88877-45-5.

²³ KIRYK, ref. 1, s. 30.

teda buď zo Starej alebo Novej Bystrice²⁴ na Kysuciach. Zajali ho v Živci, kde ho začiatkom roku 1689 popravili zavesením na hák pred zrakom takmer dvoch tisícok prihladajúcich. Ešte pred tým mu však z chrbta vytrhli dva pásy kože a odťali mu ruky.²⁵

Členom Portašovej družiny bol aj Matej Vakula, ktorého na jar toho istého roku v Živci chytili a 10. októbra 1689 popravili.²⁶ Podľa mena, ktoré sa dnes stále vyskytuje v oblasti Bystrickej doliny, sa dá tiež predpokladať, že pochádzal odtiaľ.

Historické záznamy zachytili aj v roku 1795 na vrchu Príslop (v Novej Bystrici) chyteného vojenského dezertéra Bulku, ktorý sa vydal na zboj s obávaným zbojníckym kapitánom Jurajom Fiedorom Pročpakom.²⁷ Pročpakova skupina bola v danom období v severozápadnom Uhorsku dosť známa, o čom svedčia i básne a povesti, ktoré sa o ňom zachovali. Jedna z nich, ktorá sa vzťahuje aj na územie Kysúc, popisuje rozsah a záber jeho činnosti:

*„Gościniec tak nie był pewny, poczta i podróźni
Kilka razy zrabowani, tylko z asystą jechać možna.
Jablunkowa i też Czacza, Wisła i Jeleśnia,
Ślemień, Łękawic, Skawica, Kalwarj[a] był nieszczęśny.
Nowy Targ i Stary Sandec, Polhora z tamtej strony,
Prosiły skarżąc o pomocy, bezpieczy i obrony.“²⁸*

Pročpak začal zbíjať v roku 1793 po úteku z väzenia, kde bol uväznený za pytliactvo. V krátkom čase zorganizoval početnejšiu zločineckú skupinu zloženú z vojenských dezertérov a bývalých väzňov. Skupina tak začala svoju takmer trojročnú lúpežnú činnosť, ktorou terorizovala Živiecke panstvo a priľahlé kysucké oblasti. Za účelom dopadnutia týchto zbojníkov tam bolo v roku 1795 vyhlásené stanné právo. Následne bolo za účelom vypočutia zatknutých mnoho osôb a pod vplyvom týchto opatrení sa na-

²⁴ HANDKE, Kwiryna Maria a kol. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 37. Warszawa : Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2001, s 131. ISBN 83-86619-64-3.

²⁵ KIRYK, ref. 1, s. 30.

²⁶ Rycerka Górna, ref. 20.

²⁷ Rycerka Górna. ref. 20.

²⁸ CZESAK, Artur. Zbojník Pročpak v diele Godzinki zbójnickie Zdzisława Marie Okuljara – Jazyk a obraznosť. In *Mýty a skutečnost' zbojníctva na pol'sko – slovenskom pohraničí v dejinách., literatúre a kultúre*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa v Nowom Targu, 2007, s. 25. ISBN 978-83-60621-02-8.

koniec zbojníkov podarilo dolapit'. Výsledkom súdneho procesu s Jurajom Pročpakom bolo potrestanie 143 osôb, 21 bolo popravených, 44 uväznených, 4 dezertéri poslaní naspäť k vojsku a 77 potrestaných bičovaním.²⁹

*„Hej Pročpaku, Pročpaku,
Bedzies ty kiejs na haku;
Jak cie złapią, powiesą,
Gorale sie pociesą.“³⁰*

Ďalších zbojníkov máme doložených až z prvej polovice 19. storočia. Zo záznamov pochádzajúcich zväčša z obecného prostredia veľa o konkrétnej zbojníckej aktivite nezistíme. Avšak čiastočne nám napovedia záznamy o ich „*lapani*“, teda chytaní, ktoré obce organizovali. Tieto informácie sa dajú čerpať hlavne z obecných účtovných kníh, ktoré sa v najväčšom množstve zachovali hlavne pre obdobie prvej polovice 19. storočia. Najväčšie množstvo pochádza z oblasti Bystrickej doliny, teda východnej časti Kysúc, kde sa účtovné knihy dochovali od druhej dekády až po rok 1848.

Je pravdepodobné, že menšie zbojnícke prečiny, typu drobných krádeží, obce netrápili, avšak ak sa zbojnícka skupina pôsobiaca v okolí rozrástla do početnejšieho stavu a začala predstavovať citeľnejšiu hrozbu pre ich prirodzený funkčný chod, pristúpilo sa k razantnejšiemu riešeniu tejto situácie formou zorganizovania „*lapačky*“. Keďže súdne procesy so zbojníkmi spadali pod právomoci Trenčianskej stolice, tak aj organizovanie ich chytania zastrešovali stoliční úradníci. Tí si najskôr predvolávali obecných richtárov a informovali ich o pohybe zbojníkov. Následne im dávali aj príkazy a inštrukcie k procesu ich zadržania podľa vopred zvolenej stratégie.³¹ Výhodou organizácie takýchto akcií prostredníctvom stoličných úradníkov bolo, že mohli kooperatívne zapojiť do chytania zbojníkov aj obce z viacerých pastiev, a tým zvýšiť šance na ich dopadnutie.

Samotná „*lapačka*“ sa začala zhromaždením väčšieho počtu mužov, ku ktorým sa pridala miestna skupina drábov a niekoľko stolicou či panstvom vyslaných hajdúchov a vojakov. Spoločne sa potom vybrali zbojníkov

²⁹ ROSIEK, ref. 14, s. 157.

³⁰ DELAVEAUX, Ludwik. *Górale bieskidowi zachodniego pasma Karpat, Rys etnograficzny zwyczajów i obyczajów włościan okolic Żywca*. Krakow : Jozef Cech, 1851. s. 117.

³¹ „*Dal portasowy na Ćsaci asnim strowili jako chodeli ku panu Marsowskemu skrs zbojnikow 1,0*“ ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

hľadať zväčša do pohraničných oblastí v obecnom extraviláne. Početnosť pátracej skupiny pritom výrazne zvyšovala šance na nájdenie a dopadnutie zbojníka.

Takáto situácia v Bystrickej doline nastala začiatkom dvadsiatych rokov 19. storočia, keď oblasť začala trápiť väčšia skupina zbojníkov zdržiavajúca sa v pohraničnej oblasti Kysuckých Beskýd. Prvý väčší pokus o ich dolapenie bol zorganizovaný na jeseň roku 1822 pod vplyvom nariadenia stoličného úradníka Gašpara Maršovského obcami Stará Bystrica³² a Nová Bystrica.³³ Dopadol však podľa všetkého neúspešne, nakoľko počas nasledujúceho roka 1823 sa v snahách o ich chytenie pokračovalo. Nasvedčujú tomu záznamy z účtovnej knihy Novej Bystrice:

„Boženik Podmanicki chodicze na rozkaz Stolični na Csatzu 2 dni skrz cesti Skaliczke krz Magazin a krz Zbojnikow prijal 1 zlatý a 30 denárov“

„Dal Matejovy Lajak na ten čas Krčmarowy co semu boli Wisli Chlapi na Zbojnikow na Panske Hranicze napili Trunku 6 zlatých“

„Utratilo sa Leškovcom čo dal Richtar na Palene ked isli lapat Zbojnikov na Hranicze 12 denárov“³⁴

Ani táto akcia nebola pravdepodobne úspešná, nakoľko hneď v ďalšom roku 1824 sa zbojníci znovu zdržiavali v pohraničnom pásme obce Stará Bystrica a to konkrétne v okolí vrchu Veľká Rača,³⁵ ktorý bol pre svoju odľahlosť často aj v minulosti vyhľadávaným úkrytom. Už v období 17. storočia totiž správkyňa Strečnianskeho panstva, ku ktorému tieto obce vtedy prináležali, Zuzana Bakošová, v jednej zo svojich listín uvádza ohľadom svojich majetkov v oblasti Veľkej Rače: „Zachowawse y wtom slobodu sobe, jak bi stej istej pricziny nemohla moja Lychwa na mojich jin-sich Holach pre Zbojnikow zustawaty, abi takowu Lychwu Kusvey Lichwe na čas prijaly a swimy spolu zachowaly.“³⁶

Väčšia skupina prenasledovateľov zorganizovaná stoličnými úradníkmi v Starej Bystrici sa teda v roku 1824 pokúsila znovu zbojníkov dolapit'.³⁷ Prizvanie richtára a podrichtára zo vzdialenej obce Riečnica môže

³² ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

³³ „Matejowy Luzjak Naten Čas Krtsmarom bol utrowene bolo w priležitosty tej ta Chodely za Zbojniky do Beskidoch 6,0“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 60.

³⁴ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 60.

³⁵ „Dal Kuflowy čo nosel portasa na Račiu jako zbojnikow hladali 0,50“ ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

³⁶ ŠABY, f. PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín (nespracované).

³⁷ „Dal Belajowy čo wozel portasa naterchovu chodel skrs zbojnikow 1,25“, ale aj

naznačovať, že niekoľko zbojníkov mohlo pochádzať odtiaľ.³⁸ Aj vzhľadom na to, že v tomto prípade už išlo o takmer trojročné snahy o dolapenie zbojníkov, patrila táto pátracia akcia medzi najrozsiahlejšie, aké oblasť v tomto období zažila.

Priebeh a trvanie pátracej akcie v rokoch 1822-1824 naznačuje, že nebezpečenstvo a prečiny zo strany zbojníkov boli značné. Toto nebezpečenstvo vyvolalo snahu stolice a panstiev o lepšiu kontrolu nad pohraničným pásom. Šťastnou súhrou okolností tu v tomto čase prebiehali merania v rámci druhého vojenského mapovania. Tieto merania si vyžadovali výstavbu tzv. trigonometrických bodov na vyvýšených miestach, z ktorých potom prebiehali. V Bystrickej doline sa tieto body vybudovali vo forme vyvýšených veží na vrchoch Veľká Rača a Javorina,³⁹ ktoré okrem vhodného miesta pre meranie, poskytovali aj veľmi dobrý prehľad o pohybe v pohraničnom pásme.⁴⁰ Tieto veže sa tak po ukončení meraní začali pravdepodobne sekundárne používať aj pri honoch na zbojníkov, kde umožnili prenasledovateľom lepšiu kontrolu nad celou zónou možného pohybu zbojníkov.

Opätovne sa zbojníci spomínajú v Riečnici v roku 1826, keď jednej miestnej obyvateľke zabili a zjedli na salaši ovcu.⁴¹ Potom sa zmienky o ich prítomnosti objavujú v roku 1828 v Novej Bystrici⁴² a 1832 znovu v Riečnici.⁴³ V Riečnici sa v roku 1835 uskutočnila úspešná lapačka na v chotári sa zdržiavajúceho zbojníka. Po chytení ho na noc ubytovali a

„Dal Hrajnanowy na paru koni jako chodeli zazbojnikmi 1,0“ ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

³⁸ „Richtar a Boženik boli wolani na Staru Bisticu pred Stol. Pana skrs zbojnikow utrowili 2 Ludja 0,8“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 61.

³⁹ „Notariusowi za kost na 2. Dni zteho Injenirskeho w priležitosti stawani Weže na Javorine 1,0“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 60.

⁴⁰ *A Második katonai felmérés: Magyar Királyság és a Temesi Bánság 1819 – 1869.* [elektronikus kartográfiai dok. – DVD - ROM] / Arcanum Adatbázis Kft. [1 : 28.800]. Térkép. Budapest : Arcanum Adatbázis Kft., 2005. ISBN 963-7374-21-3.

⁴¹ „Vdowa po Adamowy Briszudowy porazila w Portii Boženikowi fl 3 za Owcu kteru w Szalassu zbojniczy jej zjedli a prisudene od Slav. Stolicze mala abi to obec wiplately 3,0“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 61.

⁴² „Portas pana Služneho skrs Zbojnikow a Warty 0,21“, ale aj „Platzek a Rajnoe hoa chodicy na rozkas stolicny skrs zbojnikow dalo še obom 3,0“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 60.

⁴³ „Prisol Ordinancz slistom O Zbojnikow a zwedit sa čo stalo oznamit prijal 0,6“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 61.

dali sa mu navečerať.⁴⁴ Na druhý deň bol predaný do rúk spravodlivosti v podaní stoličnej moci.

O tom, že aj jeden zbojník môže narobiť značné problémy, je dôkazom situácia z roku 1839. Na zadržanie zbojníka Mateja Koperu operujúceho v oblasti Veľkej Rače sa zorganizovala rozsiahla akcia, ktorej sa zúčastnili obce Oščadnica,⁴⁵ Klubina⁴⁶ a Radôstka,⁴⁷ avšak určite aj Stará Bystrica, keďže Koperov možný pohyb zasahoval aj do jej chotára. V okolí Veľkej Rače hľadali obyvatelia Oščadnice aj v nasledujúcom roku ďalšieho zbojníka s priezviskom Revaj.⁴⁸ V Bystrickej doline sa zbojníci zdržiavali aj v rokoch 1844-1845.⁴⁹ Posledných archívne doložených zbojníkov nám dokladá list z obce Oščadnica, v ktorej chytili niekoľkých Bystričanov a požadujú od susedného panstva preplatenie svojich nákladov:

„*Slawne Panstwo Bistriczke*

Očujicemy žeby Arestanty tojest Jano Uradnik a Martin Mazur z arestu zutekaly a žebila mały w Mojej Dedine zvideny ab Dajicze jich hladat skrz moj Urad jakowich ay zlapaly u Obiwatela Osčadnickeho Jana Dnahny a zbojnika Dedičneho jakowy Arestanty mne po Dwa razy zapalennosty mojej zutekaly, jedneho tojest Jana Uradnik zme dolapily na Wrchu Zbanovskim zwelku pomoczu. – Jakoweho Arestanta Jana Uradnik Slawnemu Panstwy Bistrickemu Odeslani jakowy posel Kostuje x 24 CM snilam dawens Slawnemu Panstwu žejasom Skrz takowich Arestantow Lapana Utrowil fl 2 CM Jakowe prosim a požadujem prinawrateny.

Stim zostawane Slawnemu Panstwy Bistrickemu poniżeny. Dne 16 Aprila 1847

*Sano Truchly Richtar Osčadniczky*⁵⁰

⁴⁴ „*Utrowilo sa pri lapani Zbojnika tes aj temu zbojnikovi dala sa Wecsera a Fristuk 1,39*“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 61.

⁴⁵ „*Utrowelo sa pri lapani Zbojnika Matzka Koperi z Obcu mnoho 8,33*“ ŠABY, f. PBS, k. 316 – 317, Oščadnica obecné účty 1839 – 1848.

⁴⁶ „*Dyuro wakula čo nosel Pana Oberjagra naswom koni zazbojnikom pobesko doch 2,30*“, ale aj „*Jako isli ti Pani zatim zbojnikom čo ich paru Konich wiwjezla Do Kubin 1,0*“ ŠABY, f. PT, k. 15, inv. č. 57.

⁴⁷ „*Utrowilosa sChlapi kteri Chodeli zbojnika lapat za Raču 1,30*“ ŠABY, f. PT, k. 15, inv. č. 58.

⁴⁸ „*12 Aprila Utrowelo sa pri hledani zbojnika Revaja 3,11*“ ŠABY, f. PBS, k. 316 – 317, Oščadnica obecné účty 1840 – 1848.

⁴⁹ „*Boženik čochodel Dožilini skrs zbojnika kadye 0,30*“, ale aj „*Kurens skrs jedneho zbojnika aupad Lichwi 0,9*“ ŠABY, f. PT, k. 15, inv. č. 58.

⁵⁰ ŠABY, f. PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín (nespracované).

Byť zbojníkom v severozápadnom Uhorsku bolo výhodné hlavne vďaka blízkosti pohraničného pásma,⁵¹ takže zbojníci mohli v závislosti na hroziacom nebezpečenstve dolapenia rýchlo prechádzať z jednej krajiny do druhej. Kooperácia cezhraničných obcí pri chytaní zbojníkov nebola príliš rozšírená, takže hrozba upadnutia do väzenských okov sa vďaka takémuto vhodnému geografickému položeniu znižovala.

Vplyv zbojníctva na život obyvateľstva na Kysuciach

Pôsobenie zbojníckych skupín v bezprostrednej blízkosti obcí malo negatívny vplyv na ich bezproblémový chod. Zbojníci mohli obciam škodiť mnohými spôsobmi, avšak najčastejšími problémami boli krádeže dobytky, úrody a vykrádanie obydlí. Obávaným zbojníckym činom bývalo aj olúpenie pocestných. V tejto dobe bola podstatná časť poddanských dávok vyberaná od obyvateľstva v hotovosti priamo čelnými predstaviteľmi obcí.⁵² Tým pádom sa v ich rukách viackrát do roka ocitol nemalý finančný obnos, ktorý mali povinnosť odovzdať zodpovednému panskému úradníkovi, pričom o potrebnom mieste odberu ich informoval vopred prostredníctvom posla. Miesta odberu sa teda variabilne menili a mohli predstavovať cesty v rozpätí od 10 až po 100 kilometrov.⁵³

Keďže cestovanie v danej dobe bývalo veľmi pomalou záležitosťou, trvala takáto dlhšia cesta bez problémov aj niekoľko dní. Je teda prirodzené, že predstavitelia obcí sa právom pri takýchto prevozoch obávali o bezpeč-

⁵¹ Napríklad: „*Iduce traja felabnici z Polskej do Uher dano im 0,18*“ ďalej „*Iduce dvaja Holany z Uher do Polskej nocovali u Richtara 0,22*“ ďalej „*Prinduce Vojakow N5 Spolskej isli do Viedne dano fristuk 1,0*“ ŠABY, f. PBS, k. 316 – 317. *Staškov obecne účty 1840 – 1847*. Alebo „*straniva krčsmý Panskej pod Zavozy na Hrackej ku Slesku a polskej Sucej*“ ŠABY, f. PBS, k. 311 – 312. *Prenájom mlynov, jatiek, krčiem, hosp. domov, prievozu a rybolovu*.

⁵² Napríklad výber v Starej Bystrici za rok 1837: „*Roku 1837 Prim Celo Ročni od Poctiwěj Dediny Starej Bistrice prejal wčilejsi boženik Od Lonskicho boženika jana Brisgali zrestancijich lonskich 472,21; Od Statku winasaza sa wsume 987,36; Rubka od Role rubena bola 855; Rubka od Role rubena bola 855; Rubka od pecow je 436; Od Pasjenku 3,0; Od Dedinskej luki winasja 42,0; Od Zahradek winasja 12,0; Od Cintera 8,0; Od Hoferi 58,0*“ ŠABY, f. PT, k. 16, inv. č. 59.

⁵³ „*Sulawa a Stefiček nosily portiu na Mojiss 3,0*“, ale aj „*Nosel portiu Czabadaj a Lodnanek do Ziliny 500,0*“, ale aj „*Nosel Adam Wojtek Portiu na Csaczu Panu Kellerowoy 560,0*“, ale aj „*Nosel Jano Stefciczek portiju do Turej p. Perceptorowoy 553,28*“ atď. ŠABY, f. PT, k. 15, inv. č. 58.

nosť vlastnú, ale i finančných prostriedkov. V období zvýšenej zbojníckej aktivity bolo nevyhnutné, aby ich na ceste sprevádzal ozbrojený sprievod, ktorý takto náklady na prepravu peňazí zvyšoval.⁵⁴ Strach z cestovania mali, v obave o svoje životy, aj obyčajní poddaní. Navyše stáročná zbojnícka tradícia bola jednou z príčin podozrievavosti voči všetkému cudziemu. Každý prechádzajúci tulák mohol byť považovaný za potencionálne nebezpečného zbojníka mapujúceho si objekty svojej nasledujúcej lúpeže.⁵⁵

Z hľadiska obyvateľstva boli problémom už spomínané krádeže dobytka a úrody, ktoré mali často výrazné dopady na živobytie danej rodiny. Keďže obyvateľstvo bolo z prevažnej časti odkázané na dopestované plodiny a málopočetný dobytok v podobe jednej kravy, prípadne niekoľkých oviec, malo odcudzenie niektorej z týchto zložiek zväčša závažné dopady na jeho prežitie. Častými terčmi útokov zbojníkov bývali aj odľahlé obydliá a salaše, v ktorých mali obyvatelia spoločne združené svoje ovce.⁵⁶ Na mieste teda bola prirodzená averzia obyvateľstva voči zbojníckym skupinám.

Naostatok ešte treba uviesť, že zbojníctvo so sebou prinieslo aj zavedenie hanlivého označenia „zbojník.“ Toto sa používalo aj v súdnych sporoch ako jedno z vážnych obvinení, ktorými bolo možné človeka označiť.⁵⁷ V dobe, keď sa ešte mnoho zbojníkov potulovalo po lesoch v extraviláne obcí, malo takéto zaradenie osoby medzi kriminálne živly ešte silný psychologický účinok.

⁵⁴ „Chodel Hajduch skrs portiu dalošemu 0,12” ďalej „Prišwol Hajduch z Mesta skrs Portie 0,6” ďalej „Wten Čas Utrowely zhajduchmy prisażni 5,0” ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 61.

⁵⁵ Podobne fungovala napríklad lúpežná skupina Wojciecha Klimczaka z Lipowej. Pracoval pre ňu vyzvedač, prezlečený za putujúceho starca, ktorý robil prieskum v dedinách. ROSIEK, ref. 14, s. 156.

⁵⁶ „Wdowa po Adamowy Briszudowy porazila w Portii Bożenikowi fl 3 za Owcu kteru w Szalassu zbojniczy jej zjedli a prisudene od Slav. Stolicze mala abi to obec wiplately 3,0“ ŠABY, f. PT, k. 17, inv. č. 61.

⁵⁷ „a potom se domna stak welku ruku opoważel, pri ktery bitcze mne hovorel, že sem ja pansky zbojnik, kteri ku mne neprinaleži” ŠABY, f. PT, k. 15, inv. č. 58., ale aj „Stej pričini uitkam sa ku Slawnej Wrchnosti poniżene prosici bi predmenowaneho zbojnika kteri weci taketo od dawna juś wikonawa ku dowezeni mne Drewa mojeho aś ku Domu mojemu a ku zlożeni fl. 30 ktere posawad na weci tejto ze Swedkami z Uradom a z Wihledawanim som utrowel, conwicovat zaczo ay potrestat račili.“ ŠABY, f. PBS, k. 315 – 322, Súdne záležitosti.

Záver

Zbojníctvo bolo i v období končiaceho feudalizmu v oblasti Kysúc značným problémom, ktorý trápil obyvateľstvo, panskú správu i stoličné úradníctvo. Skutoční zbojníci mali veľmi ďaleko od romantických predstáv dnešnej doby. Boli to kriminálne živly, vojenský dezertéri a všetkého schopní hladom trpiaci obyvatelia, ktorí boli na takéto chodníčky donútení beznádejnou núdzou. Hlavne prvé dve skupiny boli schopné za účelom získania obživy a finančného profitu spáchať aj ťažké zločiny, vrátane vražd. Prirodzenou bola teda snaha stoličných úradov, panstiev a majoritnej časti obyvateľstva brániť sa organizovaním hromadných lapačiek, ktorými sa usilovali svoje okolie tejto nákazy aspoň na istý čas zbaviť. Bolo to dôležité hlavne kvôli bezpečnosti pocestných, bezproblémovej preprave rôznych finančných dávok a v neposlednom rade, z pohľadu chudobného obyvateľstva, kvôli ochrane súkromného majetku, dobytku a poľnohospodárskych plodín. Ako je zo štúdie zrejmé, v oblasti Kysúc teda nebol cieľom väčšiny zbojníkov protifeudálny boj. Ich pohnútky k zbojníckym chodníčkom boli rozličné, avšak zámer jednotný – získať korisť a podľa možnosti čo najdlhšie odolávať snahám o vlastné dolapenie.

**ZBOJNÍCTVO
VO VEDE A KULTÚRE**

Zbojníctvo v slovenskej umeleckej literatúre 18. – 19. storočia

Peter Račko

V slovenskej literatúre sa zbojnícka tematika objavuje po prvýkrát pri tvorbe žánrov ľudovej slovesnosti v období baroka, teda už počas života jej najznámejšieho predstaviteľa Juraja Jánošíka (1688 – 1713). Legendárny zbojník si svojim zmyslom pre sociálnu spravodlivosť získal sympatie a podporu širokých ľudových vrstiev, ktoré ho po predčasnej smrti vykreslovali ako mýtického hrdinu, ideál slobody, obrancu chudobných a bezbranných, bojovníka proti bezprávniu. Jánošíkov odkaz sa šíril a zachovával v spoločenskom vedomí nielen prostredníctvom zbojníckych piesní a povestí, ale aj žánrov umelej literatúry.

Zbojnícka tematika sa začala uplatňovať v širšom kontexte ľudovej sociálnej poézie, ktorá zobrazuje život diferencovaných skupín obyvateľstva, rozdiely a konflikty medzi nimi. Kritizuje sociálnu biedu a nerovnosť, stavia sa na obranu utláčaného ľudu. Lyrické žánre reprezentuje predovšetkým piesňová tvorba, ktorá oslavuje slobodný život smelých mládencov v prírode. Vznikali lyricko-epické piesne, zväčša baladického charakteru, ktoré zobrazujú tragiku zbojníckeho života (*Neboj sa, Janičko, ej, neboj sa ty nič*), vyjadrujú protest proti vrchnosti a sympatizujú so zbojníkmi (*Hej, hore háj, dolu háj*), čo sa prejavuje aj v citovom vzťahu k nim (*Zabili, zabili Demikáta Paľa; Hučia hory, hučia*; vrchárska balada *Spoza vrch Poľany*). Ich rozhodnutie dať sa na zboj je podmienené sociálnou nespravodlivosťou (*Ešte som nezbíjal*). Symbiózu zbojníckeho a pastierskeho života ospevujú pololudové piesne (*Vivat bača, naše potešení*). Ľudovú ľúbostnú poéziu so zbojníckou tematikou reprezentujú balady (*Dobrá nocka tej materi*).¹

¹ MIŠIANIK, Ján – MINÁRIK, Jozef – MICHALCOVÁ, Milena – MELICHERČÍK, Andrej. *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo Sloven-

V lyrických piesňach vystupujú predovšetkým typizované postavy, z ktorých najfrekventovanejšou je zbojník bez vlastného mena. Ojedinele sa spomínajú i Jánošík a Vdovčík. Skladby sa vyznačujú predovšetkým reflexiou a osobnou výpoveďou o problémoch, ktoré zaujímali vtedajšieho človeka.²

V epických piesňach sa v súvislosti s Jánošíkom zriedkavo uvádzajú aj členovia jeho družiny, a to iba Ilčík, Uherčík, Hunka a Surovec. K známejším postavám patrí Vdovčík. Epickú zložku skladieb tvorí detailný opis jednej zbojníckej akcie alebo naopak, všeobecné zachytenie nejakého prípadu (napr. krádeže a jej dôsledku pre zbojníkov). Ďalší typ vychádza zo zbojníkových úvah, ktorými sa prelínajú aj konkrétne deje. Na základe tematiky, ale aj spôsobu jej spracovania, možno epické piesne vnútorne rozčleniť na tri skupiny: 1. piesne ospevujúce zbojnícke príhody, v ktorých vystupuje typizovaný hrdina, väčšinou bez mena alebo má charakter symbolu (Janko, Janík); 2. sociálne piesne, ktorých sužety sú osnované okolo Jánošíka a Vdovčíka; 3. novelistické piesne, ktorých dej je lokalizovaný do dediny, mesta alebo určitej časti chotára. Spracovávané témy sú nielen odrazom života zbojníkov, ale aj dobových spoločenských názorov a rôznych štylizovaných predstáv o nich, prepletených prvkami fantastiky.³

Ľudové prozaické žánre, najmä rozprávky, zachytávajú široký úsek z Jánošíkovho života v zidealizovanej podobe. Zameriavajú sa predovšetkým na jeho zbojnícke činy v prospech utláčaného i okrádaného ľudu a na boj proti sociálnej nespravodlivosti (*Panská hostina*). Ľudová veršovaná epika vyzdvihuje predovšetkým dva momenty z jeho života: odchod na zboj (dôvody boli rôzne, napr. pomstiť sa pánovi za otcovu smrť), jeho lapanie a smrť. Jánošík odhodlane kráča na popravisiko, kde posledný krát preukazuje svoju smelosť a hrdinstvo, keď pod šibenicom vyfajčí tri funty tabaku, niekoľkokrát ju obhajduje a odmietne milosť slovami: „Keď ste si ma upiekli, tak si ma aj zjedzte!“⁴

skej akadémie vied, 1958, s. 279 – 280, 283.; MINÁRIK, Jozef (ed.). *Po chodníčkoch kamenných, po cestičkách krvavých*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 355, 359, 363.

² GAŠPARÍKOVÁ, Viera (ed.). *Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava : Tatran, 1988, s. 28.

³ GAŠPARÍKOVÁ, Jánošík, ref. 2, s. 29 – 31.

⁴ MIŠIANIK – MINÁRIK – MICHALCOVÁ – MELICHERČÍK, ref. 1, s. 282.; GAŠPARÍKOVÁ, Jánošík, ref. 2, s. 26.

Podobnú formu ako rozprávky majú ľudové povesti. Pre viaceré z nich je príznačná analógia s rozprávkami, napr. vo vystupovaní niektorých postáv (rusalky, strigy, vedmy, staré baby, či Jánošíkovi spoločníci Valibuk, Valivrch a Lomidrevo), uplatňovaní zázračných atribútov (košeľa, opasok, valaška) alebo číselnej mágie (Jánošík dostáva od troch nadprirodzených bytostí tri zázračné predmety, matka kojí Jánošíka sedem rokov, Jánošík je sedem rokov sluhom u vedmy v Liptove, zbojnícka družina má dvanásť členov a pod.).⁵

Schéma rozprávky sa objavuje v povestiach venovaných Jánošíkovej mladosti, jeho osobným črtám a spôsobom, akými sa zmocňoval čarovných predmetov. Dej sa odvíja od opisu východiskovej situácie, cez stretnutie hrdinu s jednou alebo viacerými nadprirodzenými bytosťami v úlohe darcu (strigy, vedmy, staré baby, zriedkavejšie rusalky, dobré víly, čert alebo hovoriaci had), ku ktorému dôjde zväčša náhodou, najčastejšie v lese, v Jánošíkovej chalupe alebo na ceste, až po vystavenie skúškam odvahy. Po ich úspešnom prekonaní rozprávkové postavy obdarujú zbojníka zázračnými predmetmi (najčastejšie košeľou, opaskom a valaškou, ale aj jedným alebo siedmimi čarodejnými vlasmi, rastlinou zašitou do opasku a i.), vďaka ktorým získava nadľudskú silu a rozhodne sa bojovať proti sociálnej nespravodlivosti – „bohatým brať a chudobným dávať“.⁶

V niektorých povestiach je Jánošík obdarený nadprirodzenými schopnosťami už od narodenia (v detstve nadvihol roh chalupy a vložil tam klobúk chlapca, ktorý mu vzal pišťalu; nadvihol voz plný dreva, z ktorého odpadlo koleso a i.), inde vystupuje ako pastier oviec, ktorý vyslobodil hada, obdareného ľudskou rečou, z krovia (*Jánošík a had*), alebo ako rozprávkový Popolvár (*Popolvár najväčší na svete; Popelvár – Hnusná tvár*

⁵ GOSZCZYŃSKA, Joanna. *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava : Jaga, 2003, s. 24. ISBN 8089030173. Jednotlivým zázračným atribútom pripisujú rôzne varianty povestí odlišné vlastnosti. Košeľa, ktorú utkali rusalky, dáva hrdinovi nadľudskú silu, ale tiež ho robí neviditeľným. Opasok, utkaný zo zázračnej rastliny, robí hrdinu neporaziteľným alebo nezraniteľným. Preŕatie rastliny by spôsobilo stratu nadprirodzenej moci. Preto sa v ľudových prozaických textoch často objavuje formulácia: „*rúbte mu do pása, tam je jeho spása*“. Podobný prvok použil aj štúrovský básnik Ján Botto v najznámejšom romantickom diele o legendárnom slovenskom zbojníkovi s názvom *Smrť Jánošíkova*. Neodmysliteľnou súčasťou zbojníckej výbavy je aj valaška, ktorá sama bije na rozkaz alebo robí hrdinu neporaziteľným. GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 28 – 29.

⁶ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 25, 27.

od Pavla Dobšinského). Spoločnosť mu robia ďalší zbojníci, napr. Žilka, Adam, či Ilčík.⁷

Ludová slovesnosť obohacovala jánošíkovskú legendu o nové prvky, ktorými sa čoraz viac odlišovala od svojej historickej predlohy. Pri utváraní mýtického obrazu hrdinu sa hyperbolizovali jeho vlastnosti, pripisovali udalosti spojené s inými zbojníkmi a čerpali námety (napr. motív Jánošíkovho stretnutia s jedným alebo viacerými študentmi a motív kázne, ktorú zbojníkom vykladá zlapaný študent teológie) z rôznych mimofolklorných prameňov (biblické texty, mravoučné rozprávky a anekdoty, rytierske romány, či jarmočná literatúra).⁸

Prvý literárny text so zbojníckou, resp. jánošíkovskou tematikou uverejnili v roku 1785 *Staré noviny literního umění*, ktoré vychádzali v Banskej Bystrici. V opise viac-menej dobrodružnej príhody s názvom *Znamenitá kázeň jedného kazateľa za dnů hlavního zbojníka Jánošíka* prepadne nemenovaného kazateľa na jeho ceste cez Liptov (Západné Tatry) skupina zbojníkov: „*Mezy tím tento ctihodný muž ne žeby se byl nad tauto zdívelosti zděšyl, ale jim raději veselau tváři takto pověděl: Mé milé ditky, bezevši pochyby, vy již od dávneho času z lidského tovaryštví jste, kde nevíte, že kazatelé, a obyčejně, vůbec mluvě, učeni lidé, ne jen s sebou žádné peníze nenosý, ale takových ani doma nemají.*“ Pokračovanie prejavu kazateľa k zbojníkom sa nesie v znamení večného zatratenia: „... *vy pak podle neyhodnověrnějších svědectví za vaše vlastní hříchy zahynete. ... vy v něm (v pekle, pozn. aut.) hořeti budete až na věky, amen!*“ V článku je prítomná paralela medzi životom Krista a životom zbojníkov, obohatená o motív Judášovej zrady, ktorý je predzvesťou Jánošíkovho osudu.⁹

Na tradíciu zbojníckych piesní nadväzujú tri pololudové lyricko-epické skladby: *Píseň o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch*; *Píseň o Jánošíkovi, zbojníkovi* (možno už 1. pol. 18. stor.) a *O Surovec Jakubovi, zbojníkovi* (2. pol. 18. stor.). Pôvodne boli zapísané v rukopise, ktorý vznikol pravdepodobne v rokoch 1761 – 1778 a nachádzal sa v Tranovského knižnici v Liptovskom Mikuláši, kde ich našiel literárny historik Ján Vilikovský (1904 –

⁷ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 26.; GAŠPARÍKOVÁ, Jánošík, ref. 2, s. 24.

⁸ GOSZCZYŃSKA, Joanna. Premena jánošíkovského mýtu v slovenskej literatúre 19. storočia. In *Mýty a skutočnost' zbojníctva na poľsko-slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre*. Nowy Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2007, s. 202. ISBN 9788360621028.

⁹ ŠOKA, Milan. Jánošíkovský motív : Prvá literárna zmienka o ľudovom hrdinovi. In *Smer*, 6.1.1989, roč. 41, č. 5, s. 12.; GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 34.

1946). Podľa neho je dokument kópiou staršieho textu a jednotlivé skladby predstavujú varianty jarmočných piesní. Na základe výskumu zistil, že boli známe a obľúbené v prostredí vidieckeho zemanstva, ktoré si voľný čas krátilo príležitostným veršovaním, zostavovaním vlastnej poetickej tvorby, zapisovaním ľudovej slovesnosti.¹⁰ V antológii klasicistického básnika Bohuslava Tablica (1769 – 1832) *Slovenští veršovci* (1809) sú publikované práce viacerých takýchto anonymných autorov o zbojníkoch Jánošíkovi a Surovcovi (napr. *Jánošík, loupežník liptovský* či *Surovec, loupežník oravský*), ktoré potvrdzujú fakt, že počiatky mýtizácie Jánošíka siahajú už do polovice 18. storočia. Súčasťou tohto procesu, pri ktorom sa historické fakty spájali s literárnou fikciou, bola aj idealizácia života zbojníka, jeho vlastností a činov.¹¹

Prvé dve z uvedených skladieb zaradil B. Tablic do druhého dielu svojej antológie, pričom ich texty upravil v zmysle dobovej zvyklosti. *Píseň o Jánošíkovi, zbojníkovi* navyše doplnil o svoju predstavu Jánošíka, ktorého stvárnil ako dobrodinca, citlivého na biedu chudoby a najmä študentov: „Nuzným dobře činil, zvláště pilným žákům, / dával jim na šaty soukna nebořákům. / Poručil jim měřit od buka do buka, / štedrá byla vždycky k žákům jeho ruka.“¹²

Po vyše sto rokoch všetky tri skladby, pochádzajúce od rôznych autorov, publikoval etnograf Andrej Halaša (1852 – 1913) v Časopise Slovenskej muzeálnej spoločnosti (1910). Texty sa vyznačujú piesňovou formou, ale nečerpajú z ľudovej slovesnosti, majú vzdelávací charakter (v sužetovej línii sú obsiahnuté aj vecné informácie). Prvé dve skladby svojou kompozíciou predstavujú žáner jarmočnej piesne (rámcové oslovenie „poslucháčov“), tretia z nich je elégiou s výraznými lyrickými prvkami. Postavy zbojníkov sú vytvorené na základe ich osobných výpovedí vo väzení.¹³

Najepickejšou a pravdepodobne aj najstaršou skladbou (na základe historických reálií v nej obsiahnutých) je rozsiahla *Píseň o Adamovi a Ilčíkovi, zbojníkoch*. Opisuje sa v nej konkrétna akcia zbojníckej družiny Adama (Adamca, Adamčika, lapeného v roku 1641 v Trnave) – prepadnu-

¹⁰ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 34, 40.

¹¹ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 40.

¹² GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 41.

¹³ SEDLÁK, Imrich et al. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Martin : Matica slovenská; Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 140. ISBN 9788070909355.; ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 287 – 288. ISBN 8088878705.

tie Zdeňka Žampacha z Potštejna, majiteľa vsetínskeho panstva v rokoch 1623 – 1634, ktorý viezol peniaze do Viedne.¹⁴ Zbojníci sa však naľakali ozbrojeného sprievodu a zutekali. Zostali len Ilčík, Michal a Janko Kozelka, ktorí sa zmocnili peňazí a odišli spolu s družinou smerom na Kúty a potom za riekou Moravu. Peniaze schovali do mohutnej lípy, ktorá im slúžila aj ako opevnené obydlie. Skladba svojím štýlom, obrazmi a dialógmi pripomína ľudové balady.¹⁵

Píseň o Jánošíkovi, zbojníkovi sa skladá z dvoch, resp. troch častí bez formálneho vyznačenia. V epickom úvode (po 88. verš) sa dozvedáme o pôvode a zbojníckych skutkoch hlavného hrdinu (popravený v roku 1713). Po návrate z vojenčiny začal gazdovať, ale nahnevalo ho, že vrchnosť zdierala svojich poddaných, ktorí jej museli odvádzať vysoké naturálne dávky: „*Kde je vzal, tu je vzal, sedlák musel dati / kury, husi, telce, patnásť – šestnásť zlatý.*“ Zorganizoval preto zbojnícku družinu, ale po niekoľkých rokoch zbývania ho zradili bača a Gajdošík.¹⁶

Jadro skladby tvorí lyrická lamentácia uväzneného Jánošíka (od 89. verša), ktorá sa mení na štylizovaný elegický dialóg vo forme otázok a odpovedí („*Jánošík, Jánošík, kdeže tvój palošík – v tom meste Žiline, tam visí na kline.*“). Hrdina v ňom žiada za slobodným životom v prírode a lúči sa

¹⁴ O Z. Žampachovi sa vedelo, že proti neposlušným poddaným, ktorí odmietali platiť povinné dávky vrchnosti, používal vojenskú silu. ŠMATLÁK, ref. 13, s. 286.

¹⁵ MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 364 – 365.

¹⁶ Prvý literárny autor, ktorý zostavil menoslov členov Jánošíkovej družiny bol Ján Botto. Patrili k nim: Jánošík, Surovec, Ilčík, Adamčík, Hrajnoha, Potúčik, Uhorčík, Garaj, Tarko, Mucha, Ďurica a Michalčík (podľa etnografky Viery Gašparíkovej má ísť o Gajdošíka). GAŠPARÍKOVÁ, Viera. Rozprávania slovenského ľudu o zbojníkoch. In *Slovenský národopis*, 1988, roč. 36, č. 3 – 4, s. 432. V niektorých textoch nemá meno zbojníka ustálenú podobu, napr.: Rajnoha – Hrajnoha – Drajnoha, Jakub Surovec – Suroviak – Surovčík, Michal Vdovec – Mišo Dovec – Vdovčík – Dovčík. GAŠPARÍKOVÁ, Jánošík, ref. 2, s. 23 – 24. V skutočnosti pôsobil v Jánošíkovej skupine 12 – 20 zbojníkov. Netvorili kompaktný, vnútorne usporiadaný celok, lebo v priebehu roka do nej jedni prichádzali a iní ju opúšťali. Podľa údajov zo súdneho pojednávania s Jánošíkom jeho družinu tvorili: Chlastiak, Hunčík (Huncaj, Huncaga) alebo Turiak, Plavčík, Kováčik alebo Moravčík, Vavrek, Ondráš (Ondrej), Sutora, Bartek, Pavol Gašparec alebo Mlynarčík, Ondráš Kundis, bratia Šutkovci, Orešiak, Adam Šušolka, Pivovarčík, Zupica, Kovalčík, Holúbek, Valičiak a Tálik. O mnohých osobách Jánošík vypovedal, že sú mŕtvi alebo družinu dávno opustili. LALIKOVÁ, Tatiana. Mená členov Jánošíkovej družiny (v skutočnosti a v literatúre). In *Kultúra slova*, 2002, roč. 36, č. 1, s. 21.

so svojimi druhmi, pričom zdôrazňuje, že nezbíjal chudobných paholkov, ale „*pánúv zemanúv, tých zlých prokurátrúv*“.¹⁷

Jednotlivé časti skladby sa svojou štylizáciou od seba natoľko líšia (prvá a tretia je vecne informatívna, druhá sa vyznačuje lyrickou evokáciou), že J. Vilikovský vyslovil určitú hypotézu o jej genéze. Podľa nej vraj text spočiatku tvorila iba dumka Jánošíka vo väzení, ku ktorej neskôr iný autor pripojil epický úvod.¹⁸ Sociálne zameranie skladby, básnické obrazy a poznámka „*kdo tu píseň zložil, nebyl to žádný pán*“ nasvedčujú, že jej autorom bol človek z ľudu – chudobný rektor alebo pisár.¹⁹

Skladba *O Surovec Jakubovi, zbojníkovi* je elegickým autoportrétom Jakuba Surovca (popravený v roku 1740), ktorý formou lyrického monológu lamentuje vo väzení nad svojím osudom. Podstatnú časť jeho prehovoru tvoria reflexívne meditácie o slobode, zboji, zrade milej Katly a najmä o nestálosti šťastia (opakujúci sa motív: „*Ó, nestalé štěstí v tomto márném svete.*“). Následne sa zbojník lúči so svojimi druhmi, s horami a salašmi, so slobodou a v závere aj s frajerkou, ktorá ho „predala“ breznianskym mešťanom.²⁰

V texte sa vyzdvihuje silný pocit „bratstva“ medzi členmi zbojníckej družiny („*Ej, vale, valete, jakož vám mám říci – byli ste bratrové v srdci mojem všeci!*“²¹) a najmä slobody („*Ó kde si sloboda, milejší nad zlato?*“, „*U vás sem slobodu premilú užíval, proto mi nejvíc přišel na srdce žial.*“). Český literárny historik Josef Hrabák vidí v lúčení zbojníka Surovca prepojenie medzi literárnym obdobím neskorého baroka a preromantizmu.²¹

Neskôr sa zbojnícka poézia orientovala takmer výlučne len na ľudové piesne. Spievalo sa v nich o zboji (*Ide furman dolinou*), smútku (*Idem, idem, len tak trniem*), vzdore (*Ked ste ma chytili, teda ma majte*) a vešaní (*Bolo nás jedonásť chlapcov neborákov*). Často sa využíval aj tzv. šibeničný humor (*Kebych ja bol vedel*). Mnohé piesne sa spájajú s konkrétnymi menami zbojníkov, ako Šinko (*Idú listy od gemerskej stolici*), Bezek (*Dobre ti je, Bezek, v tom zvolenskom zámku*), Vdovčík (*Bol by Doučík doučoval, keby*

¹⁷ MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 364.

¹⁸ ŠMATLÁK, ref. 13, s. 287.

¹⁹ MIŠIANIK – MINÁRIK – MICHALCOVÁ – MELICHERČÍK, ref. 1, s. 285.

²⁰ MINÁRIK, Jozef (ed.). *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva III. Barok : Poézia*. Bratislava : Slovenský Tatran, 1997, s. 162. ISBN 802220465X.; ŠMATLÁK, ref. 13, s. 288.; MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry 1*. Bratislava : SPN, 1985, s. 304.

²¹ ŠMATLÁK, ref. 13, s. 288.

sa bol varoval), a najmä Jánošík (*Na Cvanglovom vršku jasný ohník horí*). Niektoré z nich mali baladický charakter (*Z jednej strany hory kalina prekvitá*). Podobné námety spracovávajú aj vážne alebo žartovné zbojnícke piesne z pastierskeho prostredia (*Ženie valach ovce hore bukovinou*).²²

V pololudovej zbojníckej poézii už nevystupuje iba typ tzv. spravodlivého zbojníka, ktorý „bohatým bral a chudobným dával“, ale zbíjanie vykonával z povolania. Svedčia o tom dlhšie epické piesne o gemerskom zbojníkovi Michalovi Vdovčíkovi (1803 – 1832), resp. Vdovcovi (*Verše o jednom znamenitém zbojníkovi, Jirí Vdovcovi* od Jána Jamricha ml. z roku 1833) a o maďarskom romantickom type zbojníka Jóskovi Sóbriim (*Chýrny zbojník bol Sóbri*; 1. pol. 19. stor.).²³

Verše o jednom znamenitém zbojníkovi, Jirí Vdovcovi sú sčasti napísané podľa ideovo-umeleckej schémy *Písne o Jánošíkovi, zbojníkovi*. Predstavujú epickú skladbu s prvkami jarmočnej piesne (oslovenie poslucháčov, moralizátorský tón – odsudzovanie zlých skutkov, zvýraznenie negatívnych vlastností a zbojníckeho kajania), ktorá sa sústreďuje na skutky a smrť hlavného hrdinu. Vdovec už nie je typický zbojník, ale násilník a postrach bohatých i chudobných. Chytia ho u frajerky Zuzky a obesia. Kompozícia skladby sa vyznačuje lyrickým lamentom hrdinu formou dialógu (otázky autora a odpovede zbojníka).²⁴

Ludová ľúbostná poézia zo zbojníckeho prostredia spracúva všeobecnú tematiku – príprava na zboj, lapenie, obesenie, žiaľ milej i tzv. šibeničný humor (*Janičok, Janičok, sadni si na stolčok; Sedel Janík, sedel sedem rôčkov, sedem; Na štiavnickom vršku šibeničke*). Patria sem aj balady (*Co sa stalo, stalo pri Belé mestečku*).²⁵

Ludová sociálna poézia so zbojníckou tematikou má protifeudálny charakter (*Na zelenej pažiti*). Kritizuje najmä sociálnu nespravodlivosť (*V zelenej dúbave kornútky cengajú*) a nepriateľom zbojníkov adresuje rôzne kliatby (*Už v Liptove vyzváňajú*). Zbojníci vyslovujú aj svoju morálnu a fyzickú prevahu nad pánmi i duchovnými (*A v Prešporku pána není*). Piesne o Jánošíkovi a Vdovcovi sa vyznačujú podobnými motívmi (*Bol by ten Jánošík, bol by ten bojoval; Čo sa stalo v nove v Kobelärove*).²⁶

²² MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 369.

²³ MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 369 – 370.

²⁴ MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 370.

²⁵ MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 370.

²⁶ MINÁRIK, Po chodníčkoch, ref. 1, s. 370.

Prelom v procese utvárania mýtu o najznámejšom slovenskom zbojníkovi nastal začiatkom 19. storočia, kedy prekročil rámeč ľudovej slovesnosti a dostal sa do umelej literatúry. V máji 1817 publikoval klasicistický básnik Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) v prílohe *Viedenských novin* s názvom *Prvotiny pěkných umění píseň O Jánošíkově smrti*. Nedostala sa však do zbierky ľudových piesní Jána Kollára s názvom *Národní zpiewankyčili pjsně světské Slowáků w Uhrách* (I., 1834; II., 1835), pretože nesie stopy poľských vplyvov.²⁷ Dôvodom mohla byť aj skutočnosť, že autor lyricko-epickej skladby *Slávy dcera*, v ktorej Jánošíka umiestnil do slovanského pekla medzi zlosynov a zradcov, nemal záujem o piesne so zbojníckou tematikou. V jeho zbierke, ktorá obsahuje vyše 2 500 textov, je zastúpených len sedem. Nachádzajú sa v druhom zväzku v kapitole „Ballady, romance a rozprávky“ (napr. 47. *Chytrá žena*, 48. *Starý zbojník*, 49. *Jánošík* a 50. *Musaj*). Štyri slohy so zbojníckou tematikou vypadli z piesne *Čo to dievča hovorí*, ktorá bola v plnom znení uverejnená v *Písniích světských lidu slovenského v Uhřích* (II., 1827) a po úprave sa v skrátenej forme dostala medzi „národné spievanky“ (*Jelen, srnka*).²⁸

K literárnej reflexii jánošíkovskej tradície sa P. J. Šafárik vrátil vo svojej básnickej prvotine *Tatranská Múza s lýrou slovanskou* (1814), ktorá obsahuje dve básne o legendárnom zbojníkovi a jeho družine – *Slavení slovanských pacholků* a *Poslední noc*. Autor v nich nadviazal na anonymné skladby o zbojníkoch, vydané B. Tablicom, na šestnásť veršov o zbojníkoch Hrajnohovi, Jánošíkovi, Vlčekovi, Haralovi a Peralovi, publikovaných v prvých štyroch číslach kalendára Jiřího Palkoviča na rok 1807 (Jánošíkovi sú venované len dva verše s motívom obdarúvania študentov súknom, ktoré merajú „od buka do buka“), na ľudové piesne a povesti, ktoré sám poznal, i na jarmočné piesne.²⁹

Kým ľudová slovesnosť vyjadruje nad osudom zbojníkov obdiv a úctosť, P. J. Šafárik v nich oslavuje symboly sily, mužnosti, odvahy, obeťavosti, osobnej slobody a nezávislosti, využívajúc dobové prívlastky, resp. prirovnania („chlapové silní“, „stateční rekové“, „srdnatí chlapové“ a pod., „přimí ako svíce“). V opise bitky, ktorá prepukla po zrade krčmá-

²⁷ DZUBÁKOVÁ, Mária. Pavol Jozef Šafárik a ľudová slovesnosť (roky 1814 – 1833). In *Litteraria IV*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 110.

²⁸ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 44 – 45; DZUBÁKOVÁ, ref. 27, s. 110.

²⁹ PIŠŮT, Milan et al. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 213.; GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 41 – 42, 44.

ra, vyzdvihuje ich bojovnosť a smelosť. Predstavuje ich ako slovanských hrdinov, stelesňujúcich myšlienku slovanskej vzájomnosti: „*Mužnosť nad mužnosť, zmužilých hlavo / udatný hrdino: Slovanů slávo; / výborný zástupce svobodníků: / tebe mním, tebe, ó, Jánošíku!*“.³⁰ Literárna historička Mária Dzubáková sa k individualite básnikovej obraznosti vyjadrila nasledovne: „*Jadro zbojníckej tematiky rozvinul však ideove i umelecky tak presvedčivo, ako sa nepodarilo nikomu v slovenskej literatúre pred vystúpením Janka Kráľa!*“.³¹ Podľa literárneho historika Viktora Kochola ide o „*rozvláčne básne, ktorých ideové vyznenie zaostáva značne za ich námetovými možnosťami.*“³²

Mýtizovaná podoba Jánošíka v tvorbe P. J. Šafárika nevychádza z rozprávkovej predlohy (nie je obdarený nadprirodzenými schopnosťami ani zázračnými atribútmi), ale má črty národného hrdinu, ktoré sa naplno prejavili v období romantizmu. Legendárny zbojník v nej vystupuje ako dobrodinec, ktorý „*bohatým bral a chudobným dával*“. V jeho činoch sa prejavuje vzbuera proti spoločenskej konvencii.³³ Ľudovú predstavu o ňom aktualizuje básnik aj v oblasti zbojníckeho životného štýlu. Podobne ako v ľudových piesňach zdôrazňuje Jánošíkovu radosť zo slobodného života v prírode, ktorý dáva do opozície s jeho nešťastným koncom.³⁴

Báseň *Slavení slovanských pacholků* opisuje slobodný život dvadsaťčlennej zbojníckej družiny (vystupujú v nej Jánošík, Surovec, Ilčík, Hrajnoha, Vlček a Harala), charakterizuje ich činy, čiastočne aj povahu, žiali nad jej osudom i zradou krčmára. Oslavuje Jánošíka, ktorý pozná sociálne pomery sedliackeho stavu, vie „*laskavě zahladit chudého bídu!*“, „*časem i toлары na voly dať!*“. Autor vyslovuje prostredníctvom príbehu vlastnú túžbu po slobodnom a láskyplnom živote.³⁵ Za jeho romantizujúcim ideá-

³⁰ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 46 – 47.; GOSZCZYŃSKA, Premena, ref. 8, s. 202.; PIŠŤÚT, ref. 29, s. 213.

³¹ DZUBÁKOVÁ, ref. 27, s. 83.

³² KOCHOL, Viktor. Poézia Pavla Jozefa Šafárika. In *Litteraria IV*, Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 48.

³³ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 45, 47, 48.; KRAUS, Cyril. Šafárikova balada. In *Litteraria IV*, Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 65.

³⁴ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 49.

³⁵ VIKTORA, Viktor. Tatranská múza s lýrou slovanskou. In *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, 2013, roč. 58, č. 1 – 2, s. 29.; PÍSKOVÁ, Milada. Zbojnícké motívy v českej a slovenskej literatúre. In *Mýty a skutočnosť zbojníctva na poľsko-slovenskom pohraničí v dejinách, literatúre a kultúre*. Nowy

lom slobody však už možno badať tragické pozadie a silnejúci subjektívny elegický podtón, ktoré sú typické pre obdobie romantizmu. Autor pripojil k sociálnemu aspektu básne nový ideový prvok: zbojníkov označuje za ozdobu Slovanstva a vidí v nich výkvet národnej hrdosti. V záverečných veršoch sa však dištancuje od ich činov a odsudzuje jánošíkovský odboj proti vrchnosti: „*Marnost nad marností, mámidlo pouhé. / Žalost nad žalostí, trápení dlouhé: / ten, ten a jedině blažený jest, / jenžto se nikdy těch nedrží cest!*“³⁶

Báseň *Poslední noc* predstavuje baladicky ladený ľúbostný vzťah Jánošíka k jeho milej s tragickým koncom – obaja si volia dobrovoľnú smrť. Zbojník nocuje u milej, ktorej vyznáva lásku a sľubuje, že s ňou začne nový, slobodný život. Jeho plány do budúcnosti sa neustále prepletajú s neurčitými predtuchami blížiaceho sa tragického konca. Nad ránom, keď sa Jánošík lúči s milou, vtrhnú do domu drábi. Zbojník sa nechá zajať v domnienke, že omdletá milá je mŕtva. Ona sa však spamätá a zo zúfalstva sa vrhne do priepasti. Jánošík sa zrieka zbojníckeho života a nadobúda atypické črty: „*Již lesů se spustím, již vstupuji v svět - / již po horách – hájích víc nebudu pět. ... teď slobodně budu i s tebou si žít, / jak lidé a já i ty chceme to mít.*“ Tragický osud milencov vyvažuje apoteóza slobody. Báseň anticipuje romantizujúce tendencie v zbojníckej, resp. jánošíkovskej tematike u predstaviteľov štúrovskej literárnej generácie.³⁷

Prvú slovenskú komediálnu činohru so zbojníckou tematikou napísal Štefan Petruš pod názvom *Rajnoha, zbojnícky hajtman aneb Začátkové černohrončánských handlou* (1823). Prvým dramatickým dielom, v ktorom sa spomína Jánošík je veselohra Jána Chalupku (1791 – 1871) *Kocúr-kovo, aneb: Jen abychom v hanbě nezůstali* (1830). Objavuje sa v replike učiteľa Svobodu, ktorý označil výrok zbojníka Hrajnohu (v texte sa uvádza ako Rajnoha, pozn. aut., ktorý so svojimi druhmi Garazdom a Krahulcom³⁸ stretne chudobných študentov vedených učiteľom): „*Boháča der, chudob-*

Targ : Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2007, s. 216. ISBN 9788360621028.

³⁶ ŠMATLÁK, Stanislav. Poznámky k vývinu slovenskej epickej poézie : I. Klasicistická epika. In *Slovenská literatúra*, 1957, roč. 4, č. 1, s. 10.; KOCHOL, ref. 32, s. 48.

³⁷ ŠMATLÁK, ref. 36, s. 11.; PIŠŮT, ref. 29, s. 213.; KRAUS, ref. 33, s. 66.

³⁸ Ide o prvých slovenských zbojníkov so zidealizovaným charakterom. GAŠPÁRÍKOVÁ, Jánošík, ref. 2, s. 41. Z pôvodnej dvanásťčlennej družiny sa v diele uvádzajú aj akýsi Magurčan a Úskok.

nému daj!“ za „*krásne princípium v zbojníckej morálke*“ a prirovnal ho k Jánošíkovým činom, keď študentom – „*trhanom ... súkno od buka do buka meral*“. V závere študenti na (H)Rajnohov príkaz zaspievajú zbojnícku pieseň *Zelená sa bučina* (po prvýkrát bola zapísaná pod názvom *Pieseň o Jánošíkovi* v súkromnej zbierke zemana Absolona Meška *Verše o Jánošíkovi a jeho kamarátoch* z roku 1842), za ktorú ich zbojníci odmenia „dvadsiatnikmi“, dvoma oštiepkami, pletencom a parenicou. V texte sa spomínajú aj konkrétne skutky zbojníkov, napr. okradnutie mlynára na Kráľovej holi, či Žida a dvoch jarmočných obchodníkov na Branisku.³⁹

Na slávneho zbojníckeho kapitána spomína jeden z pastierov na začiatku piateho spevu idylického eposu evanjelického farára Karola Kuzmányho (1806 – 1866) *Běla* z roku 1836 (verše 16 – 36). Jánošík sa v jeho rozprávaní vyznačuje nadľudskou silou a zázračnými atribútmi: „*Vatrole (vo vatre opálený kyj, pozn. aut.) což naše sou, trst jen to je oproti dubci, / Než posekán jeho byl zázračný z dřínu celého; / On koho jím udeřil střela co z nebe ohně božího, / Aj, tomu věř že celé jediné ni nezůstalo kosti, ...*“.⁴⁰

V rovnakom roku, kedy bol publikovaný epos *Běla*, vyšla nová verzia skladby J. Kollára *Slávy dcera*, rozšírená o dva sonety venované Jánošíkovi a jeho družine (572 a 573). Básnik ich umiestnil do slovanského pekla, kde sa potľkajú s kutáčmi namiesto zbraní v spoločnosti lotrov, lúpežníkov a vrahov. Poľutovaniahodní a zosmiešňovaní znášajú svoj údel s pokorou a pocitom viny. Pre J. Kollára je zbojníctvo len symbolom zla a hriechu. Vonkajšia podoba Jánošíka vychádza z ľudovej tradície (oblečenie a atribúty – zlatý opasok, klobúk s pštrosím perom a pištole za opaskom). Legendárny zbojník v pekle hajdukuje podľa rytmu hudby starého gajdoša. J. Kollár tak zavrhuje mýtickú predstavu o Jánošíkovi. Vo svojej koncepcii aktualizuje tú časť ľudovej slovesnosti, ktorá zobrazovala zbojníkov nielen ako obrancov utláčaných, ale aj ako zločincov.⁴¹

Pravdepodobne v rokoch 1838 – 1842 vznikla prvá dráma s jánošíkovskou tematikou. Nerozsiahlý rukopis s názvom *Janosjk, činohra ve třech gednánjch* napísal evanjelický kňaz Eduard Horislav Škultéty (1819

³⁹ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 56 – 57.; CHALUPKA, Ján. *Kocúrko alebo Len aby sme v hanbe nezostali*. [online]. Dostupné na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/206/Chalupka_Kocurkovo-alebo-len-aby-sme-v-hanbe-nezostali (12. 11. 2014).

⁴⁰ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 58.; KUZMÁNY, Karol. *Běla*. [online]. Dostupné na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1338/Kuzmany_Bela/5 (12. 11. 2014)

⁴¹ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 60 – 61.

– 1892) v bibličtine. V texte uplatnil tie charakteristické vlastnosti, ktoré sa spájajú s predstavou legendárneho zbojníka ako obrancu utláčaných. Vykrešľuje ho ako pozitívneho hrdinu, ktorý sa vyznačuje dobrotou, pracovitosťou, chytrosťou či vojenskými zručnosťami.⁴²

Východiskom deja je Jánošíkova služba v cisárskej armáde. Zorganizuje zbojnícku družinu, ktorej cieľom je oslobodiť sedliakov z poddanstva. Jánošík tu vystupuje aj ako moralizátor, ktorý kritizuje nielen zemanov, ale aj pasívny ľud. Poznamenáva, že ľud je príliš slabý a zbabelý, preto musí prísť hrdina, ktorý ho bude brániť a bojovať za jeho práva.⁴³

K aktualizácii zbojníckej tematiky v období slovenského literárneho romantizmu a k formovaniu mýtu o jej legendárnom hrdinovi v spoločenskom vedomí prispeli takmer všetci významní predstavitelia štúrovskej generácie, najmä Samo Chalupka, Janko Kráľ a Ján Botto, ďalej Štefan Marko Daxner, Viliam Paulíny – Tóth, či Samo Bohdan Hroboň. Svojou tvorbou chceli poukázať na nerovnoprávne postavenie Slovákov v Uhorsku, vyjadriť svoje pocity, názory i túžby.

Jánošík, ktorý dovtedy predstavoval symbol sociálnej spravodlivosti sa postupne stával bojovníkom za národné práva. V koncepcii romantických básnikov išlo o proces premeny legendárneho zbojníka z ľudového na národného hrdinu. Prvotným impulzom bola požiadavka L. Štúra, aby autori siahali po tradičných literárnych postavách, medzi ktoré zaradil predovšetkým Jánošíka: *„Ale cez tie tiché, dlhé veky zjavil sa v Tatrách bohatier, i my máme jednu poetickú osobu, ktorá vymalovaná stojí v duši ľudu nášho. ... V tejto hroznej biede, v tej beznádejnosti – jeden šuhaj, hodný junák – bystrý umom, silný ramenom, vystúpi a dá sa za pomstiteľa za tento utrpený ľud. Znáte koho rozumiem – Jánošíka. ... On o sebe hovorí, že slúžil ako vojak v Rákociho povstaní a že bol kapitánom – čo je veľmi pravdepodobné, lebo tu videl boj podľa jeho zmyslu, podľa utlačovania ľudu vedený. Takto ako vojak vycvičený – vidiac biedu hroznú a týmto príkladom posilnený – vystúpil a za pomstiteľa ľudu sa stal. Ako sa o ňom hovorí, že bohatým bral a chudobným dával. ... Národ náš, že videl v ňom muža, ktorý sa za pospolitost' namáha, že videl v ňom obrancu, ktorý proti utlačovaniu skutočne vystupuje – preto si ho v pamäti zvečnil.“*⁴⁴

⁴² GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 63.

⁴³ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 64.

⁴⁴ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 69.

Pri štylizácii postavy najznámejšieho slovenského zbojníka vychádzali romantickí básnici z ľudovej slovesnosti. Jánošík sa v ich tvorbe vyznačuje heroizmom, idealizáciou, ba až mystifikáciou osobných vlastností a činov, ktoré sa spájajú s pesimistickými náladami autorov, často sa stotožňujúcimi so svojimi postavami.⁴⁵

Baladicky ladené básne Sama Chalupku (1812 – 1883), vyznačujúce sa tragikou zbojníckeho života obsahujú vlastenecké myšlienky, ktoré v symbolických polohách vyjadrujú obavy nad osudom slovenského národa, ale aj vieru v jeho slobodný a šťastný život. Jeho najznámejšou lyricko-epickou skladbou je *Likavský väzeň* (1846 pod názvom *Jánošíkova umka*). Súdiac podľa autorskej poznámky k vydaniu, námet vychádza z príbehu, ktorý jemu a jeho priateľovi banskobystrickému organárovi Michalovi Kyselovi (1788 – 1871) vyrozprával za niekoľko „*strieborniačikov*“ chudobný remeselník pri návšteve hradu Likava na jeseň 1835. Zaviedol ich aj do čiastočne zasypanej podzemnej pivnice, kde im ukázal v stene zamurované železné ucho, na ktorom bola údajne pripevnená reťaz s Jánošíkom.⁴⁶ Básnik použil v skladbe iba motív „*junáka-väzňa*“ (naznačuje kontrast medzi slobodou a otroctvom), prikovaného o skalu v podzemí hradu.

Spútany hrdina spomína na „*krutý*“ boj, po ktorom „*tie slovenské kraje / v ťažký žiaľ upadli*“. Premýšľa o svojom osude i osude slovenského národa, pričom vyjadruje vieru v lepší život, ktorou premáha svoje utrpenie. Predstavuje si, ako utečie, zhromaždí okolo seba ďalších junákov a na ich čele vydobyje slobodu pre svoj národ. Autor hrdinu neidealizuje, predstavuje ho ako obyčajného človeka, ktorý stelesňuje dobové pocity sklamaní z nesplnených túžob a nádejí i z nepriaznivého postavenia slovenského národa.⁴⁷

Jánošíkovské reminiscencie sú príznačné aj pre ďalšie básne S. Chalupku. Skutočnou postavou zvolenského zbojníka – bojovníka za práva ľudu Branka (Braniaka), pôvodom z maďarského mesta Sečany, sa autor

⁴⁵ HURTAJOVÁ, Zuzana. Retrospektívy jánošíkovskej tradície v slovenskej a českej literatúre. In *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 1998/99, roč. 45, č. 3 – 4, s. 117.; LIBA, Peter. Jánošíkovské premeny alebo reflexie o jednej téme. In *Slovenské pohľady*, 1983, roč. 99, č. 6, s. 105.

⁴⁶ KRAUS, Cyril. Jánošík v poézii slovenského romantizmu. In *Slovenský národopis*, 1988, roč. 36, č. 3 – 4, s. 563 – 564.

⁴⁷ KRAUS, ref. 46, s. 565.; KRAUS, Cyril. Chalupkova balada. In BORGULOVÁ, Jana (ed.). *Samo Chalupka 1812 – 1883 : Zborník materiálov z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : Literárne a hudobné múzeum, 1983, s. 95.

inšpiroval v rovnomennej básni zo zbierky *Spevy* (1868). Tragický osud hrdinu historickej povesti z čias protitureckých bojov (so svojou družinou sa postavil proti Turkom, ktorí mu zajali ženu aj deti), ktorá sa tradovala na detvianských lazoch, ho zaujal natoľko, že sa s ním stotožnil.⁴⁸

Epická zložka básne sa začína rozsiahlym monológom – retrospektívnym rozprávaním hlavného hrdinu o národnostnom útlaku, odboji a jeho tragickom konci. Nasleduje opis Brankovho prenasledovania a zlapania v Brezne. Svoj život obetuje za národnú slobodu a sociálnu spravodlivosť. Slová, ktorými sa lúči pred smrťou, sa stali epitafom na hrobe S. Chalupku v jeho rodnej obci Horná Lehota: „*Pravde žil som, krivdu bil som, / verne národ môj ľúbil som...*“⁴⁹

Ďalšia báseň s názvom *Junák* (1860) má elegický ráz, ktorý sa prejavuje v nerovnom boji hrdinu a jeho družiny proti trom čatám vojska. Aj keď v ňom všetci padnú, zbojník verí v obnovenie odboja proti vrchnosti. Autor uplatnil v básni zbojnícke piesne a motív dvanástich sokolov (sokol predstavuje symbol slobody), bojujúcich proti panstvu troch nemenovaných stolíc (pravdepodobne ide o Liptovskú, Trenčiansku a Gemerskú stolicu). Viera v príchod „lepších časov“, ktorá do porážky revolúcie charakterizovala určitý optimizmus štúrovcov (napr. *Likavský väzeň*), sa už v tomto prípade nespája s konkrétnym činom, ale prejavuje sa v symbolickom obraze junákovho náhrobku, na ktorý slovenská mládež hádže hrudky zeme. Básnik predpokladá, že nastane zánik sveta a nový svet vzíde zo zbojníckej hrobky.⁵⁰

Kratšou obmenou *Junáka* je báseň *Kráľ'ohol'ská* (*Spevy*, 1868), v ktorej sa zbojnícka tematika spája s nepriaznivým postavením slovenského národa: „*V tom našom národe / zle to tam, nedobre: / krivda za stôl sadla, / pravda u dvier žobre.*“ Autor opisuje družinu dvanástich bojovníkov za slobodu, sediacich okolo vatry na Kráľovej holi: „*Hoj, švarná to junač, / ako jeden, všetci: / valaška im v pästi, / karabín na pleci: / v opasku širokom / pekných pár pištoli, / také deti rastú / na Kráľovej holi.*“ Podobný motív sa objavuje aj v rozsiahlej lyricko-epickej skladbe J. Bottu *Smrť*

⁴⁸ PIŠÚT, ref. 29, s. 269.; ŠMATLÁK, Stanislav. *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2001, s. 126. ISBN 8088878683.

⁴⁹ KOCHOL, Viktor. *Poézia štúrovcov*. Bratislava : SAV, 1955, s. 80.; CHALUPKA, Samo. *Branko*. [online]. Dostupné na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/224/Chalupka_Branko/1 (12. 11. 2014)

⁵⁰ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 121.

Jánošíkova a v balade *Poklad Jánošíkou* od Š. M. Daxnera. V závere už zbojníci stoja pod vrcholom pripravení do boja.⁵¹

Postava Jánošíka nevystupuje v žiadnej z posledných dvoch uvádzaných básní a nespomína sa ani jeho meno. Autor v nich nadväzuje na tradičný model zbojníka, ktorý sa vyskytuje v jarmočných piesňach publikovaných B. Tablicom a v tvorbe P. J. Šafárika.⁵²

O aktualizáciu zbojníckej tematiky sa v koncepcii svojho sociálne revolučného postoja zaujímal aj básnik Janko Kráľ (1822 – 1876), rodák z Liptovského Mikuláša. Pre získanie potrebnej inšpirácie sa vybral na miesta, kde sa Jánošík zdržiaval. Prešiel Terchovú, Klenovec, či Kokavu, kde si zapisoval ľudové piesne a rozprávania so zbojníckou tematikou. Folklorista Pavol Dobšinský (1828 – 1885) v kapitole svojej knihy *Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery* (1880), kde sa venuje Jánošíkovi z historického i folklórneho hľadiska, uvádza, že J. Kráľ počas zberu materiálu v Kokave na Malohonte našiel u miestneho roľníka Mateja Zdúta odpis skladby *Jánošík, loupežník liptovský*, z ktorej prepísal 62 veršov. Urobil si podrobné výpisy z Jánošíkovho životopisu, publikovanom v *Novom i starom vlastenskom kalendári*, ktorý vydával Gašpar Fejérpataky – Belopotocký v rokoch 1830 – 1853. Podrobne opísal členov Jánošíkovej družiny a šesť z nich si aj nakreslil (Jánošíka, Ilčíka, Surovca, Hrajnohu, Podstavčíka a Adamčíka). Naštudoval si spisy zo súdneho procesu a urobil odpis záznamu z výsluchu Jánošíka (*Fassio Janosikiana*).⁵³ Podrobné štúdium písomného a etnografického materiálu, ktorému sa venoval v celom období svojej básnickej tvorby, nasvedčuje tomu, že J. Kráľ sa chystal napísať, alebo aj napísal, dielo venované Jánošíkovi, ktoré sa však nezachovalo.

V pozostalosti zachované verše so zbojníckou tematikou boli zaradené do tzv. *Přerovského sborníka*, ktorý vznikol z odpisov autorových básní, vyhotovených jeho moravským priateľom Františkom Řepkom. Pod súhrnným názvom *Výlomky z Jánošíka* sa skrýva trojica textov z rokov 1843 – 1844, označených ako: *Janko (Jankova cesta)*, *Žobrák* a *Zbojníkova ba-*

⁵¹ CHALUPKA, Samo. *Kráľohoľská*. [online]. Dostupné na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/233/Chalupka_Kraloholska/1 (12. 11. 2014)

⁵² GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 121.

⁵³ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 80 – 81.; DOBŠINSKÝ, Pavol. *Prostonárodné obyčaje, zvyky a povery*. [online]. Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/158/Dobsinsky_Prostonarodnie-obycaje-zvyky-a-povery/1> (12. 11. 2014).; SLOBODA, Ján (ed.). *Búrkam divým v ústrety*. Bratislava : Obzor, 1972, s. 41.

lada. Výlomky z Jánošíka po prvýkrát publikoval Stanislav Mečiar vo výbere z poézie J. Kráľa pod názvom *Neznáme básne* (1938). Z rukopisu J. Kráľa bol počas jeho života uverejnený iba dialóg matky so synom – „žobrákom“ a upravená balada *Pán v trní* (1846) z textu *Žobrák*.⁵⁴

V lyricko-epickom texte *Janko* sa autor štylizuje do postavy mládenca – znudeného intelektuála, ktorý sklamaný zo života v meste uteká do podtatranských hôr, aby našiel vnútorný pokoj. Búri sa proti spoločenskému zriadeniu, pokrytectvu a násiliu. Autor stavia do kontrastu kritiku mesta, v ktorom panuje bezprávie s obrazom rodinného života na dedine.⁵⁵

Dej pokračuje v texte s nadpisom *Žobrák*. Mládenec stretne v horách umierajúceho žobráka, ktorý ho víta ako svojho nástupcu. Odovzdáva mu „kľúče od tatranských pokladov“, ktoré mu Jánošík zhodil zo šibenice, keď prihliadal jeho poprave ako malý chlapec. Vzápätí vyrozpráva mládenkovi svoj životný príbeh, ako mu krutí páni zahubili rodičov i sestru, a on sa im rozhodol pomstiť. Vstúpil do zbojníckej družiny, s ktorou nielen zbíjal, ale aj zabíjal nepriateľov ľudu. Napokon ho zradili vlastní tovariši, ktorých zlákala vypísaná odmena tisíc zlatých. V noci ho v spánku poviažali a odviekli do mesta. Zradcov obesili, ale on ostal nažive. V noci pretrhol povrazy, uškrtil stráž, podpálil dom, v ktorom bol väznený, a ušiel do demänovskej jaskyne. V horách mu veštica poradila, aby si obliekol žobrácke šaty a chodieval z domu do domu, spievajúc kresťanské piesne o krivde a utrpení, lebo vraždením nič nedosiahne. „Nový“ Jánošík ju poslúchol a svojím spevom podnecoval ľud, aby povstal proti vrchnosti. Pod vplyvom žobrákovho monológu mládenec prežíva morálne prerodenie a stáva sa tým, koho Jánošík označuje za svojho nástupcu.

Vo fiktívnom príbehu, ale s reálnym pozadím vystupuje Jánošík ako symbol sociálnej spravodlivosti, v ktorom sa odrážajú túžby aj žiadosti slovenského národa.⁵⁶ Čitateľ sa o jeho vlastnostiach a činoch dozvedá len málo, aj to útržkovito, z rozprávania iných postáv a z autorského textu (na princípe asociatívnosti a reflexie rozvíja príznakové črty legendárneho zbojníka ako rebela i bojovníka a aktualizuje jeho odkaz). Konanie hrdinu determinuje motív odvety za krivdy páchané na ľude.⁵⁷ Autor zobra-

⁵⁴ SLOBODA, *Búrkam divým v ústrety*, ref. 53, s. 43.

⁵⁵ SLOBODA, *Búrkam divým v ústrety*, ref. 53, s. 119.

⁵⁶ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 79.; SLOBODA, *Búrkam divým v ústrety*, ref. 53, s. 40.

⁵⁷ KRAUS, ref. 46, s. 567.; GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 81.

zuje v texte nepriaznivé postavenie slovenského národa, sociálne rozpory i narážky na konkrétne udalosti (poľské povstanie, sedliacke vzbury, hlad, mor).

Podľa J. Kráľa konflikt medzi vrchnosťou a sedliakmi možno vyriešiť len revolučnou cestou, ktorou by sa dosiahla zmena spoločenského zriadenia. V texte to básnik vyjadruje premenou zbojníka na žobráka, ktorý na radu veštkyne spevom podnecuje ľud k vzbure: „*Židákov, Nemcov rúbu, do vody metajú, / od Spiša do Zemplína pánov tnú na kusy / a sberba krvožerná vopred skáčuc brúsi.*“⁵⁸ Po prvýkrát v slovenskej literatúre dostáva Jánošíkovská tradícia v týchto veršoch sociálne i národne revolučný význam.⁵⁹

V *Zbojníkovej balade*, ktorú literárny historik Milan Pišút chápe ako súčasť rozsiahlejšej a staršej verzie textu *Žobrák*, sa už priame nadväzovanie na postavu Jánošíka nevyskytuje. Kompozičný rámec diela tvorí rozprávanie zbojníka o tom, ako bol zlapaný, uväznený, mučený a postavený pred súd, kde miesto obhajoby recitoval baladu *Pán v trní*, ktorá vypovedá o treste, aký postihol krutého zemana za jeho činy vykonané na ľude. Vystúpenie obžalovaného, umocnené výstrahou o osude sudcov, ktorí sa zúčastnili na procese, malo taký odstrašujúci účinok, že ich to vydesilo (jedni zamdleli, druhí zutekali) a pustili ho.

J. Kráľ z tejto kompozície použil len baladu a motív prípravy na pomsťu, ktorú predstavuje zbojníkov spev po dedinách. Hrdina, ktorý sa z odsúdeného mení na žalobcu, je dôkazom básnikovho presvedčenia, že revolúcia sa čoskoro uskutoční, lebo je jedinou formou odpovede ľudu na krivdy páchané vrchnosťou.⁶⁰

Tri listy textu s pôvodným konceptom balady *Pán v trní*, ktoré sa nenachádzajú v tzv. *Přerovskom sborníku*, poukazujú na autorov starší kompozičný zámer: žobrák rozpráva mláďencovi o svojom životnom osude skôr, ako mu odovzdá „kľúče od tatranských pokladov“ a poverí ho úlohou pokračovať v boji proti vrchnosti s cieľom zrušiť poddanstvo. V monológu sa vracia do obdobia pred dvanástich rokov, kedy na radu veštice chodieval po Slovensku spievať žalostné i strach vzbudzujúce piesne. Po vypuknutí poľského povstania v roku 1830 si nahnevaný ľud žiadal „nového“ Jánošíka, ktorý by sa postavil na jeho čelo a zrušil poddanstvo. O rok neskôr sa

⁵⁸ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 82 – 83.

⁵⁹ SLOBODA, *Búrkam divým v ústrety*, ref. 53, s. 123.

⁶⁰ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 83 – 84.

vzbúrili sedliaci na východnom Slovensku, ku ktorým sa pridala aj žobrák s hŕstkou „hŕnych chlapcov“. Vrchnosť povolala vojsko, ktoré pozabýjalo a povešalo povstalcov. „Novému“ Jánošíkovi pri prenasledovaní drábi rozstrieľali nohy.⁶¹

Výlomky z Jánošíka sa končia oznámením príchodu mládenca, ktorému umierajúci žobrák odovzdáva Jánošíkov odkaz – rozšíriť povstanie ľudu proti vrchnosti na celú krajinu. Veršované texty sú dejovo oslabené, preto čitateľ vníma len rad monológov, reflexií a voľne priradených scén, vychádzajúcich z konkrétnych historických udalostí a ľudovej povesti.⁶² Hlavnou myšlienkou „zlomkov“ je odpor k dobovému spoločenskému zriadeniu, boj proti vrchnosti za zrušenie poddanstva, stelesnený v postave žobráka – nástupcu Jánošíka. Podľa M. Pišúta niet v literatúre diela, ktoré by vyjadrovalo „tak mohutne, tak náruživô, bojovne a nenávisťne odpor proti feudálnemu panstvu“.⁶³ *Výlomky z Jánošíka*, ktoré odrážajú básnikove nálady pred protestným odchodom študentov bratislavského evanjelického lýcea do Levoče 5. marca 1844, ako reakciou na zákaz pedagogickej činnosti Ľ. Štúra, sa stali predzvesťou jeho revolučného vystúpenia v marci 1848.⁶⁴ Verše o zbojníkoch obsahujú aj niektoré básne z cyklu *Dráma sveta* (1844 – 1845), najmä *Poruč*, *Pekelník* a *Posvätenec*.

Vrcholné literárne dielo obdobia romantizmu predstavuje syntetická lyricko-epická skladba Jána Bottu (1829 – 1881) *Smrť Jánošíkova* s podtitulom *Romanca* (1862), ktorá zobrazuje legendárneho zbojníka ako vážna čakajúceho na popravu. Podkladom pre jej vznik bola kratšia báseň *Pieseň o Jánošíkovi* (1846), ktorú autor napísal na základe motívov ľudových piesní. Podľa literárneho historika Jána Martáka sa v nej tematicky i formou odráža *Pieseň o Jánošíkovi, zbojníkovi* vo verzii, ktorú publikoval B. Tablic.⁶⁵

V poznámke k prvému vydaniu *Smrti Jánošíkovej* autor uviedol, že sa pri stvárňovaní hlavného hrdinu inšpiroval ľudovými povestami a piesňami (*Písňou o Jánošíkovi, zbojníkovi; O Surovec Jakubovi, zbojníkovi* i *Jánošíkovou umkou* od S. Chalupku, z ktorých prebral do vlastného tex-

⁶¹ PIŠÚT, ref. 29, s. 149, 156 – 157.

⁶² PIŠÚT, ref. 29, s. 158.

⁶³ PIŠÚT, ref. 29, s. 186 – 187.

⁶⁴ SLOBODA, *Búrkam divým v ústrety*, ref. 53, s. 124.

⁶⁵ PIŠÚT, Milan. Miesto Jána Bottu v slovenskom romantizme. In BOLFÍK, Július (ed.). *Ján Botto: život a dielo*. Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1983, s. 21.

tu viaceré doslovné alebo parafrázované časti, napr.: „Čo ťať doň budete, ako v hore do pňa, / košeľečka jeho krvou nezamokne“, „Janiček, zbojníček, samopašné dieťa! / Kebys' bol nezbjjal, nemučili by ťa“, „Ostávajúce zdravý, vy domové prahy - / nebudú viac na vás moje biele nohy“ a i.).⁶⁶ Najznámejšieho slovenského zbojníka predstavil ako obrancu národných práv, do ktorého sa „ľud slovenský, od toľkých století trýznený, zaľúbil“ a „odial si ho do báječného rúcha junáka slobody, zidealizoval si ho až do nesmrteľnosti, ale on ožil v pamäti ľudu ... bo smrť len zmyla z neho tónu vín ...“ Stelesňuje jeho túžby, nádeje a ideály, ktoré privádza až k apoteóze viery v slobodný život a nastolenie spravodlivosti. Básnik vnímal zbojníctvo ako uvedomelý akt sociálnej vzbury, ako boj v mene utláčaného ľudu.⁶⁷ Proti výčitke, že pri zostavovaní skladby nevychádzal z historických faktov, zareagoval v poznámkach k súbornému dielu pod názvom *Spevy Jána Bottu* (1880) takto: „O histórii Jánošíka dozvedel som sa síce len r. 1866; ale čože bych bol mal z nej, kebych ju bol dostal i skôr? Nechcel som životopis písať toho priestupníka vo Sv. Mikuláši odsúdeného a odpraveného, ale chcel som maľovať junáka svobody v ústach slovenského ľudu žijúceho, ktorý rástol v duši jeho po celú päťstoročnú epochu poroby a ktorému onen azda iba meno, i to len zčiasťky, dať mohol.“⁶⁸

Postava Jánošíka sa už nepohybuje v rozprávkovom prostredí, ale v reálnom svete, vyznačujúcim sa sociálnymi rozpormi. Autor ho zobrazuje v krátkom časovom úseku (pred a počas popravy) a v obmedzenom priestore (väzenie, popravisť). V duchu ľudovej tradície mu ponecháva zázračné atribúty (nadľudskú silu získava z čarovnej žilky, ukrytej v opaske) a hyperbolizuje viaceré jeho vlastnosti (mužnosť, hrdinstvo, silu a i.).

Skladbu pôvodne tvorilo sedem spevov, v druhom vydaní (1880) k nim básnik pripojil ďalšie dva. Prvé dva spevy zobrazujú Jánošíka ako predstaviteľa odboja proti vrchnosti a ľudového hrdinu. V piatom speve sa stáva z neho bojovník za národné práva a v záverečnej časti vystupuje ako alegorická bytosť.

⁶⁶ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 113.; BAGIN, Anton. Poetika Bottovej poézie. In BOLFÍK, Július (ed.). *Ján Botto: život a dielo*. Rimavská Sobota : Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1983, s. 120.

⁶⁷ BOTTO, Ján. *Smrť Jánošíkova*. [online]. Dostupné na internete: <http://zlatyfond.sme.sk/dielo/85/Botto_Smrt-Janosikova/bibliografia> (12. 11. 2014).; PIŠŤÚT, ref. 29, s. 22.; GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 114.

⁶⁸ BOTTO, ref. 67.

V prvom speve predstavuje dvanásťčlennú zbojnícku družinu na Kráľovej holi podľa ľudovej maľby na skle: „*To sa chlapci, to sa jak oltárne sviece, / keď idú po háji, celý sa trbliece. / Košielky zelené, striebrom obrúbené, / klobúčiky obité, orlom podperené; / valaška, karabín a pištoľiek dvoje: ... A ten ich kapitán, to je len veľký pán! / Perečko beľavé, červený dolomán; / keď ide po hore, ako ranné zore, / keď ide po lese, celý svet sa träsie!*“⁶⁹ Básnik ich charakterizuje ako dobrých ľudí s čistou dušou, hrdé, odvážne, slobodné a veselé „deti prírody“. V závere sa ich apoteóza mení na elegický spev baladicky ladenej ľudovej piesne *Boli časy, boli, ale sa minuli*, ktorou autor vyjadruje pocity smútku a beznádeje.

Druhý, najepickejší spev zobrazuje Jánošíkovo zľapanie (rozprávač opisuje jeho hrdinský zápas s početnou presilou, pri ktorom mu strela spa-kruky prestrihne čarovnú žilku v opasku), uväznenia a mučenia, rozlúčka jeho milej s ním formou baladicky ladenej ľudovej piesne, sny a úvahy o zbojníckom živote. Hrdina sa zmieruje so svojim osudom s výčitkou, ktorá je zároveň aj obžalobou spoločnosti: „*Zomrieť! tak výrok, – dobre, ja chodil po zboji; / ale kto viacej zbíjal, ja, či katia moji?*“⁷⁰ Následne uvádza dôvody svojho konania: „*Ja chodil po zboji, po tom šírom poli, / aby som zabudol o ťažkej nevoľi, / ja chodil po zboji poľanou bezdrahou, / aby som naučil pravde pyšných vrahov; / ja chodil po zboji, za slobodou zlatou, / aby som rozrážal putá svojich bratov. / Sloboda, sloboda, slobodienska moja, / pre teba mne páni šibenice stroja! Preto, že som ťa schytil, keď ťa psi trhali, / i vyniesol omdletú medzi Tatier skaly, / vlastným dychom ťa choval, na srdci zahrieval / a ťažké tvoje rany slzami polieval: / preto mrieť? — oj, rád zomriem, bos' sa ty mne, milá, / za to jedným pozrením dávno odmenila.*“ K zbojníčeniu podnietila Jánošíka aj smrť jeho otca na následky rán panských drábov. Rozprávač prostredníctvom štylizovaného dialógu zvýrazňuje hrdinovu morálnu silu, odvahu a sebavedomie.⁷⁰

Dej vrcholí v šiestom speve, keď Jánošík pred šibenicou vyzýva kňaza, aby sa modlil za biednych ľudí. V siedmom speve autor opisuje popravu hlavného hrdinu, ktorý obetoval svoj život za slobodu národa. Pred popravou zhodnotí sociálnu situáciu v krajine: „*Dole – sedliačik orie, na nevlastnom poli, / a hore – ohník horí na Kráľovej holi.*“ Smrť znamenala pre neho v istom zmysle vyslobodenie zo sveta, v ktorom panuje bezprávie.

⁶⁹ BOTTO, ref. 67.

⁷⁰ BOTTO, ref. 67.; KRAUS, Cyril. *Poézia Jána Bottu*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 124 – 125.

Ľud žiali za Jánošíkom: „*A to srdca zvieranie viacej neprestane / a hlas ten bude volať na zmŕtvych povstanie, / prebije sa cez prsia, cez hory, cez lesy - / bude volať do všetch strán: Janičko! kdeže si?!*“⁷¹ Predposledný spev približuje okolnosti vzniku jánošíkovského mýtu v ľudovej kultúre. Prírodnou symbolikou autor stvárňuje nepriaznivé postavenie slovenského národa. Skladbu zakončuje alegorický obraz svadby najznámejšieho slovenského zbojníka (predstavuje symbol národa) s kráľovnou víl (predstavuje symbol slobody), po ktorej „*svet zlý padne na kolená - / a národ náš vstane hore!*“⁷²

Jánošíkovo väznenie a smrť majú symbolický význam – nepriamo poukazujú na neslobodu Slovákov v porevolučnom Uhorsku. Vieru v príchod zmeny vyjadruje štvorveršie: „*Ej, počkajže len, keď noc stoveká, / noc poroby raz sa stratí - / keď v svetle pozná človek človeka, / ľudia prerečú odklatti*“⁷³. Básnik bol tiež presvedčený vo víťazstvo spravodlivosti, a tak do druhého vydania skladby pripojil dvojveršie, ktoré je prorockým výrokom hlavného hrdinu: „*no príde i prísť musí ten veľký deň súdu - / a za stôl si zasadne pravda môjho ľudu!*“⁷³

V skladbe sa paralelizuje heroicko-tragický osud Jánošíka s porevolučnými pocitmi predstaviteľov štúrovskej generácie, ktorí prežívali sklamanie z neúspechu slovenskej politiky, čo najlepšie vystihuje dvojveršie, formulované ako výrok hlavného hrdinu: „*Zvonía na deň - mne na noc. Oj, srdce, nežiali: / my skoro spať musíme, bo sme skoro vstali!*“⁷⁴ Básnik obviňuje zo spoluzodpovednosti za vzniknutú situáciu pasívny ľud: „*A ľud nemý jak tóňa vlečie sa dokola. / A ľud slepý - nevidí za bielyho rána: / zabíja otca svojho, čo ho zo sna zháňa!*“ Vyjadruje stav jeho bezmocnosti a nedostatok národného povedomia: „*Sirota, nezná otca, mater, ani seba.*“⁷⁵

Porovnávaním textov skladby z rokov 1862 a 1880 literárny historik Stanislav Šmatlák zistil, že v druhom vydaní je zdôraznený heroizmus, sila a význam „*hôrnych chlapcov*“.⁷⁶ Novú verziu *Smrti Jánošíkovej* publikoval J. Botto už v roku 1873. Vyznačuje sa dramatickejším spádom a silnej-

⁷¹ BOTTO, ref. 67.

⁷² PIŠŮT, ref. 29, s. 276.; BOTTO, ref. 67.

⁷³ BOTTO, ref. 67.; ŠMATLÁK, ref. 48, s. 130.

⁷⁴ ŠMATLÁK, ref. 48, s. 128 – 130.; KRAUS, ref. 46, s. 568.

⁷⁵ BOTTO, ref. 67.

⁷⁶ KRAUS, Poézia, ref. 70, s. 203.

ším vlasteneckým akcentom. Zmeny v koncepcii hlavného hrdinu sa prejavujú v jeho charakteristike, v zobrazení citového a myšlienkového života, vo vzťahu k zbojníckej družine i v motivovaní situácií. Zlapanie Jánošíka má dramatickejší priebeh. Objavuje sa v nej aj postava zradcu Gajdošíka. UVäznený Jánošík sa za svoje činy neospravedľňuje, jeho slová sú obzabolobou vládneho režimu.⁷⁷ Autor pridal do textu verše, v ktorých sa stavia proti existujúcim spoločenským pomeroch a vyslovuje potrebu vykonania hrdinského činu v záujme dosiahnutia národnej slobody. V reminiscenciách na prežitú chvíľu plastickejšie vykresľuje Jánošíkov profil, viac vyniká jeho nadľudská sila.⁷⁸

Romantickí básnici spracúvajú jánošíkovskú tematiku na základe ľudovej tradície, ktorá sa odráža v téme, v stvárnení hlavného hrdinu, v symbolike či vo frazeológii. Jánošíkove činy a životné osudy sa v ich dielach spomínajú len v ojedinelých alúziách; o jeho vzhľade sa čitateľ dozvedá len od J. Bottu. Štúrovci sa sústreďujú predovšetkým na aktualizáciu jánošíkovskej tematiky, aby ňou poukázali na sociálne pomery v Uhorsku a prispeli k šíreniu národného povedomia.⁷⁹

Balada *Poklad Jánošíkou* (1845) od Štefana Marka Daxnera (1822 – 1891) tematicky nadväzuje na rovnomennú ľudovú povesť. Legendárny zbojník tu vystupuje len ako druhoradá postava v časti oslavujúcej hory. Uvádza sa, že velil dvanásťčlennej družine, ktorá vychádza z predobrazu v ľudovej slovesnosti: „*Čo virástli spolu, ozaj / Sťa tje jedle v horách tmavých, / V košeľkách čo jednostaj / Blúd'evali zelenavých, / Čo s ostrimi valaškami / Čo s pištoľkami pri boku, / Dupčili Tatjer grúňami / Až k bistrjemu Hrona toku.*“⁸⁰

V roku 1848 napísal evanjelický kňaz Samuel Ormis (1824 – 1875), spolupracovník P. Dobšínskeho, hru *Jánošík* v piatich dejstvách, z ktorých sa zachovali len dve. V prvom z nich dochádza k postupnej premene hrdinu z rozprávkového Popolvára, zápečníka a leňocha na zbojníka. Na začiatku ďalšieho dejstva Jánošík v dlhom monológu chváli slobodný život v prírode, ktorú obdobne ako u P. J. Šafárika, dáva do protikladu so zvyškom sveta, kde vládne násilie a nespravodlivosť. Ústredným motívom

⁷⁷ KRAUS, Poézia, ref. 70, s. 205–206.

⁷⁸ KRAUS, Poézia, ref. 70, s. 208 – 209.

⁷⁹ KRAUS, Jánošík, ref. 46, s. 569.

⁸⁰ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 75.

je rozsiahla scéna stretnutia Jánošíkovej družiny so študentom, ktorý káže zbojníkom.⁸¹

V súlade s romantickými mýtotvornými postupmi autor radikalizuje sociálne postoje hrdinu, čo sa prejavuje vo výzve do boja za slobodu: „*Volá ťa k duchovným života krajinám, / Abys mohutným bludov brani treskom / Zručau a volný život svetu podal! / Abys mátohy, nocodravé sovy, / Tých Vlkodlakov, čo v závoje noci / Dlávia ľud biedny, cicajú krú z neho, / Božím plameňom pravdy a slobody. / Zahnal do večných pekla múk a mrákot!*“ Jánošík si uvedomuje svoje osamotenie v tomto konflikte, lebo ľud sa ešte nevie domáhať svojich práv, a preto ho treba „vzbudiť“. Hrdina verí, že je to len otázkou času a adekvátnych činov.⁸²

Nasledujúca časť monológu obsahuje formulácie, ktoré predstavujú Jánošíka nielen ako hovorcu vzbúreného ľudu, ale aj ako obhajcu jeho práv: „*Odbije osúdna raz doba otroctva, / Puknú tvrdé putá, v ktorých národ plače - / Zaligoce sa na nebi slovenskom / Hviezda spasenia – slobody kresťanskej, / Rozleje blesk svoj po dolách Slovákov / Poteší žiale – ľudu ubitého.*“ Objavuje sa v ňom aj akcentovanie revolučných nálad a postojov predstaviteľov štúrovskej generácie: „*A keď do bitky príjde nám krvavej, / Ukážme, čo je Slováč nahnevany.*“⁸³

Motívom balady Viliama Paulínyho – Tótha (1826 – 1877) *Jánošík s milou* (1861) je lúčenie sa dvojice postáv. Autor ho prebral z básne P. J. Šafárika *Poslední noc*. Kompozícia balady je postavená na dialógu. Jánošík sa v predtuche smrti snaží presvedčiť svoju milú, aby sa vrátila k rodine. Ona však odmieta splniť jeho želanie, pretože si váži slobodný život v prírode. Spomedzi typických romantických prvkov sa tu priamo objavuje len hrdinovo nadšenie z osobnej slobody a podporovanie chudobných.⁸⁴

Samo Bohdan Hroboň (1820 – 1894) je autorom dvoch krátkych veršovaných textov o Jánošíkovi a Surovcovi, ktoré vyšli v *Sborníku Matice slovenskej III* (1925). V prvej básni cituje zo zápiskov J. Kráľa štvorveršie: „*Jánošík, Jánošík, kde je tvoj palošík? / V Púchove pod bučkom, prikrytý klobúčkom (...)* / *Jánošík, Jánošík, kde tvoja valaška? / Keď si ty s ňou svíjal, to ti bola láska!*“ Zbojník sa v boji za sociálne a národné práva

⁸¹ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 89 – 90.

⁸² GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 90 – 91.

⁸³ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 91.

⁸⁴ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 87.

obracia o pomoc k rozprávčkovej bytosti: „*Draku smilnej pýchy stínavaľ si hlavy, / Že bys ľud vybavil z tyranskej ohavy* -“. Autor stvárnil Jánošíka ako Božieho vyslanca, prostredníctvom ktorého sa má realizovať myšlienka kráľovstva nebeského na zemi. Predurčil ho k úlohe vodcu slovanských národov: „*Popásaj na Tatrách ovce a barany, / Kým ťa Pán Boh pošle ovládať Slaviany*.“⁸⁵

K predstaviteľom doznievajúceho romantizmu v slovenskej literatúre patrí Jonáš Záborský (1812 – 1876), ktorý stvárnil najznámejšieho slovenského zbojníka v hre *Jánošíkova večera* (1870) a v básnickej skladbe *Smrť Jánošíkova. Pospolitá povest'* (1894). V prvom diele charakterizuje legendárneho zbojníka jeden z predstaviteľov ľudu: „*(...) Jánošík nie zbojník, / čo lupí bez rozdielu každého. / On len pánov, židov a mešťanov; / chudobným sám ešte dáva ľuďom*.“ Autor nevychádza z rozprávkového predobrazu hrdinu, ale stvárňuje ho ako obhajcu národných práv, ktorý je dokonca spojencom zbojnickej družiny.⁸⁶

V druhom diele sa portrét najznámejšieho slovenského zbojníka viackrát opakuje v podobe refrénu, ktorý má charakter jarmočnej piesne: „*Jánošíka, dobrého zbojníka, / ktorý panov lupí, biednym dáva, / voly núdznym kupuje sedliakom, / meria súkno od buka do buka, / a nikomu život neodjíma*.“ Autor tu použil viacero motívov, známych z ľudových rozprávání, napr. motív hrachu, ktorý Jánošíkovi podsype pod nohy stará baba; motív odmeny za jeho hlavu; motív schovania zázračnej košeľe, alebo odstránenia zlatého kvetu paprade zradnou milenkou.⁸⁷

Zbojnická, resp. jánošíkovská tradícia sa na území dnešného Slovenska zrodila v prvej polovici 18. storočia ako prejav sympatií ľudových vrstiev k jej predstaviteľom. Šírla sa prostredníctvom piesní a povestí, ktoré boli zachytené aj v písomnej forme. Od začiatku 19. storočia tvorila tematickú výstavbu diel umelej literatúry. Štúrovskí básnici aktualizovali jej myšlienkový odkaz, aby prostredníctvom neho mohli vyjadriť svoje postoje na spoločenské pomery v Uhorsku pred i po revolúcii 1848/1849. Jánošík sa v ich umeleckých predstavách stal nielen symbolom sociálnej spravodlivosti, ale aj boja za práva slovenského národa. Fenomén zbojníctva bol inšpiratívnym zdrojom predovšetkým pre populárnu literatúru aj v 20. storočí a v spoločenskom vedomí sa zachoval až dodnes.

⁸⁵ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 109 – 111.

⁸⁶ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 123 – 125.

⁸⁷ GOSZCZYŃSKA, ref. 5, s. 123 – 125.

Jánošík – pramene a literatúra

Peter Vitek

Štúdium reálií ku životu a odsúdeniu známeho zbojníka Juraja Jánošíka z archívnych prameňov, ale aj z odbornej literatúry, prináša začínajúcim bádateľom predovšetkým sklamanie nad malým množstvom originálnych zachovaných a doteraz už mnohokrát publikovaných prameňov. Pozrime sa teraz presne, čo je možné k osobe Juraja Jánošíka nájsť v jednotlivých archívoch, či naštudovať v literatúre.

Základné pramene k jánošíkovskej problematike môžeme nájsť v Štátnom archíve v Bytči. Pramenné bohatstvo Štátneho archívu v Bytči je ku tejto téme logicky rôznorodé, veď v jeho pôsobnosti sú aj archívne dokumenty liptovskej proveniencie. Základným prameňom ku štúdiu súdneho procesu s Jurajom Jánošíkom je archívny fond Liptovskej župy (1391-1922). Stoličné písomnosti sa od 18. storočia niekoľkokrát sťahovali nielen v rámci stoličnej budovy, ale v roku 1923 boli dokonca prevezené až do Levoče, odkiaľ sa do Liptovského Mikuláša vrátili až v roku 1954. Dokumenty neničili len časté premiestňovania, ale aj neodborné zásahy najmä v roku 1854 a na začiatku 60. rokov 19. storočia. Časť z nich bola dokonca vážne poškodená vodou počas dočasného uloženia v Levoči. Preto sa v dnešnom archívnom fonde zachoval len latinsko-slovenský záznam zo súdneho procesu (*súdna pravota*) s Jurajom Jánošíkom zo 16. a 17. marca 1713, ktorý je súčasťou kongregačnej zápisnice z rokov 1710-1717. Protokol obsahuje obžalovaciu reč, výťah z úradnej obhajoby, prokurátorovu reakciu na slová obhajoby a výťah z obhajovacej odpovede. V citovanom dokumente je aj rozhodnutie súdu, spolu s vymenovaním jeho skutkov po vypočúvaní pod ľahším a ťažším mučením, spojené so záverečným verdiktom súdu. Na ďalších stranách tohto protokolu je zaznamenaný aj proces

s Tomášom Uhorčíkom alias Martinom Mravcom, ktorý mal Jánošíka nahovoriť na zbojnícky život.¹

Veľmi dôležitým dokumentom ku procesu s Jánošíkom je záznam o tzv. „útrpnom vypočúvaní“ zo 16. marca 1713, ktorý uvádzajú vo svojich prácach Ivan Houdek, Andrej Melicherčík aj Józef Krzyżanowski. Ide o výpoveď Jánošíka pri mučení pred vyšetrovacou komisiou Liptovskej stolice, v rámci ktorého odpovedal na 29 otázok pri ľahšom a potom pri ťažkom mučení. Dokument býva citovaný ako „*Fassio Janossikiana*“. Jeho originál však v rukách spomínaní bádatelia nikdy nemali.²

Záznam bol pôvodne súčasťou agendy Liptovskej stolice, prípadne Trenčianskej stolice, ak by sme predpokladali, že tzv. útrpné vypočúvanie Jánošíka prebehlo mimo Liptovského Mikuláša. Doslovné znenie dokumentu je známe len z odpisu štúrovského básnika Janka Kráľa, ktorý chodil po stopách Jánošíka a Uhorčíka a zapisoval piesne a povesti o nich. Odpis Janka Kráľa porovnal s originálom a podpísal Gašpar Fejerpátaky-Belopotocký 15. septembra 1844. Ivan Houdek vo svojej práci píše, že dokument sa z archívu Liptovskej stolice záhadne stratil v tretej štvrtine 19. storočia. Odpis dokumentu zvaného skrátene *Fassio Janossikiana* - *Fassio torturalis eiusdem Georgii Janossik...*, sa zachoval vďaka úsiliu Slovenskej muzeálnej spoločnosti v Martine a neskôr bol v úschove Slovenského národného múzea v Martine.³

V správe Štátneho archívu v Bytči je vo fonde Trenčianskej stolice uložený dokument so 17 otázkami, ktoré pri vypočúvaní Jánošíka kladla práve Trenčianska stolica. Súčasťou tohto dokumentu je aj Jánošíkove

¹ Štátny archív Bytča (ďalej ŠABY), fond (ďalej f.) Liptovská župa I., *Kongregačné, inv. č. 21, Protocollum I. Comitatus Liptoviensis ab anno 1710 usque 1717*, s. 563-567. Na stranách 568-573, 577-578 je zapísaný aj proces s jeho druhom Tomášom Uhorčíkom alias Martinom Mravcom; CHURÝ, Slavko. Župa Liptovská I., inventár. Slovenská archívna správa : Bratislava, 1967, s. 12 – 13.

² HOUDEK, Ivan. *Vyznanie zbojníka Jura Jánošíka*. Praha : vlastným nákladom, 1937, 13 s.; MELICHERČÍK, Andrej. *Protifeudálny odboj a jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : SV Československá spoločnosť pre šírenie vedeckých a politických poznatkov, 1963, 60 s.; KRZYŻANOWSKI, Józef. *Proces Janosika*. Warszawa : Drukarnia Polska, 1936, 40 s., separátny výtlačok: Przegląd Współczesny, r. 1936.

³ HOUDEK, Vyznanie, ref. 2, s. 2; kompletný prepis dokumentov ku procesu s Jánošíkom bol publikovaný - *Jubilejný zborník Literárnohistorického múzea Janka Kráľa*, Liptovský Mikuláš : Literárnohistorické múzeum J. Kráľa, 1986, s. 49 – 95.

dobrovoľné priznanie po konfrontácii so žilinským mešťanom Jánom Šipošom a zlatníkom Jánom Skalkom zo Žiliny.⁴

Ku priamym prameňom ku životu Juraja Jánošíka nepochybne patrí záznam o jeho pokrstení vo Varínskej matrike z 25. januára 1688, keď ho vo farskom kostole pokrstil rímskokatolícky farár Michal Smutko.⁵ Môžeme zároveň vylúčiť ďalších pokrstených v tejto farnosti s rovnakým menom a priezviskom v rokoch 1688, 1691 a 1694. Týchto menovcov môžeme vylúčiť práve pre ďalšie dôkazy o Jánošíkových príbuzných, pretože vo varínskej matrike sú uvedené aj záznamy o krste jeho súrodencov – najstaršej Barbory (14.1.1687) a mladších bratov Jána (19.11.1689 – 18.12.1713), Martina (18.5.1692) a Adama (13.10.1697). Pozoruhodné je, že záznamy v matrike z nasledujúcich rokov nič nehovoria o ďalších osudoch jednotlivých členov rodiny. Prítomnosť Jánošíkových rodičov v Terchovej naposledy v rokoch 1715 a 1717 dokumentujú matričné zápisy, kde sú uvedení ako krstní rodičia. V nasledujúcom období sa už ich mená neuvádzajú. Dokonca ani v matrike zomrelých nie je ani záznam o ich úmrtí. Varínska matrika je v správe Štátneho archívu v Bytči v rámci archívneho fondu Zbierky cirkevných matrik.⁶

Archívne dokumenty z fondu rodu Ilešháziouvcov v Štátnom archíve v Bytči, najmä korešpondencia členov rodu, sú veľmi bohatým prameňom pre štúdium zbojníctva v Liptove na začiatku 18. storočia. Z tohto archívneho fondu sú cenným prameňom aj zápisy zo súdneho pojednávania zo 17. augusta 1712 v Tepličke nad Váhom, v ktorých sa uvádza, že obyvatelia Terchovej sa spoločujú so zbojníkmi, podporujú ich potravinami a poskytujú im prístrešie. Rovnako zaujímavým je aj hrdelný proces s Jánom Jánošíkom, mladším bratom Juraja, ktorý sa odohral 18. decembra 1713 pred zemepanským súdom v Tepličke nad Váhom. Ten ho odsúdil na trest smrti obesením.⁷

⁴ ŠABY, f. Trenčianska stolica 1481 - 1931, *Judicialia miscellanea, Fasc. I, no. 7*

⁵ ŠABY, f. Zbierka cirkevných matrik (ďalej ZCM), *Rímskokatolícky farský úrad Varín, inv.č. 1272, Matrika pokrstených 1686-1718*, s. 34.

⁶ ŠABY, f. ZCM, *Rímskokatolícky farský úrad Varín, inv.č. 1272, Matrika pokrstených 1686-1718*, s. 14, 70, 120, 229; Ako krstní rodičia na s. 598, 635. Ďalšie pokrstené deti s menom Juraj vo Varínskej farnosti objavil už Dr. Rudo Brtáň – BRTÁŇ, Rudo. Hrdelná pravota Juraja Jánošíka. In *Jubilejný zborník Literárnohistorického múzea Janka Kráľa, Liptovský Mikuláš : Literárnohistorické múzeum J. Kráľa*, 1986, s. 43.

⁷ ŠABY, f. Rod Ilešházi (Illésházy) z Dubnice, (1220) 1270 – 1915 (ďalej Ilešházi), *Panstvo Strečno, fasc. 19, No.*

Na výpoveď Juraja Jánošíka nadväzuje aj zápis zo súdneho pojednávania s Martinom Hatalom alias Martinom Bartoviech z Klenovca a Jánom Mikulčíkom z Poľska, ktorý sa uskutočnil v Tepličke nad Váhom 24. mája 1713 a rovnako sa nachádza v archíve Ilešháziovcov v Štátnom archíve v Bytči. Súdených po mučení popravili s'atím, pretože prezradili svojich druhov a spolčovanie s Jánošíkom a Uhorčíkom.⁸

Čo sa týka literatúry o Jánošíkovi, oživenie Jánošíkovskej tradície, aj keď len umeleckou formou, nastalo už v roku 1795. V tomto roku anonym uverejnil v Starých novinách literního umění svoju *Znamenitu kázeň jednoho kazatele za dušu hlavného zbojníka Jánošíka....* Meno Jánošíka je však uvedené len v názve kázne, v ktorej sa podarí kňazovi, zajatému bandou zbojníkov, obmäkčiť ich svojou kázňou a prepustiť ho na slobodu.⁹

Prvé pohľady na Jánošíka podľa archívnych dokumentov pochádzajú až z prvej tretiny 19. storočia, teda viac ako 100 rokov po jeho smrti. V Novom a starom vlasteneckom kalendári v rokoch 1831, 1832 a 1833 na pokračovanie vyšli výťahy zo súdneho pojednávania s Jurajom Jánošíkom pod názvom *O zbojství Jura Jánošíka, jináče Jánošiaka, rodilého z Terchovej, zbojníku a laupežníku hlavníka (hadnada)...* Autor týchto článkov - Gašpar Fejérpataky Belopotocký pôvodné pramene študoval v stoličnom archíve v Liptovskom Mikuláši a ich znenie reprodukoval čitateľom.¹⁰

Potom opäť nastala viac ako 40-ročná pauza. V roku 1876 vydal svoje dielo o dejinách Likavského hradu – *Zámok Likava a jeho páni....* rímskokatolícky kňaz v Liptovskom Michale, Štefan Nikolaj Hýroš. Na niekoľkých stranách sa venoval zbojníkom po skončení Rákociho povstania v Liptove. Medziiným píše: *....viac zbojníkov a lúpežníkov bolo chyteno a odpraveno v Lyptove, medzi ktorými bol i neobyčajný podivín Juraj Jánošík,....*¹¹ Jeho text čerpá výlučne z v tom čase dostupného archívneho materiálu.¹¹

⁸ ŠABY, f. Ilešházi, No 23.

⁹ Znamenitá kázeň jednoho kazatele za dnu hlavného zbojníka Jánošíka, In *Staré noviny literního umění*, B. Bystrica, 1785. Literatúra autorstvo pripisuje Augustínovi Doležalovi.

¹⁰ BELOPOTOCKÝ, Gašpar, F. O zbojství Jura Jánošíka, jináče Jánošiaka, rodilého z Terchovej, zbojníku a laupežníku hlavníka (hadnada). In *Nový i starý vlastenecký kalendář*, 1831, roč. 2.; 1832, roč. 3.; 1833, roč. 4.

¹¹ HÝROŠ, Štefan, N. *Zámok Lykava a jeho páni, poťahom na državie, Lyptov a okolie*. Martin : Tlačou kníhtlač.-účastin. spolku, 1876, s. 403 – 406.

Ďalšie články vyšli až na začiatku 20. storočia. V roku 1908 vyšiel v časopise Naše Slovensko dvojstranový článok s názvom *Jánošík*. V tomto prípade však nešlo o pohľad na Jánošíka podľa dokumentov, ide skôr o prerozprávanú ľudovú povesť, podľa, ktorej vznikol aj scenár filmového Jánošíka režiséra Martina Friča z roku 1935 s Paľom Bielikom v hlavnej úlohe.¹²

V roku 1912 sa jánošíkovská tematika dostala aj do českých krajín prostredníctvom zborníku *Český lid*, v ktorom Emil Horský popísal priebeh súdu s Jánošíkom s názvom *Zbojství Juraja Jánošíka*.¹³ Dvesto rokov od odsúdenia Juraja Jánošíka pripomínali aj dva články spisovateľa Sama Cambela a publicistu Jozefa Podholského.¹⁴

Jánošíkom sa v období prvej tretiny 20. storočia intenzívnejšie zaoberal aj vrbický rodák, národopisec a fotograf Pavol Socháň. V rokoch 1917 a 1924 uverejnil niekoľko článkov a vydal krátku štúdiu o súdnom procese, osobnosti Juraja Jánošíka a mieste jeho popravy.¹⁵

V druhej tretine 20. storočia sa záujem o jánošíkovskú tradíciu opäť oživil. V roku 1930 krátkym článkom ku tematike Jánošíka prispel aj lip-tovský učiteľ a spisovateľ Rehor Uram Podtatranský.¹⁶ V roku 1936 vyšli prvé články a štúdie v Poľsku od domáceho autora – historika Józefa Krzyżanowskeho, ktoré sa zaoberali priebehom procesu s Jánošíkom. Práve J. Krzyżanowski patril medzi autorov, ktorí veľmi realisticky opísali činnosť Juraja Jánošíka a nepripisovali jej iný ako zbojnický charakter.¹⁷

¹² Jánošík, In *Naše Slovensko*, 1907 – 1908, roč. 1., č. 9, s. 399 – 400.

¹³ HORSKÝ, Emil. Soudní výslech a odsouzení 1713. In *Český lid*, 1912, roč. 21., s. 270 – 276.

¹⁴ CAMEL, Samo. Jánošík. In *Malý ružomberský kalendár*, 1913, roč. 2., s. 58 – 66.; PODOLSKÝ, Jozef. Juro Jánošík. +1713. Marca 16-1913 Najmä o väznení a súdení v Liptove. In *Slovenské ľudové noviny*, 1913, roč. 4., č. 10, s. 3 – 4.

¹⁵ SOCHÁŇ, Pavol. Ako chytili a popravili Jánošíka. In *Kalendár Národnej slovenskej spoločnosti*, Pittsburg, 1917.; SOCHÁŇ, Pavol. Zbojník Juro Jánošík. Akým bol v skutočnosti dľa historických dát, In *Národný denník*, 1924, roč. 3., č. 120, 123, 125, 126, 128, 130, 134, 136, 138, 141.; SOCHÁŇ, Pavol. *Zbojník Juro Jánošík. Akým bol v skutočnosti dľa historických dát*. Bratislava : Družstvo pre vydávanie kníh a časopisov, 1924, 35 s.; SOCHÁŇ, Pavol. Kde bol Jánošík popravený? In *Slovenská politika*, 10.1.1936, roč. 17., č. 7, s. 2.

¹⁶ URAM PODTATRANSKÝ, Rehor. O živote a smrti Juraja Jánošíka. In *Slovenská politika*, roč. 11., 9.2.1930, č. 33, s. 5.

¹⁷ KRZYŻANOWSKI, Józef. Proces Janosika. In *Przegląd Współczesny*, 1936, roč. 15., č. 17, s. 109 – 127., 1936 roč. 15., č. 18, s. 69 – 88.; KRZYŻANOWSKI, ref. 2.

Aj keď v roku 1935 slovenský prozaik Ján Hrušovský vydal štvordielny historický román *Jánošík*¹⁸, prvý krát sa v slovenskej literatúre objavil odborný článok na tému Juraj Jánošík až v druhej polovici 30-tych rokov 20. storočia. Zanietený historik I. Houdek vydal v roku 1937 *Vyznanie zbojníka Juraja Jánošíka* ako príspevok v *Časopise pro dějiny venkova* a v tom istom období aj ako samostatný výtlačok.¹⁹

V období Slovenského štátu vyšli len dva novinové články, ktoré mali skôr popularizačnú ako historiografickú hodnotu. Štefan Sokolovský sa v jednom z nich zaoberal hostincom v osade Bielanskô, v katastri obce Východná a pôsobením Jánošíkovej družiny v tejto oblasti. Pozoruhodné je, že samota Bielanskô pod Kriváňom skutočne existovala a bola súčasťou hospodárskeho objektu Hrádockého panstva.²⁰

Po roku 1948 sa stala aj osoba zbojníka Juraja Jánošíka nástrojom komunistickej propagandy, ktorá z neho urobila hrdinu protifeudálneho boja za práva poddaných. V týchto intenciách sa o ňom zmieňuje väčšina dobových autorov.

Začiatkom 50. rokov 20. storočia výsledky svojich bádání publikoval významný etnograf a rodák z Párnice Andrej Melicherčík. Venoval sa Jánošíkovskej tradícii na Slovensku, ale hlavne procesom a osobnosti Juraja Jánošíka. V 60. rokoch vydal svoje kvalitné a dlho neprekonané práce aj knižne.²¹ V tom istom období publikovala prepis záznamu zo súdneho procesu s J. Jánošíkom z liptovskej kongregačnej zápisnice aj Alžbeta Gácsová vo svojej knihe *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu*.²²

¹⁸ HRUŠOVSKÝ, Ján. *Jánošík I., II., III., IV.* Praha : Spoločnosť Slovenského domu, 1935, 232 s., 240 s., 340 s., 386 s.

¹⁹ HOUDEK, Ivan. Vyznanie zbojníka Jura Jánošíka. In *Časopis pro dějiny venkova*, 1937, roč. 24., č. 4, s. 191 – 203.; HOUDEK, ref. 2.

²⁰ SOKOLOVSKÝ, Štefan. O Jánošíkovi a jeho družine na Bielom Váhu, In *Slovák*, 4.2.1940, roč. 22., č. 28, s. 6.

²¹ MELICHERČÍK, Andrej. Historická postava Juraja Jánošíka. In *Historický sborník*, 1952, roč. 10., s. 276 – 293.; MELICHERČÍK, Andrej. *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1952, 301 s.; MELICHERČÍK, Andrej. *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Praha : Naše vojsko, 1956, 148 s.; MELICHERČÍK, Andrej. *Protifeudálny odboj a jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Československá spoločnosť pre šírenie vedeckých a politických poznatkov, 1963, 60 s.; MELICHERČÍK, Andrej. *Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu. 2. prepracované a doplnené vydanie*. Martin : Osveta, 1963, 175 s.

²² GÁCSOVÁ, Alžbeta. *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu*. Bratislava : SAV, 1955, s. 162 – 165.

V rokoch 1955, 1962 a 1963 vyšli krátke príspevky od Ibolye Kiss-Lackovej, zaoberajúce sa miestom posledného odpočinku Jánošíka a pamätnými miestami v Liptovskom Mikuláši, ktoré súvisia s Jurajom Jánošíkom. Venovala sa v nich najmä ústnej tradícii, ktorá hovorí, že telo Jánošíka malo byť pochované na tzv. „kuruckom cintoríne“ v Čemiciach. Z archívnych dokumentov sa však táto skutočnosť potvrdiť nedá, pretože rímskokatolícka matrika zomrelých z obvodu farnosti Svätého Kríža sa zachovala len od roku 1715. Navyše skutočné pochovanie zbojníka kňazom na vysvätenom cintoríne v období 18. storočia je úplne nepravdepodobné.²³

V roku 1963, v rámci 250. výročia od popravy Juraja Jánošíka, vyšlo viacero novinových článkov k tejto tematike od Ruda Brtáňa, Juraja Sidorenka - Antona Kormanana, Andreja Melicherčíka, Imricha Hornáčka, Milana Vároša, Petra Švorca, Karola Berku aj Emila Kufčáka a bibliografia od Pavla Halašu.²⁴

Nadlho posledné slovo k problematike Juraja Jánošíka svojou odbornou štúdiou *Neznámy Jánošík* povedal v roku 1986 Jozef Kočiš, v tom čase riaditeľ Štátneho oblastného archívu v Bytči. Vo svojom diele pristúpil ku osobe Jánošíka na základe detailného štúdia archívnych prameňov celkom netradične a zameral sa najmä na jeho kuruckú minulosť.²⁵

²³ KISS-LACKOVÁ, Ibolya. Kde je pochovaný Jánošík. In *Kultúrny život*, 1955, roč. 10., č. 24, s. 13.; KISS-LACKOVÁ, Ibolya. Pamätné miesta v Lipt. Mikuláši vo vzťahu k Jánošíkovi, In *Nový Liptov*, 1962, roč. 4., č. 40, s. 3; KISS-LACKOVÁ, Ibolya. Je Jánošík pochovaný v Čemiciach?. In *Pravda*, 9.7.1963, s. 2.

²⁴ BRTÁŇ, Rudo. Návrat do minulosti. Činy a súd Jura Jánošíka. In *Nový Liptov*, 1963, roč. 5., č. 10, s. 3, 1963, roč. 5., č. 11, s. 3; SIDORENKO, Juraj – KORMAN, Anton. Po stopách Juraja Jánošíka. In *Práca*, 17.3.1963, s. 4.; MELICHERČÍK, Andrej. 250 rokov od smrti Juraja Jánošíka. In *Rolnícke noviny*, 17.3.1963, s. 3.; HORNÁČEK, Imrich. Tam lapili Jánošíka (Vo Valaskej Dubovej). In *Rybárpol'ský textilák*, 1963, roč. 15., č. 39, s. 4.; VÁROŠ, Milan. Slávny Terchovan (Juraj Jánošík). In *Smer*, 1963, roč. 15., č. 22, s. 6.; ŠVORC, Peter. Spomienkový rok 250. výročia smrti Juraja Jánošíka (Slávnosti v Liptovskom Mikuláši). In *Sborník Slovenského národného múzea*, 1963, roč. 57., s. 111 – 112.; BERKA, Karol. Juraj Jánošík (K 250. výročiu jeho smrti). In *Svet vedy*, 1963, roč. 10, č. 2, s. 88 – 90.; KUFČÁK, Emil. Juraj Jánošík a jánošíkovská tradícia. In *Kultúrny prehľad*, 1963, č. 3, s. 2 – 4.; HALAŠA, Pavol. *Odporúčaná bibliografia*, Martin : Matica slovenská, 1963, 13 s.

²⁵ KOČIŠ, Jozef. *Neznámy Jánošík*. Martin : Osveta, 1986, 141 s.; KOČIŠ, Jozef. Neznámy Jánošík. In *Vlastivedný časopis*. 1988, roč. 37., č. 2, s. 93 – 94.; KOČIŠ, Jozef. Neznámy Jánošík. In *Krásy Slovenska*. 1987, roč. 64., č. 7, s. 44.

V roku 1986 vydalo vtedajšie Literárnohistorické múzeum Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši Jubilejný zborník pri príležitosti 30. výročia vzniku múzea, v ktorom autori uverejnili krátky príspevok ku jánošíkovským tradíciám a prepis najdôležitejších dokumentov ku procesu s Jurajom Jánošíkom.²⁶

Na predpoklady J. Kočiša o väzbách Jánošíka na bývalých kurucov a jeho snahy o vytvorenie muničných zásob pre nový protihabsburský odboj nadviazal vo svojom príspevku v časopise *Sloboda* v roku 1987 J. Fabian.²⁷

V roku 2000 publikoval poľský historik Stanisław Dzieciolowski knihu *Kolpoty z Janosikiem*. Je autorom viacerých štúdií a článkov dotýkajúcich sa života Juraja Jánošíka. V roku 2002 dokončil knihu s názvom *Juraj Jánošík hetman zbójnicki*, ktorá je završením jeho niekoľkoročného skúmania historických dokumentov a je pravdepodobne aj prvou poľskou Jánošíkovou kompletnou biografiou.²⁸

Poľská slavistka Joanna Goszczyńska v zásadnej knihe *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia* uvádza, že možno práve nepomer viny a trestu mladého Jánošíka spôsobil, že sa napokon stal výnimočným hrdinom ľudovej slovesnosti. Je pozoruhodné, že práve poľská bádatelka podrobila kritike pokusy niektorých slovenských romantických básnikov spojiť zbojníckeho hrdinu s mesianizmom.²⁹

V Terchovej sa v dňoch 2. - 4. augusta 2007 uskutočnila medzinárodná konferencia s názvom *Jánošík a fenomén zbojníctva na slovensko – poľsko – českom pomedzí*. V rámci projektu *Jánošíkovská tradícia ako jedinečný fenomén spoločného kultúrneho dedičstva slovensko – poľského pohraničia* ju pripravilo Považské múzeum v Žiline spolu so svojim zahraničným partnerom Muzeom w Bielsku – Białej. Tak ako celý projekt, aj konferencia boli financované z európskych štrukturálnych fondov.

²⁶ Jubilejný zborník, ref. 3, s. 49 – 95.

²⁷ FABIAN, J. Neznámy Jánošík. In *Sloboda*, č. 14 (2. 4. 1987), s. 5.

²⁸ DZIECIOLOWSKI, Stanisław. *Kolpoty z Janosikiem 2000*. Kraków : Centralny Ośrodek turystyki górskiej PTTK, 116 s.; DZIECIOLOWSKI, Stanisław. *Byli także Polacy...: z badań nad drużyną Janosika*. Komisja Turystyki Górskiej Zarządu Głównego P.T.T.K., 2003, 98 s.;

²⁹ GOSZCZYŃSKA, Joanna. *Mit Janosika w folklorze i literaturze słowackiej XIX wieku (Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia)*, preklad Bogumila Suwara, Bratislava : Juga, 2003, 183 s.

Netradičným pohľadom na život Juraja Jánošíka je nedávno vydaná publicistická práca Jindra Počtu – *Juraj Jánošík, história skoro detektívna*, ktorá sa snaží nadviazať na úvahy Jozefa Kočiša a upozorniť najmä na Jánošíkovu kuruckú minulosť v oveľa širších súvislostiach.³⁰

V roku 2009 vyšla kniha Stanislava Andrzeja Sroku – Jánošík, Pravdivá história karpatského zbojníka, ktorá prináša zaujímavý pohľad na túto postavu slovenských aj poľských dejín. Autor sa snaží obom stranám ponúknuť svoju vlastnú interpretáciu. Popularizačný životopis Jánošíka, podložený štúdiom publikovanej literatúry a archívnych materiálov, autor aktuálne doplnil o kapitolu Jánošíkovská kinematografia. V kapitole Spor o Jánošíkovu čiapku predstavuje názor, že dodnes zachované osobné veci Jánošíka – čiapka a valaška „vplývajú na ľudskú fantáziu viac, ako zaprášené knihy súdnych protokolov“. V závere knihy čitateľov pomyselne nabáda vydať sa po stopách Jánošíka na Slovensku.³¹

Poslednou, čerstvou publikáciou, je kniha s názvom *Jánošík – od skutočnosti k legende* od pracovníčky Múzea Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši – Ruženy Antolovej. Venuje sa v nej zbojníctvu, ale najmä životu Juraja Jánošíka, jeho odsúdeniu, poprave, ale aj prameňom, tradíciami a filmovým spracovaniam tejto tematiky.³²

³⁰ POČTA, Jindra. *Jánošík, história skoro detektívna*. Liptovský Mikuláš : NORA-MI, 2013.

³¹ SROKA, Stanislav, A. *Jánošík. Pravdivá história karpatského zbojníka*. Bratislava : Goralinga, 2009, 70 s.

³² ANTOLOVÁ, Ružena. *Jánošík, Od skutočnosti k legende*. Liptovský Mikuláš: Múzeum J. Kráľa, 2013, 120 s.

Medzi dobrým úmyslom a zneužitím: Jánošíkovská tradícia na Slovensku v rokoch 1938 – 1989

Anton Hruboň – Juraj Krištofík

Bezpochyby najznámejší reprezentant zbojníctva na Slovensku, Juraj Jánošík, nerezonuje v historickom vedomí väčšiny slovenskej spoločnosti ako reálna historická postava, ale skôr ako historicko-kultúrny symbol. Časovo môžeme počiatky transformácie obrazu Jánošíka do pozície ľudového hrdinu datovať do prelomu 18. a 19. storočia.¹ Tento proces priamo súvisel s nástupom slovenského národného obrodzenia, ktorého predstaviteľa vo svojich prácach s obľubou využívali historické motívy. Od publikovania prvej literárnej práce, inšpirovanej postavou Jánošíka, uplynuli už vyše dve storočia. Počas tohto obdobia sa stal námietom mnohých spracovaní literárnej povahy, filmových snímok, činoherných i operných predstavení.

Nielen odborná, ale aj umelecká obec javí o tému neutíchajúci interes, i keď interpretácie samotného problému charakterizujú často romantizujúce pohľady, ktoré sú podstatným odklonom od reality. Príčiny tohto stavu sú v zásade dva: slovenský, resp. provinciálny lokálpatriotizmus a dôsledky nadčasovej jánošíkovskej mýtotorby, prežívajúcej už celé desaťročia. Mýtus, vytvorený okolo osobnosti Juraja Jánošíka, využívali v rôznych variáciách všetky režimy na území Slovenska od vzniku spoločného česko-slovenského štátu.² Po roku 1948 ho vládnuca moc posunula na pie-

¹ ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : FHV UMB, 2004, s. 31-32.

² Dopusiaľ najpodrobnejšou prácou, ktorá sa zaoberá metamorfózami obrazu Jánošíka je monografia: LEŠKOVÁ, Dana. *Fikcia a história. K transformácii naratívov o Jánošíkovi*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, 127 s. Z hľadiska témy

destál najväčších hrdinov a získal status národného symbolu.³ V súvislosti s tým sa natíska otázka, prečo si práve Jánošík a jeho krátke kriminálne pôsobenie dokázali udržať nadčasovosť ako máloktorá postava našich dejín.

Variácie využívania (zneužívania) postavy Jánošíka vo svojom krátkom príspevku demonštrujeme na príklade naratívu dvoch nedemokratických režimov – ľudáckeho a komunistického. Prispôsobovanie si dejín vlastnému gustu nebolo pre ne nič neobvyklé. V prípade historických osobností vybočujúcich z rámca stereotypu to patrilo k tradičnému koloritu forsírovaných koncepcií dejín. Jánošík nebol jediným takýmto námotom dezinterpretácií. Ako ďalší príklad možno z celého radu „modelovateľných“ osobností uviesť Ľudovíta Štúra, ku ktorému sa hlásili tak ľudáci, ako aj komunisti: podľa šéfa propagandy a hlavného veliteľa Hlinkovej gardy Alexandra Macha bol Štúr prvým slovenským národným socialistom, podľa komunistickej rétoriky zasa prvým komunistom. Kreovanie prezentistických úzov napomáhala viaceré historické postavy konzervovať v historickej pamäti spoločnosti, no súčasne formovať ich pokrivený obraz v súlade s aktuálnymi politickými potrebami a ideológiou, čo je z hľadiska triezvej sebareflexie národnej histórie, očistenej od supernacionalistickej alebo triednej optiky, vždy dvojsečná zbraň.

Jánošíkovská tradícia v období druhej svetovej vojny

Logicky by sa dalo očakávať, že po uchopení moci na Slovensku Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v období turbulentnej jesene 1938, získal Jánošík v kontexte propagandy novoetablovaného ľudáckeho režimu postavenie popredného národného symbolu. Opak bol však pravdou. Ľudáci si uvedomovali dôležitý psychologický aspekt: Jánošík sa v priebehu

príspevku sú najrelevantnejšie publikácie: KOČIŠ, Jozef. *Neznámy Jánošík*. Martin : Osveta, 1986, 143 s.; GAŠPARÍKOVÁ, Viera. *Jánošík – obraz zbojníka v národnej kultúre*. Bratislava : Tatran, 1988, 295 s.; MELICHERČÍK, Andrej. *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Nakladateľstvo SAV, 1952, 301 s. Z celého radu odbornej „jánošíkologickej“ literatúry spomeňme aspoň publikačný počín, ktorý približuje problematiku v širšom kontexte: KOZÁKOVÁ, Katarína (ed.). *Jánošík a fenomenon zbojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí*. Žilina : Považské múzeum, 2007, 356 s.

³ HLÔŠKOVÁ, Hana. Národný hrdina Juraj Jánošík. In KREKOVIC, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVICOVÁ, Elena (ed.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Premedia, 2013, s. 96.

predošlých desaťročí v slovenskej kultúre ustálil nie ako reprezentant akéhosi slovenského „národného“ vzdoru, ale predovšetkým ako reprezentant nespokojnosti najnižších vrstiev spoločnosti s ich sociálnym rozpoložením a symbol spravodlivého boja bezprávnych obyvateľov voči vrchnosti.

Postavu Jánošíka reflektoval predovšetkým historik František Hrušovský v prvej modernej syntéze slovenských dejín. Podľa jeho interpretácie bol Jánošík „*zaujímavou pamiatkou ťažkých sociálnych pomerov*“ z prelomu 17. a 18. storočia, neprisoval mu ale žiaden väčší historický význam, ako to neskôr s obľubou robila socialistická historiografia. Hrušovský si bol vedomý, aký charakter mala činnosť zbojníckej družiny pod Jánošíkovým velením. Preto viac než jeho postavu vyzdvihoval pozitívny obraz, ktorý o ňom prostredníctvom povestí, piesní a legiend vytváral ľud, čím dokazoval vykonštruovanú tézu o imanentnej šľachetnosti Slovákov.⁴

Jánošík sa udomácnil aj v nových učebných textoch pre ľudové školy, ktoré v medziach ideológie ľudáckeho režimu pripravil takisto Hrušovský. V učebnici *Dunaj* pre siedmy ročník ľudových škôl venoval Jánošíkovi skromný priestor v kapitole *Ako žil slovenský poddaný ľud*. Vo svojom výklade zdôraznil najmä legendarizáciu jeho postavy v kolektívnej pamäti poddaných, ktorá symbolizovala bojovníka proti krivde a za lepší život najnižších sociálnych skupín súdobej uhorskej spoločnosti. Sugestívnymi otázkami pod textom zároveň žiakov motivoval, aby spoločne s pedagógom hľadali odpovede na otázky, prečo poddaní údajne držali so zbojníkmi a ako žilo poddanské obyvateľstvo začiatkom 18. storočia v porovnaní s dneškom, teda v časoch samostatného štátu.⁵ Takéto ciele usmerňovanie – účelové prepájanie minulosti s prítomnosťou – malo samozrejme ideologický zámer poukázať na pozdvihnutie životnej úrovne v Slovenskom

⁴ „*O Jánošíkovi si spieval ľud piesne, rozprával povesti, jeho obraz maľoval na sklo, takže pamiatka Jánošíkova prechádzala s pokolenia na pokolenie a žije podnes v širokých vrstvách slovenského ľudu. Okolnosť, že slovenský ľud vytvoril zo zbojníka Jánošíka hrdinského junáka, vynikajúceho nielen nenávisťou k pánom, ale i odvahou, smyslom pre spravodlivosť a pritom vtípnosťou a statočnosťou, ktorá nedovoľuje vylievať ľudskú krv, najlepšie svedčí o tom, že slovenský ľud, hoci ubitý biedou, bol jednako natoľko šľachetný, že i Jánošíkovi pripisoval len šľachetné vlastnosti*“. HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Turčiansky Sv. Martin : Kompas, 1940, s. 201 – 202.

⁵ HRUŠOVSKÝ, František. *Dunaj. Dejepis pre siedmy postupný ročník slovenských ľudových škôl*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1942, s. 87.

štáte v porovnaní s uhorskou minulosťou Slovenska, ku ktorej sa ľudácka historiografia v súlade s teóriou o „tisícročnom útlaku“ nehlásila.

Od dopytu nového režimu sa celkom prirodzene odvíjala profilácia výskumných tém v rokoch 1939 – 1945. Vo výskume popri dejinách kresťanskej kultúry na území Slovenska dominovali najmä témy počiatkov slovanského osídlenia v našom geografickom priestore, problematika Veľkej Moravy či vývoja slovensko-maďarskej etnickej hranice. Záujem historiografie odrážal aktuálne politické požiadavky, t. j. dokázať autochtónnosť slovanského (slovenského) osídlenia územia slovenského štátu, siahodlhú tradíciu slovensko-nemeckého priateľstva na podklade motívov z veľkomoravských čias (Svätoplukova orientácia na Východofranskú ríšu – historickú predchodkyňu Nemecka) a kultúrnu vyspelosť Slovákov.⁶

Jánošíkovská tradícia našla počas vojny omnoho väčšiu odozvu v odbojových zložkách, menovite v partizánskych skupinách. Už od roku 1942 sa formovali tzv. „jánošíkovské družiny“ ako jedny z prvých partizánskych skupín. Na strednom Slovensku neskôr od augusta 1944 do februára 1945 operovala partizánska brigáda „Jánošík“.⁷ Obraz Jánošíka – partizána sa širil v letákoch ešte pred vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP). Skupina Ladislava Exnára, ktorá sa usadila pod Sítom, vydávala ilegálny časopis nazvaný podľa slávneho zbojníka.⁸ Jánošíkovský naratív zmenil formu: tentoraz sa ním stal hrdina, vystupujúci proti ľudáckemu režimu. Napríklad v článku *Kam kráčate, majstri kultúry?*, z marcového čísla roku 1944, autor vytvára z Jánošíka typ spravodlivého sudcu spomedzi ľudu, ktorý má mandát zúčtovať s novodobými zotročovateľmi – kolaborantmi s nacistickým Nemeckom. Autor Jánošíka prepája s literárnou tradíciou štúrovskej generácie a ideologicky ho jasne vymedzuje voči hlavným kultúrnym ustanovizniám slovenského štátu (Matica slovenská, Spolok sv. Vojtecha). Analógiu medzi zbojníkom a partizánom predstavuje

⁶ Nemožno sa však stotožniť s názorom, že slovenská historiografia v rokoch 1939 – 1945 trpela výraznými ideologickými vplyvmi a produkovala tendenčné pamflety. Diela sa samozrejme nemohli vymknúť z rámca dobovej konformnosti, no súčasne si zachovávali odborný charakter (nepochybne aspoň väčšina). Pripomeňme, že počas vojny aktívne pôsobili a publikovali svoje práce také osobnosti slovenského dejepisectva ako František Bokes, Branislav Varsík, Ján Svetoň alebo Daniel Rapant.

⁷ BIELIK, Ernest. *Partizánska brigáda Jánošík*. Bratislava: Pravda, 1986, 241 s.

⁸ Presný názov periodika znel: *Jánošík – časopis slovenského protifašistického frontu*. Vychádzal od decembra 1943 do júla 1944.

i geografický priestor horských masívov, do ktorého sú partizáni ako „jánošíkovia 20. storočia“ zasadení.⁹

Paradoxne, motív Jánošíka ako presvedčeného bojovníka za určité ideály využil v čase prebiehajúcich bojov SNP aj režimový národnosocialistický dvojtýždenník *Náš boj*. Vo vydaní z novembra 1944 priniesol na titulnej stránke obraz zbojníka alegoricky volajúceho indiferentných bojaschopných mužov do zbrane v službách pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy.¹⁰

Do akej miery vplývala ľudácka a povstalecká (partizánska) propagandistická ekvilibristika na bežného občana, dnes ťažko objektívne zhodnotiť. Môžeme sa len intuitívne domnievať, že z hľadiska motivácie bojovať na tej či onej strane mala zrejme nulový alebo zanedbateľný efekt. Pre historika sú kontrastujúce štylizácie Jánošíka však pozoruhodnou pramennou látkou, ktorá iba potvrdzuje vlastnosť mimoriadnej „kujnosti“ dejín podľa zámerov ich interpreta.

Jánošíkovská tradícia v období socialistického režimu

Kým ľudácky naratív zo slovenského prostredia po likvidácii režimu a reštaurovaní Československa roku 1945 vymizol, partizánsky pretrval a postupne sa ustálil hlavne v žurnalistickej kultúre. Metaforizovanie par-

⁹ „Vý ešte hľadáte Jánošíka po bratislavských kaviarňach? Tam ho nenájdete... Darmo by ste ho hľadali aj medzi šaržami v Matici: tam len ako ‚baba z prípečka‘ žmurkajú na všetky strany. A tobôž nie v trnavskom Vojtechu, lebo práve z Trnavy zutekal Jánošík do slovenských hôr. Hej tu, Jánošík, prvý slovenský partizán, vyplní najkrajšiu časť slovenskej literatúry, najkrajší sen ubiedenej, vyciciavanej, ubiedenej Slovače: biť pánov, biť pánskych pochopov a paholkov, ktorí cudzím zapredávajú krv a mozole slovenského ľudu, ktorí slúžia odporným zotročiteľom národa. Jánošík nie je viac snom osamelých sokolov, štúrovcov, panslávov!... Jánošíka nájdete nielen na Kráľovej holi, na Sitne, na Poľane, na Kriváni a na Vihorlate, ale v každej dedine, na každom mieste, v každej továrni i na železnici, pri pluhu i pri stroji. Ak chcete, i pri vatre sedáva so svojimi sokolmi, ich piesňam načúva i Janko Kráľ, organizuje ich Štúr, káže Hurban, Hodža, Chalupka, Sládkovič i Hviezdoslav a všetci tí, ktorí tvorili slovenskú literatúru, pravda, okrem toho čierneho zhavraneného pokolenia fašistických básnikov“. BENČÍK, Antonín - KURAL, Václav - PAULÍK, Jan - ŠOLC, Jaroslav - ŠTĚPÁNEK, Zdeněk - TEŠAŘ, Jan. *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války*. Praha : Naše vojsko, 1961, s. 144-145.

¹⁰ *Náš boj*, 15. 11. 1944, s. 1.

tizánov ako „slovenských hôrných chlapcov“¹¹ v sebe subsumovalo náboj ich veľkodušnosti a morálnej bezúhonnosti, čo nie vždy zodpovedalo skutočnosti.¹² Medzi Jánošíkom a oslobodením sa hľadali priam fatalistické spojivá, akoby Jánošík bol počiatkom a porážka nacizmu zavŕšením národnooslobodzovacej a sociálnej revolúcie: „*Idea boja za pravdu, za sociálnu spravodlivosť spojuje Jánošíka s partizánmi. Títo skončili revolúciu dávno začatú, ale potláčanú. Dovŕšili revolúciu, čo vyšla z ľudu, cítiaceho, ako je okliesňovaný v prirodzených životných právach*“.¹³ V období rokov 1945 – 1948 sa organizácie, združujúce bývalých partizánov, dostávali čoraz viac do vleku Komunistickej strany Československa (KSČ) a stávali sa jej predĺženou rukou v zápase o nastolenie totalitnej moci.¹⁴

Po „víťaznom februári“ 1948 mal dokonca jánošíkovský symbol odporu prevziať v historickej pamäti miesto po československých legionároch z obdobia prvej svetovej vojny, ktorých komunistická interpretácia považovala za reprezentantov dekadentnej buržoázie. V tomto zmysle sa mali prehodnotiť i učebnice dejepisu.¹⁵ Zobrazovanie Jánošíka prostredníctvom

¹¹ Zúčtovať so zbytkom fašizmu a reakcie. Slávna partizánska armáda pochodovala bratislavskými ulicami. In *Považský hlas*, 9. 8. 1946, s. 1.

¹² Prechmaty partizánov voči civilnému obyvateľstvu, ktoré sa vo viacerých prípadoch skončili tragicky, neboli v období rokov 1944 – 1945 ničím výnimočným. Problematika sa však prirodzene nedá paušalizovať a tvrdiť, že násilnosť sa dopúšťali všetci partizáni.

¹³ TOMČÍK, M. Jánošíkov odkaz. In *Ohňom a perom*, roč. 1, 8. 7. 1945, č. 3, s. 3. Status partizána – sociálneho bojovníka starostlivo pestoval i vznikajúci Sväz slovenských partizánov: „*Symbolom odboja a nenávisťi proti germánskym fašistickým vrahom bol ľudový bojovník za slobodu – partizán. Slovenský partizán zrodil sa na Ukrajine a Bielej Rusi z radov slovenských junákov, ktorí húfnie prebiehali na stranu svojich slovenských bratov. Keď vzbĺkli pramene našej národnej revolúcie, boli to naši partizáni, ktorí za výdatnej pomoci skúsených sovietskych partizánov, Slováka i Rusa, postavili sa na čelo ozbrojeného národne-oslobodzovacieho boja.*“ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Sväz slovenských partizánov (SSP), kartón (ďalej k.) 1, *Partizánska rezolúcia*.

¹⁴ K problematike bližšie pozri: LACKO, Martin. Najhorlivejší pomocníci komunistov (Sväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948). In PODOLEC, Ondrej (ed.). *Február 1948 a Slovensko*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 519-556.

¹⁵ „*Ak sa budú písať dejiny tejto vojny a v školách sa budú učiť histórie zrodu druhej republiky, analogickú úlohu a čestné miesto československých legionárov z prvej svetovej války prevezmú partizáni, títo každým obdivovaní bojovníci a nekompromisní pomstiteľia krívd, spáchaných fašistami na československom národe.*“ SNA Bratislava, f. SSP, k. 1, *Poverenictvo pre veci vnútorné – zriadenie*.

analogie s partizánmi (a naopak) patrilo k frekventovane využívaným motívom, no pritom vtedajšia historiografia, publicistika a ďalšie humanitné vedy nezanevreli ani na „klasické“ ponímanie Jánošíka ako historickej postavy bez najrozličnejších pripodobňovaní.

V nastupujúcej ére dogmatizmu 50. rokov sa „vedecky“ skúmali vzťahy predkapitalistickej spoločnosti. Živelný odboj a revolty vo vzťahu vykorisťovaný (poddaný) – vykorisťovateľ (feudál) bez ideovej náplne zohrávajú podľa marxistického výkladu len marginálnu rolu – až vzbury, organizované uvedomelou robotnícko-roľníckou triedou, môžu viesť k želanému výsledku. Aspoň tak to vnímali teoretici marxizmu-leninizmu i sám Stalin.¹⁶ V tejto súvislosti vystupuje Jánošík ako vzor kladného hrdinu. Revolučná ideológia má za úlohu nastoliť spravodlivosť: v období feudalizmu ju predstavuje „hrdina z ľudu“ Jánošík¹⁷; v komunistickom režime sa pod nastolením spravodlivosti rozumelo pošťatnenie výrobných prostriedkov.¹⁸ Komunistický výklad jánošíkovskej tradície neupiera buržoázii podiel na jej formovaní, avšak jej dedičom a nositeľom je v tomto naratíve vždy robotnícka trieda, „ktorá v podstate jediná až do našich dní uchovala, rozvíjala a obohacovala jej revolučnú náplň.“¹⁹ Historiografia vnímala dovtedajší „buržoázny“ spôsob výskumu jánošíkovskej, resp. zbojníckej témy ako veľmi problematický. Staršie práce podľa nej nedokázali dostatočne uchopiť hospodárske a spoločenské podmienky, lebo v nich prevažovala analýza charakterových a povahových vlastností Jánošíka. Tým prispievali k pavedeckým a nemarxistickým záverom, okliešteným o patričný sociálny, ľudový a revolučný akcent.²⁰

V pozornosti bádateľov sa ocitol i zbojnícky folklór. Dovtedajší folkloristický prístup socialistická veda podrobila ostrej kritike.²¹ Ako prí-

¹⁶ MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 2, s. 10-11.

¹⁷ Doslova sa stal zosobením utláčaných vrstiev: „*Jánošík je súčasne časťou celého ľudu. Jeho činy sú výrazom túžob ľudu. Je spravodlivý tak, v akú spravodlivosť verí ľud. Celá jeho osobnosť je v najtesnejšej harmónii so životom, myslením a túžbami širokých ľudových mäs*“. MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 2, s. 14.

¹⁸ HLÔŠKOVÁ, ref. 3, s. 96-97.

¹⁹ MELICHERČÍK, Andrej. *Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Martin : Osveta, 1963, s. 5.

²⁰ MELICHERČÍK, Hrdina, ref. 19, s. 29.

²¹ Práce Andreja Melicherčíka sa vo veľkej miere venujú konfrontácii socialistického a buržoázneho zobrazenia jánošíkovského symbolu. Sociálny podtext nájdeme i v etnologických dielach Viery Gašparíkovej. Pozri napr. GAŠPARÍKOVÁ, Viera. *Povesti o zbojníkoch zo slovenských a poľských Tatier*. Bratislava : Veda, 1979, 360 s.

klad možno uviesť dielo Andreja Melicherčíka *Jánošíkovská tradícia na Slovensku* (1952), rozvíjajúce proces triednej diferenciacie jánošíkovskej tradície v slovenskom folklóre. Komunisti v buržoáznom folkloristickom zobrazení Jánošíka videli hrozbu a zavrhnutiahodný príklad pre spoločnosť, pretože sa podľa nich falšoval pravdivý obraz ľudového revolučného hrdinu.²² Miesto feudála zastúpil v novom postfebruárovom naratívne fabrikant, advokát a „*další predstavitelia vykorisťovateľskej triedy*.“²³ Tento prístup bol pre prvú polovicu 50. rokov príznačný. Silný ideologický motív sa s oslabením dogmatizmu v prvej polovici 60. rokov postupne vytrácal.

Historický prezentizmus prirodzene neobišiel ani učebnice dejepisu, ktoré sa obvykle s príchodom nového režimu menia vždy medzi prvými.²⁴ Učebnice zbojníkov charakterizovali ako „*pomstiteľov porobeného ľudu*“²⁵ a zbojníctvo po potlačení stavovských povstaní ako jednu z foriem triedneho boja proti vykorisťovateľom. Jánošík mal byť tým, vďaka koho činnosti „*pánom bolo úzko okolo srdca*“.²⁶ Takéto ukážkové heroizovanie vodcu zbojníckej družiny vytváralo pospolu s cieľným prehlbovaním úcty voči nemu v osnovách iných predmetov (slovenský jazyk a literatúra, hudobná výchova) prototyp nielen národného, ale aj socialistického hrdinu, s ktorým sa socialistické Slovensko, resp. Československo mohlo reprezentovať navonok pred ďalšími krajinami východného bloku.

Jánošík v socialistickej kultúre

S rozmachom masovokomunikačných médií, rozvojom kinematografie a profesionálneho divadelníctva sa komunistickému režimu naskytli široké možnosti propagandistického využitia jánošíkovských motívov. Popri spomínanom publicistickom a literárnom spracovaní, kde obraz zo-

²² V paľbe kritiky sa ocitlo dielo prozaika Gustáva Maršalla-Petrovského, ktorý vo svojej próze rozvíjal tézu, že Jánošík bol odchovancom šľachtica. Kritizované boli tiež prozaické diela, ktoré pojednávali o milostných aférach zbojníka.

²³ MELICHERČÍK, Jánošíkovská tradícia, ref. 2, s. 173.

²⁴ K problematike bližšie pozri: OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Schválená minulosť: kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Košice : UPJŠ, 2010, 159 s.

²⁵ *Dejepis pre 7. postupný ročník všeobecnovzdelávacích škôl*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1954, s. 172.

²⁶ *Dejepis pre 7. ročník základnej deväťročnej školy*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 220.

stával v zásade konštantný, odvíjajúc sa od individuálneho prístupu autora v mantineloch dobovej šablóny, zbojnícka tradícia prenikla aj na filmové plátno²⁷ a divadelné dosky.

Mechanizmy konštruovania schémy divadelného veľdiela v duchu socialistického realizmu môžeme názorne demonštrovať na zákulisí príprav opery *Juro Jánošík*, uvedenej v Slovenskom národnom divadle prvýkrát dňa 10. novembra 1954. Operného spracovania zbojníckej témy sa ujal uznávaný hudobný skladateľ Ján Cikker. S myšlienkou vytvoriť libreto na jánošíkovskú tému sa pohrával už v prvej polovici 30. rokov ako poslucháč pražského konzervatória.²⁸ Ján Cikker o svojej motivácii s odstupom času napísal: „*Obdiv a láska k hrdej osobnosti Jánošíka, obráncu biednych, ktorého meno šepkal ľud v dobách temnoty a slz, ktorého ospieval nielen vavrínom ovenčený básnik vo svojich vidinách o slobode a spravodlivosti, ale i skromný, bezmenný ľudový spevák, a na druhej strane súcit so smutným osudom Jánošíka, s beznádejným životom utláčaných bedárov – poddaných boli pôdou, z ktorej sa zrodila hudba „Jura Jánošíka“. Pozadie k nej tvorilo očarenie krásou našich hôr, lesov a potokov. Preto odovzdávam svoje dielo verejnosti s pocitom hlbokej pokory*“.²⁹

Cikker sa podľa vlastných slov snažil zachytiť nielen osobnú tragédiu Jánošíka, ale na jej pozadí súčasne aj „význam jeho poslania v zápase poddaných o svoje práva na začiatku XVIII. storočia... kedy... vládly v našej krajine nepopísateľná bieda a sociálny útlak“.³⁰ Napísania libreta k predstaveniu sa napokon zhostil známy spevák, libretista a hudobný pedagóg Štefan Hoza. Hoza začal libreto k *Jurovi Jánošíkovi* písať už v lete 1949. Na radu známych z umeleckých kruhov pôvodný koncept prepracoval s využitím historických prameňov k téme, pričom najväčšmi sa inšpiroval staťami uverejnenými v *Novom i starom vlastenskom kalendári*, ktorý vydával Gašpar Féjerpataky-Belopotocký. Inšpirovaný týmto prameňom a aj pod vplyvom politických školení pod záštitou komunistickej strany sa Jánošík Hozovi ukázal ako bojovník proti feudalizmu a zemanstvu. „*Uve-*

²⁷ Pozri napr.: CABADAJ, Peter. *Jánošík vo filme*. Terchová : Miestne kultúrne stredisko, 1992, 80 s.

²⁸ Archív Slovenského národného divadla (ďalej A SND) Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1954, zv. 34. CIKKER, J.: O mojej chystanej opere „Jánošík“*.

²⁹ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1954, zv. 34. J. Cikker o opere Juro Jánošík*.

³⁰ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1954, zv. 34. CIKKER, J.: O mojej chystanej opere „Jánošík“*.

domil som si, že Jánošíka nemožno chápať len ako zbojníka, lež ako hrdinu, jedného z ľudu, ktorého si ľud prisvojil len preto, že mu bol veľmi blízky vo všetkom myslení a počínaní. Bojoval za dosiahnutie ľudských práv. Nepodarilo sa mu to, pravda, ale nebolo to jeho vinou,“ napísal Hoza. Prekomponovanú podobu libreta následne konzultoval so straníckymi ideológmi na školení v Budmericiach. Radami, ako dielo prekomponovať v intenciách socialistického realizmu, mu pomohol najmä režisér Jozef Budský. Budský Hozovi odporučil odkloniť sa od historickej vernosti a zamerať svoju pozornosť na vyzdvihnutie ľudovej tradície. Rolu konzultanta vo fáze príprav libreta zohral i český spisovateľ František Kubka.³¹

Paralelne s Hozom pracoval na diele aj Cikker. Prvé noty *Juro Jánošíka* začal písať v novembri 1950. Klavírové časti dokončil v auguste 1952 a kompletnú inštrumentáciu v júni 1953. Cikker videl v Jánošíkovi hrdinu, akého socialistické umenie potrebovalo: podľa Cikkerových slov Jánošík miloval ubiedený ľud a priestor jeho pôsobenia zodpovedal dopytu socialistických kultúrnych inštitúcií doby skĺbiť motív sociálneho revolucionára s národnými symbolmi – v tomto prípade slovenskými horstvami.³²

Autori operu koncipovali tak, aby plne korešpondovala s požiadavkami novej doby: jej kompozícia v šiestich obrazoch bola jednoduchá, zrozumiteľná a mala každému čo povedať.³³ Dňa 5. marca 1953 Hoza absolvoval záverečný pohovor pred Divadelnou a dramaturgickou radou. Pod týmto honosným názvom sa skrývala obyčajná cenzúrna komisia, zriadená roku 1948 ako poradný orgán Povereníctva školstva, vedy a kultúry, ktorá aktívne participovala na regulácii kultúrneho života v súlade s predstavami KSČ. Komisia Hozovo libreto s uznaním schválila; vyslovila k nemu len formálne pripomienky. Štátne kultúrne inštitúcie prípravu opery priebežne pozorne sledovali a Ministerstvo školstva libreto dokonca ocenilo najvyššou štátnou cenou.³⁴ Rovnaký pohľad zdieľala dobová kritika. Operu *Juro Jánošík* v hlavnej role s tenoristom Gustávom Pappom ovenčila superlatívami a označila ju za „triumf slovenskej kultúry“.³⁵ Dielo v réžii Miloša Wasserbauera,

³¹ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. HOZA, Š.: *Ako som písal libreto k opere „Juro Jánošík“*.

³² A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. J. Cikker o opere.

³³ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. J. Cikker o hudbe.

³⁴ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. HOZA, Š.: *Ako som písal libreto k opere „Juro Jánošík“*.

³⁵ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík*, 1954, zv. 34. *Ďalší triumf slovenskej kultúry*.

uvedené v rámci osláv 37. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie,³⁶ patrilo nepochybne do výkladnej skrine socialistického realizmu. Herecké výkony a ďalšie aspekty nastudovania opery mohli prirodzene spĺňať najvyššie kvalitatívne kritériá. Pri dnešnej rekapitulácii z historicko-kultúrneho hľadiska však treba zdôrazniť, že opera mala divákovi popri umeleckom zážitku súčasne vštepiť do povedomia ideologické kontexty, ktoré si priemerný recipient zrejme neuvedomoval. Z týchto osídliel sa opera nedokázala vymaniť ani v obnovenom prevedení roku 1961. Kritika opäť uznalivo vyzdvihla neopustenie triednych pozícií: „*Celé predstavenie v Hájkovej režijnej koncepcii je pretkané niťou sociálneho napätia revolučného vrenia od prvých prejavov vzbury poddaného ľudu proti „krivde a bezprávii“ v úvodnom obraze cez mobilizujúce iskry a stmelovanie odbojníckej skupiny Jánošíkovej družiny v druhom obraze až po nedobrovoľný odchod Jánošíka z javiska života, naplnený však revolučným odkazom, ktorý ľud vedome zachovával a prenášal až do našich dní*“.³⁷

Okrem *Juro Jánošíka* sa jánošíkovská téma dočkala umeleckého spracovania aj vari v najznámejšej podobe – muzikáli *Na skle maľované* od autorskej dvojice Ernest Bryll – Katarzyna Gärtnerová. V slovenskej verzii pôvodne poľského muzikálu (*Na szkle malowane*) sa hlavnej úlohy zhostil Michal Dočolomanský. V období rokov 1974 – 2004 ho Slovenské národné divadlo uviedlo v dvoch obnovených premiérach (31. októbra 1981 a 8. júna 1991) a neuveriteľných 648 reprízach. Derniéru si odkrútil 4. júla 2004 v Banskej Bystrici. *Na skle maľované* mali možnosť uvidieť nielen diváci v Bratislave, ale taktiež v Prahe, Jerevane, Tampere a Budapešti.³⁸ Autorka hudby Gärtnerová muzikál okorenila folkovo-rockovým prevedením, ktoré sa v 70. rokoch tešilo mimoriadnej popularite.³⁹ Muzikál nebol deviáciou marxistickej reflexie Jánošíka, no žiaden edukačný ani propagandistický efekt na rozdiel od „budovateľských“ 50. rokov nemohol mať.

³⁶ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1954*, zv. 34. SEIDEL, J.: *Legenda o hrdinství lidu*.

³⁷ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery, *Juro Jánošík, 1961*, zv. 75. *Opera Juro Jánošík v novej inscenácii*.

³⁸ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Činohra, *Na skle maľované, 1991*, zv. 187, zložka Bryll – *Maľované na skle. Počty predstavení*. Bratislavská derniera sa uskutočnila už 15. 5. 2002, predstavenie v Banskej Bystrici uzatváralo rozlúčkové turné, uskutočnené v dňoch 1. – 4. 7. 2004. Ďalšie predstavenia v rámci tejto šnúry sa odohrali vo Východnej a Prešove.

³⁹ LEŠKOVÁ, ref. 2, s. 43.

Nemalá časť slovenskej spoločnosti už totiž ideám socializmu po trpkéj skúsenosti z roku 1968 jednoducho neverila, resp. zastávala voči jeho ideológii minimálne skeptické stanovisko.

Jánošíkovská téma sa aktualizovala takisto v literárnej kultúre. V reedíciách vyšli staršie romány Pavla Beblavého, Gustáva Maršalla-Petrovského a Jána Hrušovského z prvej polovice 20. storočia. Koncom 70. rokov sa na knižný trh dostala z historicko-faktografického hľadiska zrejme najvyváženejšia beletristická publikácia o Jánošíkovi od Milana Ferka. S motívom zbojníckeho kapitána pracovali Mária Rázusová-Martáková, Miloš Malý, Vlastimil Milota, Štefan Gráf, Ján Poničan, Lubomír Feldek, Margita Figuli, Anton Habovštiak a mnohí ďalší známi slovenskí a čiastočne i poľskí literáti. Celkový počet bibliografických záznamov k literárnym spracovaniam by bol obsiahly a ich analýza by si vyžadovala omnoho väčší priestor, než je možný rozsah jednej štúdie.

O charaktere zobrazovania Jánošíka v období socializmu vypovedajú takisto výtvarné diela. Slovenský maliar Ľudovít Fulla Jánošíka štylizoval do pozície záchrancu – spasiteľa na bielom koni (*Jánošík na bielom koni*, 1948) a ochrancu chudobných ľudí (*Jánošík, ochranca chudoby*, 1955). Janko Alexy ho vykreslil ako nebojácneho hrdinu, prekonávajúceho všetky prekážky v ceste: na jednom obraze jeho postava v ľudovom kroji s valaškou preskakuje vatru a pritom pravou rukou škrtí hada (*Jurko Jánošík*, 1952 – 1953); na inom ho zasa stvárňuje v čase najväčšej „slávy“ roku 1712, vyzbrojeného na koni v obklopení malebnej slovenskej prírody a vtáctva. Dušan Šimko na svojej linorezovej grafike (*Hore háj, dolu háj...*, 1963) Jánošíka vyobrazil ako v centre situovanú dominantu, v nadživotnej veľkosti oproti drábam v tradičných rovnošatách s typickými dohora vytočenými fúzmi, asociujúcimi neslovenský cudzí (maďarský) charakter uhorskej brachiálnej moci. O tom, že zbojnícky motív bol obzvlášť od konca 40. do 70. rokov u výtvarníkov v mimoriadnej obľube, svedčia viac-menej neutrálne diela bez zjavného ideologického kontextu od ďalších autorov ako Ladislav Čemický, Vincent Hložník, Ernest Zmeták, Ján Ilavský a i. Spomedzi sochárskych diel treba spomenúť monumentálnu 7,5-metrovú sochu Jánošíka od Jána Kulicha, ktorá bola nainštalovaná v blízkosti Terchovej roku 1988 pri príležitosti 300. výročia narodenia.⁴⁰ Jeho zvečnenie

⁴⁰ Vyobrazenia uvádzaných umeleckých diel dostupné online: <http://www.webumeenia.sk> Bližšie o zobrazení Jánošíka k umeleckej tvorbe pozri tiež: SÝKOROVÁ, Ľuba et al. *Jánošík v ľudovom umení. Zo zbierok Etnografického ústavu Slovenského národného*

v neestetickom nerezovom prevedení akoby symbolicky završovalo strnulost' socialistického umenia.

Pri úvahách nad podobami umeleckého spracovania jánošíkovskej témy z rokov 1948 – 1989 treba diferencovať medzi dvoma základnými etapami. Určite nie všetky diela charakterizovalo ideologické klišé. Hlavne v dielach z obdobia 70. a 80. rokov už tento aspekt nebol prítomný vôbec alebo len minimálne.

Dva totalitné režimy na Slovensku v 20. storočí výrazne poznamenali nielen osudy slovenskej spoločnosti, ale aj jej historické povedomie. Humanitné vedy v područí ideológií vládnuccich štátostrán sa stali jedným z mechanizmov formovania „nového človeka“. Jánošíkovský mýtus bol síce v historickej pamäti ukotvený už dávno predtým, v rokoch 1938 – 1989 však získal nové rozmery. Hlavne socialistická historiografia, publicistika, folkloristika a umenie si zbojnícku tradíciu citlivo pestovali, pracovali na uchovávaní a zveľaďovaní jej „revolučného odkazu“. „*Nie je podstatné, že Jánošíka obesili. Dôležité je to, že ostal žiť medzi ľudom,*“ zdôraznil v recenzii na obnovenú premiéru *Jura Jánošíka* divadelný historik Ladislav Čavojský.⁴¹ Čavojský svojou poznámkou naplno vystihol potrebu postavy zbojníckeho kapitána pre vtedajší režim.

Ludácka a obzvlášť socialistická kultúra pretransformovala obraz Jánošíka takmer do polôh fikcie: ich narácie boli korektné azda len v základných faktoch, týkajúcich sa jeho personálií. O historicky vyvážené zobrazenie naozajstnej podstaty aktivít terčovského rodáka nemali záujem. Jánošíkov osobnostný profil zďaleka nespĺňal kritériá morálky a čestnosti, ktoré oba režimy považovali za základné charakterové vlastnosti vzorného občana štátu. Juraj Jánošík bol v kontradikcii s ľudáckym a komunistickým príbehom v skutočnosti obyčajný lupič, korupčník a radový kriminálnik, akých sa po horách Uhorska začiatkom 18. storočia potulovalo mnoho. Vo svetle týchto skutočností je minimálne úsmevné, keď Jánošíka prehlasujú za svoj veľký vzor i lídri súčasných vládnych garnitúr.⁴²

múzea v Martine. Martin : Slovenské národné múzeum, 1981, 30 s.; ČIERNA, Katarína et al. *Jánošík v slovenskom výtvarnom umení*. Bratislava : s. n., 1988, 22 s.

⁴¹ A SND Bratislava, f. Inscenácie – Opery. *Juro Jánošík, 1961, zv. 75. ČAVOJSKÝ, L.: Odfolklorizovaný Jánošík*.

⁴² Premiér Róbert Fico Jánošíka za „veľký vzor“ svojej vlády označil na oslavách 15. výročia vzniku Slovenskej republiky dňa 2. 1. 2008 v Martine. Dostupné online: <<http://www.sme.sk/c/3659817/fico-janosik-je-velky-vzor-mojej-vlady.html>> (18. 11. 2014)

Zbojník Juro Jánošík očami Ing. Ivana Houdeka

Viera Kunová

Ing. Ivan Houdek (13.1.1887 – 24.1.1985) patrí k osobnostiam, čo svojou prácou položili základy podrobného vedeckého historického pramenného výskumu dejín Liptova. Lákalo ho poznávanie rôznych oblastí života, no asi najbližšia mu bola história a historiografia. Hneď po obnovení činnosti Matice slovenskej posielal svoje historické práce do matičných súbehov, v práci v jej Historickom odbore sa aktívne podieľal na organizovaní a napredovaní odborného historického výskumu.¹ Ako dlhoročný aktívny spolupracovník Liptovského múzea v Ružomberku má nemalý podiel na raste jeho odborného kreditu na Slovensku aj v zahraničí.

Vzájomná oficiálna spolupráca Ing. Ivana Houdeka² s Liptovským múzeom sa začala v roku 1923. Múzeum v predchádzajúcom roku ukončilo reorganizáciu, súvisiacu so zánikom Liptovskej muzeálnej spoločnosti a následným prechodom múzea pod správu mesta Ružomberok. Zbierkotvorná činnosť však neustávala. V súvislosti so zbojníckou a jánošíkovskou tematikou sa sústreďovala na zber etnografického materiálu. Július Kürti sa venoval vyhladávaníu, zaznamenávaníu a postupnému spracovávaníu ústnej ľudovej slovesnosti, do zbierok pribudla zaujímavá kolekcia ľudových sklomalieb. Výtvarné zbierky sa rozširovali o diela so

¹ KUFČÁK, Emil. Ivan Houdek ako historik. In KUFČÁK, Emil (ed.) *Liptov 10*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 1989. s. 67 - 74. ISBN 80–217–0102–1.

² Svoje práce podpisoval celým menom alebo skratkou, ale vždy uvádzal titul Ing. (aj pri skratke). V ďalšom texte však budeme ďalej uvádzať meno bez titulu.

zbojníckou tematikou od autorov z liptovského prostredia³ aj zo zahraničia.⁴ V rámci budovanej Liptovskej knižnice vyčlenili osobitný priestor pre pribúdajúcu literatúru, súvisiacu s touto témou.

Obzvlášť významným prírastkom archívnej zbierky bolo získanie materiálu, pochádzajúceho z archívu Liptovskej stolice. V jeho rámci sa do Liptovského múzea dostali písomné pramene, vydávajúce priame svedectvo o súdnych procesoch so zbojníkmi, vedenými v Liptovskej stolici, vrátane procesu s Jánošíkom. Tento bohatý prameň lákal na preskúmanie a spracovanie.⁵

V čase príchodu do múzea mal už Houdek skúsenosti s publikačnou aktivitou.⁶ Na stránkach *Prúdy* uverejňoval štúdie, zaoberajúce sa hospodárskymi dejinami, často presahujúcimi rámec Liptova.⁷ Toto bola hlavná oblasť jeho bádateľského záujmu, ale hneď po príchode do múzea ju rozšíril o intenzívne bádanie v oblasti spoznávania vývoja architektonických pamiatok Liptova. Už v roku 1927 ho výsledky v tejto oblasti oprávňovali pracovať v prípravnom výbore pre prezentovanie Podtatranskej župy v rámci výstavy slovenských žúp na Dunajskom veľtrhu v Bratislave. V liptovskej sekcii ho poverili vedením odboru, pracovne nazvaného „Kultúrne stavitel'ské, maliarske, sochárske pamiatky, snímky verejných budov, kostolov,

³ Za všetky spomeňme Ľudovíta Fullu a jeho cyklus kolorovaných linorytov vytvorených v roku 1923 alebo kolorovaný drevorez Jánošíkova družina z roku 1926.

⁴ Liptovské múzeum vlastní kolekciu prác so zbojníckou tematikou od poľského grafika Wladislawa Skoczylasa.

⁵ Houdekom vytvorený strojopisný odpis prepisu pôvodného protokolu vypočúvania Jura Jánošíka nadobudol nový význam v období rozčleňovania a presunu častí pôvodne ucelenej zbierky liptovských archíválií z Liptovského múzea do iných inštitúcií.

⁶ Osobná bibliografia zostavená Milanom Petrášom (PETRÁŠ, Milan. *Ing. Ivan Houdek. Život – dielo – bibliografia*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií, 1988. 85 s.) eviduje v rozpätí rokov 1910 – 1983 celkom 284 Houdekových príspevkov v časopisoch. Najdlhšia spolupráca s časopisom *Krásy Slovenska* trvala 61 rokov (1922 – 1983).

⁷ HOUDEK, Ivan. Slovenská soľ. In *Prúdy*, 1922, roč. 6, č. 9 – 10, s. 663 – 666.; HOUDEK, Ivan. Magnezitové bohatstvo Slovenska. In *Prúdy*, 1924, roč. 8, č. 6, s. 363 – 365.; HOUDEK, Ivan. Baníctvo a hutníctvo v Liptove. In *Prúdy*, 1924, roč. 8, č. 5, s. 304 – 307.; HOUDEK, Ivan. Zánik posledných liptovských baní. In *Prúdy*, 1925, roč. 9, č. 3, s. 161 – 164.; HOUDEK, Ivan. Papierový priemysel na Slovensku. Dejiny do prevratu. In *Prúdy*, 1926, roč. 10, č. 5 – 6, s. 346 – 351.; HOUDEK, Ivan. Papierový priemysel na Slovensku. Dejiny po prevrate. In *Prúdy*, 1926, roč. 10, č. 9, s. 577 – 585.

škôl, hradov.⁸ Pozoruhodné výsledky z tejto oblasti bádania prezentoval v dvoch samostatných štúdiách.⁹

Pri hodnotení Houdekovej múzejnej, bádateľskej a publikačnej práce, ktorej sa venoval popri svojom hlavnom zamestnaní,¹⁰ sa zdá, akoby jánošíkovskú tematiku registroval len celkom okrajovo. Počet publikačných výstupov z nej je nepomerne menší ako pri iných jeho témach. Viažu sa zväčša na rok 1929, s krátkym návratom v roku 1936, resp. 1937.¹¹ K jej spracovaniu však pristupoval tak, ako bolo pre neho typické: po dôkladnej príprave, preštudovaní publikovaných prác iných autorov, archívneho materiálu a iných dostupných

zdrojov. Ochotne pri tom využíval bohatý materiál, sústredený v Liptovskom múzeu, ale neobmedzoval sa iba naň. Získaný materiál kriticky vyhodnocoval a dopĺňal ho najnovšími poznatkami z vlastného výskumu aj zo zverejnených výsledkov prác iných autorov.

V roku 1929 Slovenské pohľady uverejnili v dvoch častiach Houdekov príspevok¹² s názvom *Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania*. Pri jeho koncipovaní vychádzal z dvoch diametrálne odlišných zdrojov. Jasne si uvedomoval ich rozdielnosť, ba až protichodnosť. Hneď v úvode uviedol:

„Pramene, z ktorých môžeme o Jánošíkovi čerpať, sú dvojaké: súveké zápisny o jeho pravote a početné ľudové piesne, povesti, podania. Prvé sú suché, málomluvné, druhé obsahove bohaté, rozmanité. Oba znázorňujú

⁸ Archív Liptovského múzea v Ružomberku, *Expozícia Podtatranskej župy na Dunajskom veľtrhu v Bratislave 1927, Zápisnica zo dňa 25.1.1927* (nezaradené). Správca Liptovského múzea Július Kürti v *Zpráve o účinkovaní liptov. Muzea v Ružomberku v roku 1927* na strane 2 doslova uvádza: „Významnou udalosťou bola naša účasť na Výstave slovenských žúp v rámci tohoročného Dunajského veľtrhu. V župnej výstavnej komisii boli za naše múzeum pp.: dr. Vladimír Klimo (ako predseda liptovského odboru komisie) inž. Ivan Houdek (ako predseda odboru stavitel'ských pamiatok liptovských) a ja (ako predseda odboru pre muzeálne predmety).“

⁹ HOUDEK, Ivan. Z histórie kostolov a iných stavitel'ských pamiatok Liptova. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1927, roč. 21, s. 58 – 79.; HOUDEK, Ivan. Osudy slovenských hradov historických. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*. 1930, roč. 24, zoš. 1 – 2, s. 67 – 79.

¹⁰ Pracoval vo vysokej riadiacej funkcii v jednej z ružomerských papierní.

¹¹ PETRÁŠ, ref. 6.

¹² HOUDEK, Ivan. Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. In *Slovenské pohľady*, 1929, s. 41 – 50.; HOUDEK, Ivan. Jánošík vo svetle súdnych spisov a podľa ľudového podania. In *Slovenské pohľady*, 1929, s. 111 – 115.

*náhľady dvoch protívnych svetov, z ktorých jeden videl v Jánošíkovi svojho nebezpečného protivníka, druhý svoju záštitu. Srovnanie týchto dvoch prameňov naráža na nemalé prekážky.*¹³

Napriek tomu tieto dva rôzne náhľady odvážne postavil proti sebe, kriticky rozpítal jeden aj druhý, hľadal spoločné aj protirečiacie si body.

Náročne vytýčenej úlohe – hľadaniu „*pravdivého obrazu odbojníka, ktorý v podaniach ukazuje sa nám ako stelesnenie odporu slovenského poddaného ľudu proti utláčateľom*“¹⁴ – prispôbil celkovú štruktúru práce. V úvodnej časti poskytol stručný prehľad už skôr zverejnených prác iných autorov, vychádzajúcich z pramenného materiálu, pričom ocenil ich presnosť v prepise originálu.

V nasledujúcich odstavcoch berie na seba úlohu rozprávača – sprievodcu, ktorý jednoznačne čitateľovi ujasní, z ktorého z dvoch zdrojov práve čerpá. Naplno rozohráva svoj rozprávačský talent, čitateľsky pútavo predstavuje základné charakteristiky obdobia, v ktorom Jánošík žil. Informácie, ktoré by mohli odvieť čitateľovu pozornosť od hlavnej témy, umiestnil do poznámok pod čiarou. Text sa tak stal prehľadným a zrozumiteľným.

Začiatky Jánošíkovho pôsobenia medzi zbojníkmi Houdek spája so zbojníkom Uhorčíkom. Pri uvádzaní konkrétnych členov Jánošíkovej družiny sa opiera o Jánošíkovu výpoveď, zaznamenanú počas trpného výsluchu. Bez povšimnutia však necháva skutočnosť, že Jánošík dômyselne uviedol tieto mená tak, aby svojich skutočných druhov ohrozil čo najmenej. O Uhorčíkovi, aj o niekoľkých ďalších uviedol, že zahynuli. Minimálne Uhorčíkovu novú totožnosť pritom dobre poznal.¹⁵

Osobitne tak zvýraznil protiklad v interpretácii oboch zdrojov: kým v ľudovom podaní Jánošík ani počas krutého mučenia nevyzradil mená, v súdnych protokoloch sú mená uvedené. Takto vystúpil do popredia Jánošík ako symbol. V čase vydania štúdie to malo svoje opodstatnenie.

¹³ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 42.

¹⁴ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 41.

¹⁵ Houdek iba stručne konštatuje, že v apríli v roku 1713 sa konal v Mikuláši súd s Martinom Mravcom, čo bolo nové meno Tomáša Uhorčíka. Chytili ho spolu s Jánošíkom a bol mučený a lánaný v kolese. Podrobnejšie informácie o priebehu procesu s Uhorčíkom prehľadne sprístupňuje práca: ANTOLOVÁ, Ružena. *Jánošík od skutočnosti k legende*. Liptovský Mikuláš : Nikara, 2013. ISBN 978–80–970184–9–8. Podľa tohto zdroja až v druhý deň súdu vyšla najavo pravá totožnosť obvineného, ktorý potvrdil svoje kontakty s Jánošíkovou družinou.

V období rodiacich sa štruktúr budovanej demokratickej spoločnosti na začiatku dvadsiatych rokov akoby do reálneho života prechádzali zásady, vlastnosti, nádeje a ciele, v priebehu storočí spájané so zbojníckym životom. Postava Jánošíka, ako najznámejšieho reprezentanta tohto zápasu, symbolizovala víťazný boj proti bezpráviu, útlaku a zbedačovaniu.

V závere dvadsiatych rokov sa však začali prejavovať neblahé dôsledky prehnaneého čechoslovakistického smerovania. Úsilie o umelé spájanie dvoch národov, žijúcich v jednom štáte, sa z kultúrnej, vedeckej a spoločenskej roviny prenášalo do roviny politickej. Spochybňovanie slovenských dejín, kultúry, osobností národného pohybu, prichádzajúce z pôdy bratislavskej univerzity, budilo nesúhlas u rozrastajúcej sa slovenskej inteligencie.¹⁶ Skutočnosť, že práca na nových pravidlách slovenského prapopisu prebiehala bez ohľadu na pripomienky a nesúhlas zo slovenskej strany, posilňovala aktivity podporujúce autonomistické prúdy v politike. Postava Jánošíka sa opäť dostávala do povedomia ako symbol nového zápasu, vedeného v nových podmienkach.

Jánošíkom menovaných členov družiny Houdek porovnáva s menami, ktoré do jeho družiny priradila ľudová slovesnosť. Vyslovuje presvedčenie, že z bohatého zoznamu členov Jánošíkovej družiny, ktorý zostavilo ľudové podanie, do nej skutočne mohol patriť iba Uhorčík. Podrobnejšie sa však pristavuje pri tých, ktorí do nej nemohli patriť, vyvracajú to informácie o čase ich života a smrti. Čitateľa vo výstižnej skratke cez ich životné príbehy nenásilne sprevádza po zbojníckych chodníčkoch 18. storočia, ktorých spleť pokrýva takmer celé územie Slovenska.

¹⁶ V polemike, známej ako „spor o Liptov“ sa stretli dva protichodné názory o osídlení územia Liptova. Jedna strana, reprezentovaná prof. Chaloupeckým zastávala názor, že územie Liptova do 13. storočia bolo neosídleným územím, doložené pozostatky po starom osídlení sú iba dokladom o náhodnom a prechodnom pobyte izolovaných skupín ľudí. Druhá strana, reprezentovaná prof. Rapantom s týmto názorom nesúhlasila. Neexistencia písomných prameňov o osídlení podľa nich neznamená, že územie nebolo trvalo osídlené. Dovtedy známe nálezy osídlenia pokladali za prvé objavy, ktoré budú pribúdať s rozvojom možností archeológie, ktorá sa ešte len formovala ako vedecká disciplína. Polemika na stránkach časopisov bola zásadná, netýkala sa iba Liptova, išlo v nej o objektivnosť a smerovanie celej historickej vedy. Svoje stanovisko Ivan Houdek jasne sformuloval napríklad v práci HOUDEK, Ivan. Veľký hrad liptovský – Príspevok k dejinám Liptova. In *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, 1931, s. 148 – 182., alebo v recenzii Húščavovej Kolonizácie Liptova do konca XIV. storočia (In *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, 1932, s. 139 – 145).

Houdek pokladá za „*zaujímavé nedokázané upodozrievanie Jánošíka, že mal porozumenie so stoličným drábnom Jánom Litiským a s oščadníckym richtárom. Nedokázalo sa mu ani, že by bol mal styky s kurucmi a uhorskými politickými emigrantmi v Poľsku.*“¹⁷ Bližšie to však nekomentuje.

Politickým pozadím, po vojenskej porážke posledného uhorského stavovského povstania, sa na konferencii k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej zaoberal historik Ján Dibala¹⁸. Pozornosť venoval prepojeniu domácich sympatizantov povstania na exilové centrum v Poľsku. Jánošíkovi prisúdil dôležité miesto v prísnom utajení pripravovanom novom povstaní.

O priebehu Jánošíkovho zľapania Houdek konštatuje: „*Ako a kde sa to stalo, o tom niet v súdnych spisoch ani zmienky, odkázaní sme v tom len na podanie.*“¹⁹

Z ľudového podania vybral a proti sebe postavil dve rôzne verzie, zachované v rôznom prostredí. Jedna je základom ľudovej piesne, druhá (Houdek ju pokladá za pravdepodobnejšiu) sa zachovala ústnym podaním medzi liptovskými zemanmi.

V otázke miesta Jánošíkovho väzenia nezaprel v sebe znalca liptovskej architektúry. V poznámke pod čiarou označuje za bájku legendu, podľa ktorej mal byť týmto miestom hrad Likava, pretože ten už bol v tom čase v ruinách. Za miesto skutočného väzenia pokladá kaštieľ Vranovo v Palúdzke²⁰. Pod čiarou uvádza niekoľko architektonických a historických zaujímavostí o tejto stavbe. Podrobnejšie sa o nej rozpisuje v roku 1936, keď ju odporúča ako „*znamenité pôvodné exteriéry a interiéry pre film.*“²¹

V otázke miesta súdneho procesu s Jánošíkom Houdek prechádza vlastným názorovým vývojom. V roku 1929 ako miesto súdu uvádza „*bývalý stoličný dom*“. Vysvetlenie v poznámke pod čiarou upresňuje, že ide o prízemie Seligovského domu na liptovskomikulášskom námestí. Svoj

¹⁷ HOUDEK, Jánošík, ref.12, s. 47.

¹⁸ DIBALA, Ján. Kurucký vojak Juraj Jánošík. In SEGEŠ, Vladimír (ed.). *Ned'aleko od Trenčína. Pamätnica k 300.výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008. s. 181 – 192. ISBN 978–80–969375–4–7.

¹⁹ HOUDEK, Jánošík, ref.12, 1929, s. 45.

²⁰ Palúdzka bola pôvodne samostatná obec, dnes je súčasťou mesta Liptovský Mikuláš

²¹ HOUDEK, Ivan. Jánošík vo filme a v skutočnosti. In *Slovenské pohľady*, 1936, s. 277.

záver podopiera nápisom na oválnej tabuli pod bránou.²² V roku 1936 však už priamo v texte upresňuje:

„Ešte i dnes stojí tam na námestí prvý liptovský stoličný dom (prízemie terajšieho Seligovského domu) z roku 1713, čiastočne so zachovanými interiéromi. Pravda, Jánošíkov hrdelný súd nebol v tomto dome, ale dozaista ešte v bývalom Hanzelyovskom dome, ktorý rok pred tým (1712) kúpila Liptovská stolica. Tento dom zbúrali a na jeho mieste postavili spomenutý prvý stoličný dom, práve roku 1713, ale, pravda, už po smrti Jánošíkovej.“²³

Z pohľadu dnešného stavu poznania sa ukazuje tento Houdekov prerod ako opodstatnený.

So stavom dnešného poznania nesúhlasí Houdekom udávané miesto Jánošíkovej popravy. Podľa jeho interpretácie to malo byť „na sväto-mikulášskom myte pri Váhu, medzi paludzským mostom a terajšou bijárňou.“²⁴ Dnešná generácia historikov sa opiera o písomné pramene, ktoré uvádzajú popravné miesto v čase procesu s Jánošíkom na východnej strane od Mikuláša, medzi Okoličným a Vrbicou. Priamy záznam o mieste Jánošíkovej popravy síce nie je známy, ale vzhľadom na tieto informácie sa zdá byť pravdepodobnejšie miesto popravy práve tu.²⁵

Od tejto problematiky sa odvíja problematika miesta Jánošíkovho hrobu. Houdek uvádza, že jeho vykrvácанú mŕtvolu zahrabali na mieste popravy. Od uverejnenia Houdekovej štúdie sa touto otázkou zaoberali viacerí autori,²⁶ ale odpoveď na túto otázku je stále v rovine hypotézy.

V kontraste s tým ľudové podanie uvádza mnohé konkrétne miesta. Houdek z tohto bohatého zdroja vybral a prekvapivo nechal bez komentára nepravdepodobnú verziu o Jánošíkovom pochovaní v krypte svätomikulášskeho chrámu, kde odpočívá v neporušenom tele, pripravený vstať a pomstiť sa ukrutne za seba a za ľud. Opäť tým upozorňuje na Jánošíka ako symbol v danej dobe. V závere prvej časti príspevku Jánošíka ako symbol uvádza otvorene: „Okolo Jánošíka utvoril slovenský ľud opravdo-

²² V tejto budove v roku 2013 sídli Múzeum Janka Kráľa. Nápis na spomínanej tabuli skutočne uvádza mená stoličných úradníkov z roku 1713.

²³ HOUDEK, Jánošík vo filme, ref. 21, s. 277.

²⁴ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 47.

²⁵ ANTOLOVÁ, Ružena. *O zbojstve Juraja Jánošíka*, Banská Bystrica : G.A.G. – umelecká agentúra, spol.s r.o., 2001. s. 33. ISBN 80–85657–12–0.

²⁶ napr. Pavol Socháň v r. 1936, Kiss – Lacková v päťdesiatych rokoch, v šesťdesiatych rokoch aj P.Švorc, E. Kufčák, ai.

vý nimbus skutočného ľudového hrdinu, pomstiteľa, ochrancu a dobrodinca poddaných, utláčaných“.²⁷

Houdek v závere prvej časti štúdie oboznamuje čitateľa s udalosťami, nasledujúcimi po Jánošíkovej poprave, ktoré mali za cieľ „úplne vykántriť zbojníkov v Liptove, za činy ktorých menovaný maršal Ján Pálffy robil zodpovedným predstavenstvo stolice.“²⁸ Aj týmto konštatovaním upozorňuje na Jánošíkovo účinkovanie, ktoré sa vymyká z rámca, kde ho zaraďujú úradné dokumenty. Prvú časť príspevku končí slovami:

„Jánošíka zrodila jeho doba, búrlivá a surová, a sformoval ho v svojej myšli, akým ho chcel práve mať, súčasný ľud a nasledovné generácie. Jánošík stal sa (nepochybne právom) zdrojom, z ktorého vyprýštil výdatný prúd ľudovej poézie. Niektoré z jeho výtvorov vznikli možno z generácie, ktorá videla žiť a umierať Jánošíka a z nasledujúcich generácií každá pridala niečo, vlejúc do nich svoje bolesti, túžby. Hodne vyše storočia rozohrávala história Jánošíkovho života, krátkeho, ale na deje bohatého, bujnú obrazotvornosť slovenského ľudu!“²⁹

Druhá časť štúdie vyšla v nasledujúcom čísle Slovenských pohľadov. Houdek sa v nej na Jánošíka pozerá ako na inšpiračný zdroj pre autorov v niekoľkých oblastiach umenia na území Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Poskytuje podrobný, takmer encyklopedický prehľad takto vzniknutých prác. Tento text je dôkazom Houdekovho prehľadu v danej oblasti, o dôkladnom heuristickom výskume, ktorý predchádzal napísaniu štúdie, oproti prvej časti však autorov názor zdanlivo zanikol v množstve encyklopedických informácií. Výnimkou je časť textu, v ktorej polemizuje s Jánošíkovým obrazom, ako ho vytvoril Pavol Socháš. Kým vo vyššie uvedených prácach Houdek nachádza zidealizovaný, historicky voľný opis Jánošíka, vytvorený pod vplyvom ľudového podania, Sochášovi vyčíta pravý opak. Podľa Houdeka Socháš „bori bezohľadne starú tradíciu a vyhlasuje Jánošíka na základe jednostranných dát súdnych zápisov za obyčajného zbojníka, dobroduha.“³⁰ Houdek sa pokúša umiestniť reálnu podobu Jánošíka niekde doprostred týchto bodov. Fascinuje ho skutočnosť, že konkrétneho zbojníka možno identifikovať ako inšpiračný zdroj pre umelcov v rôznych odvetviach, ale rovnako ho možno nájsť v pomenovaní prírodných útvarov

²⁷ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 49.

²⁸ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 48.

²⁹ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 50.

³⁰ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 112.

a zaujímavostí. V záverečnej časti štúdie už len doplňuje takéto „jánošíkovské odkazy“ o informácie o priamych pamiatkach na zbojnícky život, ktoré sa nachádzajú v muzeálnych a súkromných zbierkach. V tejto časti textu sa Houdek ukazuje ako schopný múzejný pracovník, ktorý má veľký prehľad o zaujímavostiach, opatrovaných v slovenských, moravských, českých a poľských múzeách.

V roku 1936 sa Houdek k Jánošíkovi vrátil. Podnetom na to bolo filmové spracovanie Mahenovej divadelnej hry. Fričov film *Jánošík* s Paľom Bielikom v hlavnej úlohe vzbudil veľký ohlas a záujem nielen na Slovensku. Niekoľko ohlasov naň priniesli aj *Slovenské pohľady*. Bohuš Vančo v článku *Na margo filmu Jánošík*³¹ filmovému spracovaniu vyčíta nevyužitie filmových výrazových prostriedkov, čo podľa neho spôsobilo nevyznenie základnej jánošíkovskej filozofie. Okrem iného spomína Brtáňovo vystúpenie na debatnom večierku Spolku slovenských spisovateľov na jánošíkovskú tému:

„Kritické poznámky vzniesol Rudo Brtáň, ináč debata vyznela v prospech filmu.“³²

Houdekov príspevok *Jánošík vo filme a v skutočnosti*³³ tiež spomína tento debatný večierok. Podľa Houdeka „hlavný prednášateľ dr. Rudo Brtáň hovoril na tému *Jánošík v literatúre*. Jeho prednáška vyznela – podľa správy časopiseckej – v znamení : *My nemáme historického Jánošíka. Je to len kryštalizačný bod, okolo ktorého sú nakopené rozličné udalosti*.“³⁴ Houdek s týmto názorom polemizuje. Podľa neho „*máme aj historického Jánošíka, len, bohužiaľ, v našej literatúre berie sa na neho malý ohľad, a tak je to aj s filmom*.“³⁵

Houdek sa k filmu vyjadruje iba z obsahovej stránky. Vyčíta mu „*pri veľkú obmedzenosť deja*“,“³⁶ ktorý je podľa Houdeka uzavretý v Terchovej. Na ďalších stránkach uvádza miesta, kde sa podľa jeho názoru mohol dej odohrávať. V podstate sa zhoduje s Vančovým tvrdením o nevyužitých možnostiach filmového spracovania. Pri argumentácii sa odvoláva na svoju štúdiu z r. 1929, nepriniesol však už žiadne nové poznatky. Pokúsil sa

³¹ VANČO, Bohuš. Na margo filmu Jánošík. In *Slovenské pohľady*, 1936, s. 109.

³² VANČO, ref.31, s. 109.

³³ HOUDEK, Jánošík vo filme, ref. 21, s. 276 - 285.

³⁴ HOUDEK, Jánošík vo filme, ref. 33, s. 280.

³⁵ HOUDEK, Jánošík vo filme, ref. 33, s. 280.

³⁶ HOUDEK, Jánošík vo filme, ref. 33, s. 276.

však vyvrátiť a upresniť niektoré historicky nepresné údaje, ktoré boli vo filme uvádzané.

Podľa Houdeka aj Mahenov Jánošík má pramálo spoločného s historickým Jánošíkom. Verí však, že *v budúcnosti vznikne aj takýto film i román o Jánošíkovi*.³⁷

Ivan Houdek sa zaoberal postavou Jánošíka pred ôsmimi desiatkami rokov. Svoje uvažovanie začínal konštatovaním:

*„Mnoho sa popísalo už u nás o Jánošíkovi, vodcovi hôrných chlapcov a legendárnom ľudovom hrdinovi, a popíše sa iste ešte nemálo, kým utvorí sa nám o ňom pravdivý obraz.“*³⁸

Zdá sa, že toto konštatovanie je pravdivé. Fenomén Jánošík má nespočítateľné množstvo podôb, je hlboko zakorenený v slovenskom povedomí a aj dnes sa predstavuje z novej a inej stránky ako symbol konkrétnej doby.

Houdekovo hľadanie vysvetlenia tohto javu prinieslo vo svojej dobe ojedinelý podrobný sumárny prehľad dovtedajších úsilí o hľadanie jeho podstaty.

³⁷ HOUDEK, Jánošík vo filme, ref. 33, s. 278.

³⁸ HOUDEK, Jánošík, ref. 12, s. 41.

SUMMARY

The robbing in Slovakia publication by Miroslav Nemeč and Peter Vitek is a printend outcome of homonymous conference that took place in Liptovský Mikuláš on 4th November 2013. The book is divided into three parts: the robbing and society, the robbing in regions and the robbing in science and culture.

The first part consists of two articles. Ferdinand Uličný's contribution is focused on robbing's reflection in Hungarian law and also in Slovak folk culture and science from Middle Ages until 20th century. At the same time deals with an evolution of robbing's naming in Slovak and Latin language. Ivan Mrva's article addresses development of Hungarian laws targeting punishment and suppression of the robbing.

The second part, the robbing in regions, contains six studies. Michal Mrekaj looked into robbing's groups operations in Orava until 17th century. Andrej Szeghy's contribution focused on issue of brigandage at the northern part of Slanske vrchy in 2nd half of 17th century. The robbing around Kremnica has been described by Daniel Haas Kianička. An organization and functioning of robbing gangs operating at Liptov county in 18th century has been a subject processed by Miroslav Nemeč. Iveta Floreková's article focuses again on Orava and the main aim of her contribution is exploring of robbing cases which were dealt by Orava county court from 17th until the beginning of 19th century. The robbing in Kysuce in the second half of 18th and the first half of 19th century has been the subject of Marián Liščák.

The last part, the robbing in science and culture, contains four studies. The contribution of Peter Račko describes robbing issue in Slovak fiction from 17th until 19th century. On the origin and literature regarding Juraj Jánošík as a robber focuses Peter Vitek. The mutual article by Anton Hruboň and Juraj Krištofik addresses Jánošík's tradition and its use by regimes of the first Slovak republic and communism. Authoress of the last contribution is Viera Kunová. She is focusing on publications about Juraj Jánošík by Ivan Houdek as a Liptov museum associate.

AUTORI

Mgr. Iveta Floreková
Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava Dolný Kubín

Mgr. Anton Hruboň
Katedra histórie Filozofickej fakulty UMB Banská Bystrica

Mgr. Daniel Haas Kianička, PhD.
NBS – Múzeum mincí a medailí Kremnica

Mgr. Juraj Krištofik
Katedra histórie Filozofickej fakulty UMB Banská Bystrica

Mgr. Viera Kunová
Liptovské múzeum Ružomberok

PhDr. Marián Liščák
Katedra histórie Filozofickej fakulty UMB Banská Bystrica

Mgr. Michal Mrekaj, PhD.
Štátny archív Bratislava

Doc., PhDr. Ivan Mrva, CSc.
*Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty
UCM Trnava*

Mgr. Miroslav Nemeč
Historický ústav SAV Bratislava

Mgr. Peter Račko, PhD.
Liptovské múzeum Ružomberok

PhDr. Andrej Szeghy
Štátna vedecká knižnica Košice

Prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc

PhDr. Peter Vítek
Štátny archív Bytča, pobočka Liptovský Mikuláš

Vydanie zborníka podporili:

Mesto Liptovský Mikuláš

Múzeum Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši

Fruktal s. r. o.

Agro-racio s. r. o.

LOZS s. r. o.

Vlasta Janičinová

Róbert Jáger

rodina Nemcová